

Afrika Tanulmányok folyóirat 2014. VIII. évfolyam, 3. szám
ősz

Fókuszban

Politicídium és egyeduralom – Mi történt Zimbabwében?

Afrika ma

Egyre lejjebb –
Súlyosbodó állami diszfunkcionalitás a
Közép-afrikai Köztársaságban

Afrika tegnap

Egy marharablás és
következményei Kelet-Afrikában

Igazolhatatlan vélekedések, hibás adatok
– Torday Emil életműve

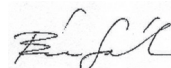

AFRIKA

Olvasóink megnyugtatósára mindjárt előljáróban leszögezzük, mostani számunk nem az Ebóláról szól. Természetesen olvashatnak erről is, ráadásul a legavatottabb szakember, Ternák Gábor orvosprofesszor tollából. A „Temetni veszélyes: Az afrikai országok egészségügyi helyzetének gazdasági hatásai” című cikkben a szerző leszögezi: „A járvány eredetéről ma már tudjuk, hogy Guineában egy temetési szertartás résztvevői között tört ki először és terjedt el.” Megnyugtató a hozzáértő szaktekintélytől jőzőn sorokat olvasni, akkor, amikor a világsajtó tele van egy már elkerülhetetlennek vuzionált, szenzációhajhász módon tált járvány rémképével, amely a sommás vélekedések szerint minden korábbinál több embert ránt majd a sírba. Nem szeretnénk alulbecsülni a veszélyt, de a pontos tájékoztatás és tájékozódás különösen fontos az ilyen helyzetekben. Ternák Gábor cikkének egyik kulcsmondata: „A hirtelen kitört járványok legnagyobb gazdasági kára nem a direkt egészségügyi kiadások megemelkedéséből, hanem a megijedt lakosság irracionális viselkedéséből származik, és a kialakult kaotikus helyzet miatt következik be.” A magunk részéről a hiteles tájékoztatással tehetjük a legtöbbet az irracionális viselkedés ellen. Bujtás Petra cikke: „Politiciádium és egyeduralom – Mi történt Zimbabwében?” Afrika egy másik átkával, az etnikai konfliktusokkal foglalkozik, figyelemre méltó elméleti felkészültség birtokában. A krakkói Jagelló Egyetem Politikatudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének igazgatója, Robert Kłosowicz cikke: „Egyre lejjebb – súlyosbodó állami diszfunkcionalitás a Közép-afrikai Köztársaságban” pedig a harmadik csapás, az államkudarc jelenségét világítja meg az olvasó számára egy konkrét példa alapján. Ezek után a nehéz olvasmányok után szinte felüdülés Marsai Viktor: „Egy marharablás és következményei Kelet-Afrikában” című cikke, amelynek a szerző szerint az a tanulsága, hogy a hasonló, napjainkban is meglehetősen gyakori összeütközésekben igazából nincsenek agresszorok és áldozatok, csak régóta viszályban álló etnikai csoportok. Biernaczky Szilárd mindig is érdekfeszítő témákkal szokott jelentkezni, ám mostani cikke: „Tévedések tárháza. Igazolhatatlan vélekedések, hibás adatok – Torday Emil életműve” igazi csemege az afrikai múlt iránt érdeklődők számára. A szerző fárdhatatlanul járt utána azoknak a pontatlanságoknak, amelyek máig legnagyobb hatású afrikanistánk életútjával kapcsolatosan az utóbbi évszázadban nyomtatásban megjelentek. A fiatalabb generációk bátran vehetnek példát a nemes értelemben vett tudományos aprómunka és a távlatos gondolkodás semmi mással nem pótolható összetársításának szükségességéről. Aktuális számunkat a szokásos interjúk és recenziók teszik még színesebbé.

With the firm intention to calm our readers right away, we wish to state that our present issue is not about Ebola. One of the papers – by a leading tropical expert, medical doctor Professor Gábor Ternák – entitled “Burying can be dangerous: The economic effects of escalating health situations in African countries” tells you that: “Concerning the origin of the epidemic, today we know that the first outbreak and transmission was related to the participants of a burial ceremony in Guinea.” It is a soothing opportunity to read a sensible argument about the current state of the epidemic amidst heated tabloid visions of the unavoidable end result of the largest number of deaths ever, stirred by the global media. We obviously do not want to underestimate the danger, but do emphasize the importance of correct and professional flow of information. One of Professor Ternák’s key opinions reads: “The biggest economic disadvantage of an epidemic with such a rapid outbreak is not derived from the rise in direct health-related costs, but the irrational behaviour of frightened citizens and the new chaotic situation.” On behalf of our journal, the only thing we can (and must) do is to contribute to the accurate coverage of the issue to reduce this irrational behaviour/reaction.

The article by Petra Bujtás “Politicide and monocracy – What happened in Zimbabwe?” deals with Africa’s other curse, that is, ethnic conflicts – with a convincing theoretical background. Robert Kłosowicz, Director of the Institute of Political Science and International Relations at Jagiellonian University, Cracow, in his piece “Hitting the skids – The growing problem of state dysfunctionality in the Central African Republic” elaborates upon the third calamity across Africa, i.e. state weakness(es) and failure(s). After such ‘heavy’ content Viktor Marsai’s “A Cattle Raid and Its Consequences in East Africa” is truly reinvigorating. Marsai examines a small clash between two different Maasai tribes from the then Tanganyikan (German) and the Kenyan (British) side of the border, showing that there are no aggressors and victims in today’s conflicts, but rather ethnic groups in constant tension. Szilárd Biernaczky always offers intriguing topics, and this time his analysis “Repository of Mistakes With Regard to Emil Torday’s Life and Work” is a real pearl for those interested in Africa’s past. His “note” collects confusions, writings aside, even, rather serious mistakes for the most part in relation to the great Hungarian Africa-researcher, Emil Torday, having been appeared in publications in the course of the last century. Younger generations can surely take this as an example for the combination of diligent scientific “digging” into details and long-term integrative thinking. Our present issue is made even more colourful with an interview and some fine book reviews.

Dr. Búr Gábor

főszerkesztő, editor-in-chief

BUJTÁS PETRA

POLITICÍDIUM ÉS EGYEDURALOM – MI TÖRTÉNT ZIMBABWÉBEN?

5

A központilag szervezett tömeggyilkosságokról sokan úgy vélik, hogy a múlt szörnyű emlékei csupán és napjainkban már csak a XX. századi világforrongások keserű emlékei kísértenek. Bármerre fordítjuk el a fejünket azonban, be kell ismernünk, hogy népirtás mindmáig létezik és évről évre tömegek esnek áldozatául, miközben a nemzetközi közösség cselekvés- és akcióképtelen.

ÍRTA: ROBERT KŁOSOWICZ; FORDÍTOTTA: BÁNÁTI ÁRON

EGYRE LEJJEBB – SÚLYOSBODÓ ÁLLAMI DISZFUNKCIONALITÁS A KÖZÉP-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁGBAN

23

Az elmúlt két évtizedben a Közép-afrikai Köztársaság az egész világon az újságok címlapjára került, a médiában pedig heti rendszerességgel szerepelt. A nemzetközi közösség szokatlan érdeklődése ez iránt az egyik legszegényebb afrikai ország iránt két egymást követő polgárháborúnak köszönhető.

TERNÁK GÁBOR

TEMETNI VESZÉLYES: AZ AFRIKAI ORSZÁGOK EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETÉNEK GAZDASÁGI HATÁSAI

37

Manapság Afrikáról mindenkinek az Ebola-járvány jut eszébe, amelynek gazdasági hatásai jelenleg pontosan nem ítéltetők meg, de nagy a valószínűsége annak, hogy az érintett országokat padlóra küldi, ha csak nem részesülnek masszív anyagi támogatásban. A hirtelen kitört járványok legnagyobb gazdasági kára nem a direkt egészségügyi kiadások megemelkedéséből, hanem a megijedt lakosság irracionális viselkedéséből származik, és a kialakult kaotikus helyzet miatt következik be.

MARSAI VIKTOR

EGY MARHARABLÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI KELET-AFRIKÁBAN

47

Idén januárban volt épp századik évfordulója annak a halálos áldozatokkal is járó incidensnek, amely a brit fennhatóság alatt élő maszájok, illetve a Német Kelet-Afrika területén legeltető vasagák között robbant ki egymás állatainak megszerzéséért. Bár az összeütközés nem fajult komolyabb konfliktussá, határokon átívelő volta miatt az ügy egészen a legmagasabb szintig, a két gyarmati kormányzóig is eljutott, akik a maguk európai módszerei alapján igyekeztek kezelni a helyzetet – több-kevesebb sikerrel.

BIERNACZKY SZILÁRD

TÉVEDÉSEK TÁRHÁZA: IGAZOLHATATLAN VÉLEKEDÉSEK, HIBÁS ADATOK – TORDAY EMIL ÉLETMŰVE

55

Gyakran előfordul, hogy ami ma igaznak minősül, holnap már hamisnak bizonyul. Igen sokszor, sőt, nagyon gyakran előfordul ez a tudományok történetében is. Ha visszatekintünk a múltra, azt látjuk, a fel- vagy megismerések hiánya okozza a hibás megállapításokat. Ha az afrikai tudományok története felé fordítjuk a tekintetünket, akkor különösen a földrajzi megismerés, a felfedezések területéről áshatunk elő számos korai félreértelmezést, a későbbiek során hamisnak bizonyuló adatot.

INTERJÚ – KÉSZÍTETTE: BARACS RÓBERT
THÉODORE TREFON

65

RECENZÍÓK
BENKES MIHÁLY
KONGÓ: TÖRTÉNELEM

71

BENKES MIHÁLY
A NAGY AFRIKAI HÁBORÚ

75

A. GERGELY ANDRÁS
(HIT?)VILÁGOK AFRIKA SZÍNVÁLTOZÁSAIBAN

79

UTAZZ AFRIKÁBA!

ÉLMÉNYEK ÉS TANULSÁGOK AFRIKÁBAN

91

Kazimierz Nowak:

Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen át

Levelek az 1931–1936-os afrikai útról

Kazimierz Nowak a szerzője ennek a történetnek, amely mesék módjára tár fel előttünk egy térben és időben egyaránt távoli, csodás vidéket – Afrikát a 20. század harmincas éveiben.

A *Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen keresztül* című könyv jelentős népszerűségnek örvend Lengyelországban, jelenleg a nyolcadik kiadása kapható a boltokban. Igazi könyvcsemege – egy-egy utazás alkalmával remek kikapcsolódást kínál az érdeklődőknek!

A Publikon Kiadó – a Lengyel Könyvintézet fordításokat ösztönző támogatásával, együttműködve a jogtulajdonos Sorus Kiadóval – magyarra fordította a művet és a magyar olvasóközönség számára is elérhetővé teszi e korszakos naplót, melynek fotói önmagukban páratlan kulturális értéket képviselnek.

Keresse a kötetet az Alexandra és Lóra Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

www.publikon.hu

POLITICÍDIUM ÉS EGYEDURALOM – MI TÖRTÉNT ZIMBABWÉBEN?

BUJTÁS PETRA

Bevezetés

A központilag szervezett tömeggyilkosságokról sokan úgy vélik, hogy a múlt szörnyű emlékei csupán és napjainkban már csak a XX. századi világforrongások keserű emlékei kísértenek. Bármerre fordítjuk el a fejünket azonban, be kell ismernünk, hogy népirtás mindmáig létezik és évről évre tömegek esnek áldozatául, miközben a nemzetközi közösség cselekvés- és akcióképtelen. A genocídium, a politicídium és a tömegmészárlások más formáival ma is szemben találjuk magunkat, ha bizonyos belső feszültségektől fűtött nemzetek problémáit vizsgáljuk. Ez nem egy olyan ügy, melyet pusztán történelemként kell vizsgálni, jóval inkább egy modernkori probléma, mely segítségünkre lehet abban, hogy a jövőben megjósolhatóak,¹ elkerülhetőek legyenek a hasonló mészárlások.

A Nemzetközi Büntetőbíróság (International Criminal Court – ICC) szerint azok az esetek, melyekben egy politikai, faji, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási vagy nemi alapon azonosítható csoport üldözése/üldöztetése valósul meg, emberiség-ellenes bűncselekménynek tekintendők, amennyiben széleskörű és módszeres keretek között valósul meg a civil lakosság elleni efféle támadás. Ennek értelmében ilyen esetekben az ICC keretein belül keletkezik az ítélethozatal, és nem nemzeti szinten – noha a történelem során igen kevés példa volt arra, hogy a népirtás elkövetőit, irányítóit vagy szervezőit a Bíróság elítélje. Eddig nyolc alkalommal indult eljárás szisztematikus tömeggyilkosságok ügyében – kivétel nélkül afrikai esetekben (pontosabban Uganda, Kongói Demokratikus Köztársaság, Szudán, Közép-Afrikai Köztársaság, Kenya, Líbia, Elefántcsontpart, Mali esetében).² Idén márciusban az ICC négy kongói (Dem. Kt.) illetőt bűnösnek talált stratégiai tömeggyilkosságok vádjával, de ennek ellenére fontos megjegyezni, hogy a legtöbb ilyen perben a vádlottak eltűnnek vagy a tárgyalássorozat alatt elhaláloznak, így nem születik ítélet vagy az nem érvényesíthető. Azon személy, akik valamilyen formában hozzájárultak a fegyvertelen civil lakosság lemészároltatásához, soha nem lesznek elítélve.

Hasonló a helyzet Zimbabweben. A legtöbb kutató ugyan egyetért azzal, hogy az 1980-as években zajló politikai forrongások egy államilag szervezett tömegmészárlásba torkolltak, ám ennek azonosítása akadályokba ütközik, mivel a népirtások alfajai mindmáig nem különböztethetők meg egyértelműen. Ahhoz, hogy egy következő hasonló esemény előrelátható és megállítható legyen elengedhetetlen a

múltbeli események hiánytalan feltérképezése. Fontos, hogy megértsük egyes tömeges mézszárlások között mi a különbség és ezáltal olyan speciális stratégiák legyenek kidolgozhatóak, melyekkel hatékonyan lehet közbeavatkozni. Ezek az események bizonyos esetekben kiszámíthatóak az előjelző módszerek segítségével (lásd bővebben pl. Harff és Gurr 1988; Butcher et al 2012), főleg egy olyan államban, ahol az uralkodó rezsim évtizedek óta van hatalmon és már többször gyanúsították hasonló emberi jogi sértésekkel (még ha hivatalos eljárás nem is indult az ügyekben).

Zimbabwe elnöke, Robert Mugabe az 1980-as évi függetlenség elnyerése óta az ország politikájának legmeghatározóbb alakja. 1987 óta elnök és azóta gyakorlatilag egypártrendszer működött az államban. A már a kilencvenes éveiben járó diktátor uralma hosszú ideje töretlen, de hatalma megtartásának eszközeit ma is szüntelenül vitatják. Az Egyesült Államok, az Európai Unió és Svájc sem látja szívesen Mugabe-t, sem a vele kormányzó szűk ZANU-PF párt elit csoportját (The BBC News 2002; NewZimbabwe.com 2009; NewZimbabwe.com 2011). A beutazási tilalmakat fegyverembargó bevezetése, majd 2008-ban ENSZ határozat is követte volna – utóbbi Kína és Oroszország megvétőzta, így az nem léphetett életbe (Jeuck 2011: 1, 6). Mindeközben Mugabe az Afrikai Unió (African Union – AU) és a Dél-Afrikai Fejlesztési Közösség (Southern African Development Community – SADC) szervezeti keretein belül is egyre fontosabb kinevezésekhez jut (The Herald 2014; The Zimbabwean 2014).

A népirtásokról általában

Harff és Gurr megvizsgálta a XX. század világháborúk utáni eseményeit és összefoglalták, hogy 1945 óta legalább 44 esetben történt szisztematikus mézszárlás világszerte. Ebből csupán hatot azonosítottak genocídiumként, a fennmaradó 38 eset a jóval ismeretlenebb, ám ezek szerint sokkal gyakoribb politicídium tárgykörébe sorolandó (ezekből összesen 13 történt Afrikában). Azt is megmutatták, hogy az efféle események gyakorisága sem a modernizációval, sem a globalizációval nem csökkent (Harff & Gurr 1988:368).

Paust (1986:295) szerint „az emberek jogaitól való ilyen fokú megfosztása komoly veszélyt jelent a nemzetközi békére is”, ezért a nemzeteken belüli népirtásokat nem csupán az áldozatok számának csökkentése érdekében, de legfőképpen a regionális és nemzetközi biztonság fenntartása érdekében is szükséges megakadályozni.

Ahhoz, hogy a jelenleg is zajló esetek azonosíthatóak legyenek, elkerülhetetlen, hogy a korábbi előfordulásukat megfelelően értékeljük és így az alapvető emberi jogok biztosítva legyenek világszerte. Mugabe és kormánya ellen ugyan érvényben vannak kisebb szankciók (beutazási tilalom, deviza-számlák befagyasztása stb.), a szisztematikus gyilkosságok a nemzetközi hírportálok szerint mégis mindmáig előfordulnak Zimbabweben. Butcher et al (2012:5) szerint az előzetes, aktív fellépés jobb, mint az utólagos, reaktív kezelés, ezekre azonban mégis kevés példa akad. Az együttes nemzetközi fellépés nélkülözhetetlennek látszik, ám ehhez az esetek azonosítása sok szempontból alapvető fontosságú pl. a) a jövőbeni események

Mugabe és második felesége, Grace,
Forrás: telegraph.co.uk

Robert Gabriel Mugabe 1924. február 21-én született az akkori Dél-Rhodesia Kutama falujában. Apja még kisgyermek korában elhagyta a családot, így édesanyja egyedül nevelte fel három testvérével együtt. Egy jezsuita misszió keretein belül részesült alapoktatásban. Édesanyja után ő is a tanári pályára lépett és éveken keresztül több iskolában is tanított. A dél-afrikai Fort Hare Egyetemen szerzett történelem és angol szakos diplomát 1951-ben, majd 1953-ban Bachelor of Education minősítést is kapott. Ezután évekig Észak-Rhodésiában tanított, majd Ghánába költözött, ahol megismerte első feleségét, Sarah Heyfron-t. 1960-ban visszatért szülőföldjére, ahol megdöbbenéssel tapasztalta, hogy a gyarmati kormány több ezreket áttelepített és a fehérek száma jelentősen megnőtt a régióban. Ekkor kezdte megalapozni a gyarmati uralom ellen küzdő ZANU-t, amely 1963-ban létre is jött. Kormányellenes tevékenységei okán 1964-ben bebörtönözték és csak 1974-ben engedték szabadon. Innentől a szabadságért fegyverrel harcolt egészen a függetlenség elnyerésig. 1980-ban, az első független választásokon miniszterelnökké választották, majd 1987-ben, röviddel a Nkomo-val aláírt pártegyesítésről szóló szerződés után elnöki pozícióban folytathatta politikai karrierjét. Azóta is hivatalban van. Forrás: biography.com

megakadályozása; b) a regionális és nemzetközi béke és biztonság fenntartása; c) igazságszolgáltatás a korábbi áldozatoknak és a jövőbeni áldozatok megvédése; d) az elkövető feletti megfelelő ítékezés érdekében.

Fogalmi áttekintés

A legtöbb tanulmány, amely a népirtásokat vizsgálja, a genocídium jelenségét részletezi – sokszor azonban tévesen.³ A tömeggyilkosságok eszköztára jóval szélesebb,

mint a faji alapon történő támadások központi megszervezése. A motiváció, az elvárt eredmény és a felhasznált eszközök szerint a népirtásoknak számos fajtája különböztethető meg. A probléma komplexitása és a nem megfelelő vizsgálati módszerek nagyban hozzájárulhatnak a nemzetközi közösség ilyen eseteknél tapasztalható cselekvésképtelenségéhez. A jövőben mindenképpen szükséges egy nemzetközileg egységes szankciórendszer felállítása, ám fontos, hogy ez az ICC eszköztáránál hatékonyabb, alkalmazhatóbb legyen. Ehhez elengedhetetlen az alapfogalmak konkretizálása, illetve az altípusok kétségek nélküli megkülönböztetése.

A genocídium azonosítása és vizsgálata a második világháború után kezdett komolyabban megjelenni. A Nürnbergi Charta VI. cikke (ENSZ, 1950) kimondja, hogy a politikai, faji vagy vallási alapon zajló üldöztetés emberiség ellenes bűncselekmény. Az 1948-ban elfogadott, szintén az Egyesült Nemzetek Szervezetének munkájához fűződő Népirtásról Szóló Egyezmény („Genocide Convention”) II. cikke tisztázza, hogy:

„genocídium tárgykörébe tartozik minden olyan cselekedet, amely arra törekszik, hogy elpusztítson – részben vagy egészében – egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoportot, ilyen például

a) adott csoport tagjainak megölése;

b) súlyos testi vagy mentális kárt okozni adott csoport tagjainak;

c) szándékosan meghatározni az adott csoport életkörülményeit arra törekvően, hogy azt részben vagy egészében elpusztítsa;

d) olyan eszközöket alkalmazni, melyek az adott csoport reprodukciós képességét korlátozza;

e) erőszakkal adott csoport gyermekeit egy másik csoportba integrálni.”

A két dokumentum nem nyilatkozik egységesen a genocídium és a politicídium jelenségéről. Míg a Nürnbergi Charta a politikai indítást is emberiség ellenes bűncselekménynek tekinti, és a faji és vallási üldözéssel egyenértékűnek tünteti fel, addig a Népirtásról Szóló Egyezmény csupán a nemzeti, faji, etnikai és vallási csoportok erőszakos támadásáról és e cselekmények elítéléséről rendelkezik. Utóbbiban tehát a politikai célzatú stratégiai gyilkosságok említés és szankciók nélkül maradnak.

Harff és Gurr a két esetet alapjaiban különbözteti meg. Definíciójuk szerint a genocídium elsődleges áldozatai elsősorban a közös jellemzőik alapján kerülnek megkülönböztetésre, mint például etnikai, vallási vagy nemzeti hovatartozás alapján. A politicídium esetében az áldozatok olyan speciális csoportok, melyek tagjait a politikai hovatartozásuk alapján, leginkább a politikában elfoglalt hierarchikus szerepük vagy az ellenzéki állásfoglalásuk alapján különböztetik meg (Harff&Gurr 1988:360). A két esetet egyszerű példával lehet szemléltetni. A tuszik ruandai megszárlása egyértelműen genocídium volt, mivel a hutu radikálisok célja alapvetően az etnikum teljes elpusztítása volt. Az egykori Szovjetunióban zajló éjszakai eltűnések, gyilkosságok a politicídium fogalmába tartoznak, mivel az volt a céljuk, hogy egy adott csoport politikai nézeteit megváltoztassák (Sjoberg, Gill, Williams,

Az előre megfontolt tisztogatás fajtái. Forrás: Mann, 2004

„Csendes”	Részleges	Teljes
1. Szisztematikus megtorlások, elretentés 2. Polgárháborús törekvések elfojtása	1. Erőszakos átformálás 2. Politicídium 3. Bizonyos társadalmi rétegek célzott „eltüntetése”	Genocídium

Kuhn 1995:12). Néhány esetben a helyzet azonosítása nem ilyen magától értetődő. Zimbabwében például az Operation Gukurahundi mögött meghúzódó szándék kétféleképpen értelmezhető. Egyrészt mivel a ndebele népcsoport ellen irányult a törekvés, ezért az etnikai megkülönböztetés okán genocídiumnak lehetne tekinteni. Politikai indíttatása miatt azonban ugyanúgy illik a politicídium fogalmi körébe is. A következő fejezetekben részletesen megvizsgáljuk, hogy az 1980-as évek zimbabwei események a tömeggyilkosságok mely fajtájaként azonosíthatóak.⁴

A genocídium és a politicídium megkülönböztetése

Fein és Kuper tipológiája szerint, melyet 1984-ben publikáltak, a genocídium négy különböző fajtára bontható le, azonban a politicídium nem része analízisüknek. Harff és Gurr 1988-ban megjelent tanulmányukban ezt mutatják be, majd tovább részletezik és már a politicídium alfajai is megjelennek. Sőt, azt is megállapítják, hogy ez jóval gyakoribb jelenség, mint a genocídium.

A genocídium fajtái:

- „Hegemón”: Egy vagy több, meghatározott csoport arra való kényszerítése, hogy a központi hatalom alárendeltjévé váljék.
- „Xenofób”: Esetében áldozatait idegenként és fenyegetőként érzékelik.

A politicídium fajtái:

- „Megtorló”: A korábban hatalmon lévő, vagy befolyásos csoport elleni intézkedések.
- „Elnyomó”: A politikai ellenzék formációinak, vagy támogatóinak szisztematikus támadása.
- „Forradalmár”: az új, rendkívül erős kormányzati ideológiával szemben álló politikai feleket célozza.
- „Egyeduralmi elnyomó”: Olyan etnikai vagy nemzeti csoportok támadása, melyek a politikai ellenzékkel és annak tevékenységével köthetők össze (Harff&Gurr 1988:363).

Jelen tanulmány az altípusok részletesebb bemutatása okán utóbbi tipológiát dolgozza fel.

Ezen erőszakos törekvések mindkét esetében elmondható, hogy a) fegyvertelen csoportok ellen irányul; b) az áldozatok száma rövid idő leforgása alatt magasra ugrik; c) központilag tervezett és lebonyolított tisztogatási kampányok. Vannak

olyan faktorok, melyek vizsgálatával megállapítható, hogy egy adott nemzetben belül megvan-e a népirtás bekövetkeztének esélye. A genocídium és politocídium előrejelzésének módszertanát már számos kutató kidolgozta (pl. Harff és Gurr; Butcher et al) és bebizonyosodott, hogy a népirtás valószínűsége az esetek több, mint 70%-ában előre látható, megelőzhető (lenne).

Nagyobb eséllyel számíthatunk népirtásra, szisztematikus erőszakos támadásokra például az alábbi indikátorok teljesülésekor:

- nem-demokratikus uralmi rendszerek fennállása (rezsimek, diktatórikus és türannisz rendszerek) (Rost&Booth 2008:656-657),
- a tömeggyilkosságok korábbi eszközként való felhasználása, vagy bizonyos csoportok által korábban tapasztalt diszkriminatív magatartás esetén (Butcher et al 2012:16),
- politikai instabilitás megvalósulása (Harff&Gurr 1998:556),
- békefenntartók jelenléte az adott országban (mely önmagában nem járul hozzá a népirtás bekövetkeztéhez, azonban ilyen erők jelenléte a politikai instabilitás egyik meghatározó mutatója) (Butcher et al 2012:17),
- magas gyermekhalandósági rátával rendelkező nemzetek (mivel az uralkodó csoport tagjainak létszámcsökkenése a hatalom gyengülésének érzetét keltheti, bővebben lásd következő fejezet) (Butcher et al 2012:17),
- konfliktusok kialakulása a környező országokban (amely ugyancsak a régió belüli politikai instabilitás egyik jelzője) (Butcher et al 2012:17).

Motivációk – Hogyan lesz egy fegyvertelen csoport a hatalom ellensége?

Nehéz pontosan meghatározni azt a jelenséget vagy fordulópontot, amely bizonyos társadalmi csoportokat a kormány ellenségévé léptet elő. Az azonban bizonyos, hogy az uralkodó csoportok legfőbb motivációja egy másik etnikum, vallási vagy politikai csoport elpusztítására (vagy megtizedelésére) a hatalom elvesztésétől való félelem. Többség csak akkor létezik, hogyha van kisebbség is. A két klasszis szerepe felcserélődhet és a többség kisebbséggé válhat (Appadurai 2006:52). A hatalomtól való megfosztás félelme nem minden esetben racionális. Olykor megalapozatlan, a mindenkori kormány számára előnytelen politikai kilátásoktól mentes esetekben is generálódhat szisztematikus támadás-sorozat a kisebbség ellen. A népirtás más törekvések – pl. diktatórikus rendszerek kialakításának – eszköze is lehet (lásd következő fejezetek).

Az egyes csoportok elnyomása tovább eszkalálódhat és könnyen tömeggyilkosságba torkollhat, amennyiben bizonyos jellemzők tovább fokozzák az eleve kiélezett helyzetet. Az előző fejezetben említettek mellett ilyen lehet például, ha a kormányzó eliten belül frakciók alakulnak ki, vagy kieroszakolt koalíciók születnek, illetve ha a kormány olyan fegyveres szerveződésekkel tart fenn, melyeknek kevés jogi elszámoltathatóságuk van vagy egyáltalán nincsen (Harff&Gurr 1998:561-562).⁵ Amikor a hatalom megfosztásától való félelem az akceleratorok valamelyikével együttesen áll fenn, az etnikai vagy politikai tisztogatások megvalósulása nagyobb eséllyel következhet be.

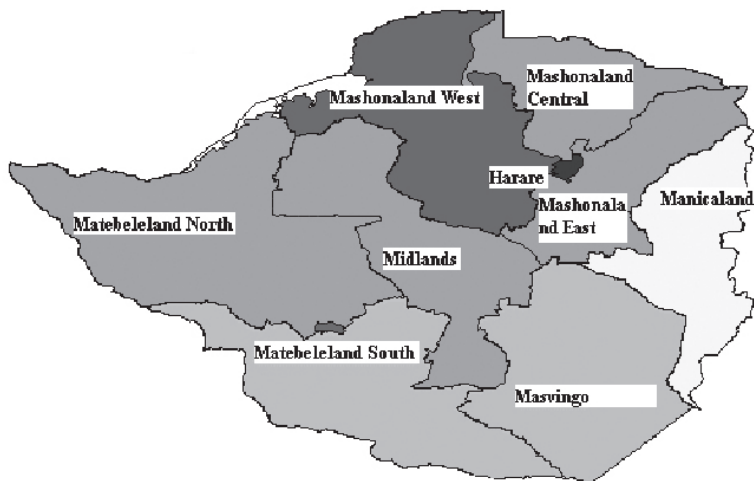
A kisebbség(ek) és a domináns csoport közötti rivalizálás tehát diszkriminációhoz, súlyosabb esetekben etnikai vagy politikai tisztogatásokhoz vezethet. Ezek a stratégiák a legsúlyosabb esetekben központilag szervezett, a kormányzó elit teljes konszenzusával megvalósuló alapokon nyugszanak, így egyfajta általánosan elfogadott politikai irányvonallá alakulnak. A támadások irányulhatnak egy bizonyos etnikum ellen (főleg, ha az államon belül már korábban is erős etnikai feszültségek voltak jelen), vagy politikai formáció, ellenzéki mozgalmak ellen (amennyiben a kormányzó csoport a leváltására irányuló törekvéseket igyekszik elfojtani). A legösszetettebb helyzetek azok, amikor a tisztogatás nem csupán egy etnikum, de egy politikai entitás ellen is irányul, és ez a két csoport egybeesik. Ilyen esetekben a legnehezebb különbséget tenni genocídium és politicídium között. Az esetek helyes felismerése mégis kiemelkedően fontos, mivel a korábbi epizódok korrekt meghatározásának hiányában azok jövőbeni előjelzések pontossága csökken.

„Nehéz pontosan meghatározni azt a jelentőséget vagy fordulópontot, amely bizonyos társadalmi csoportokat a kormány ellenségévé léptet elő. Az azonban bizonyos, hogy az uralkodó csoportok legfőbb motivációja egy másik etnikum, vallási vagy politikai csoport elpusztítására (vagy megtizedelésére) a hatalom elvesztésétől való félelem.”

„Operation Gukurahundi”⁶

Az Operation Gukurahundi, amely körülbelül 20.000 ember életébe került, nem egy hirtelen kialakult konfliktus eredménye, jóval inkább egy hosszú ideig elhúzódó feszültség-sorozat következménye. A nemzet – vagy jóval inkább az etnikum – szerepe kiemelkedő jelentőséggel bír Afrika-szerte. A legtöbb országban több kisebb-nagyobb etnikum él együtt (a kolonizáció egyik utóhatásaként), s nincs ez másképpen Zimbabweben sem. A nemzet körülbelül nyolcvan százalékát kitevő shonák mellett etnikai kisebbségként a ndebelék vannak nagyobb számban jelen. Egyik sem nevezhető homogén csoportnak, ám évszázadok óta főleg e két etnikum között dől el a hovatarozás kérdése az egykori Rhodesiában, így a kettejük közötti konfliktusok forrása is ebből a megosztottságból eredeztethető (Eppel 2008:2). Annak ellenére, hogy a shonák nyilvánvaló többségben voltak, és valószínűleg a közeljövőben nem került volna rájuk a kisebbségi szerep, az ettől való félelem mégis elevenen élt az 1980-as években és alapul szolgált a ndebelék támadásához.

Jóval az Operation Gukurahundi megkezdése előtt, az 1950-es években a ndebele népcsoport áttelepülni kényszerült Rhodesia egy igen terméketlen régiójába a föld felosztásáról szóló törvények értelmében (Land Apportionment Act és Land Husbandry Act). Ebben az időszakban Joshua Nkomo (ndebele) vezette az Afrikai Nemzeti Kongresszust (African National Congress) és amikor ezt a gyarmati kor-

▲ Zimbabwe régiói. Forrás: unesco.org

mány betiltotta, a Nemzeti Demokrata Párt (National Democratic Party) vezetője lett. Ez a párt sem nyerte el a gyarmattartók tetszését, így ennek betiltását követően alakult meg a Zimbabwe African People's Union (ZAPU) 1961-ben. A politikai kettészakadás, vagyis a Zimbabwe African National Union (ZANU) 1963-as létrejötte előtt tehát egy ndebele vezette a nemzeti pártot (Eppel 2008:2). A Mugabe vezette ZANU-PF⁷ és Nkomoval az élen álló ZAPU etnikai megkülönböztetése ekkor kezdődött. A ZANU-PF-et shona-pártként, még a ZAPU-t ndebele-pártként kezdték azonosítani.

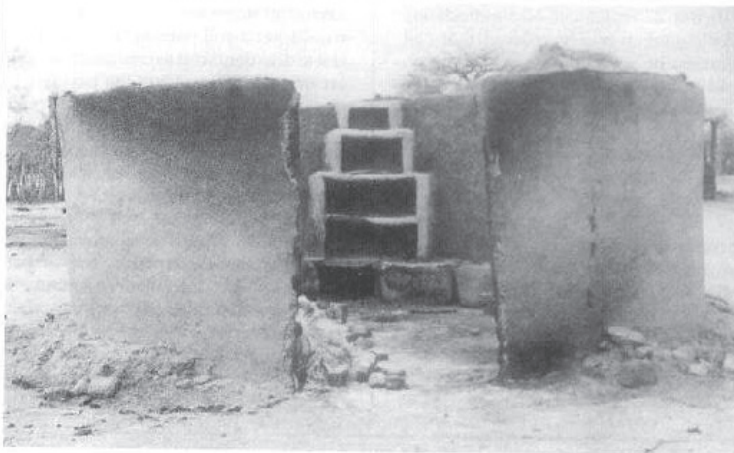
Mivel javában zajlott a függetlenségért vívott háború, így mindkét politikai alakulatnak volt saját fegyveres szárnya is. Az orosz kiképzésben részesült ZAPU-katonák a Zimbabwe People's Revolutionary Army (ZIPRA) keretein belül teljesítettek szolgálatot, míg a kínai mintára megvalósuló tréningen részvevő ZANU-PF erők a Zimbabwe National Liberation Army-ban (ZANLA) tömörültek. A két haderő folyamatos harcban állt az Ian Smith által képviselt gyarmati kormányerőkkel (és olykor egymással is), egészen 1979-ig, amikor a felek békét kötöttek.⁸ Ezzel együtt létrejött az egységes zimbabwei haderő, a Zimbabwei Nemzeti Hadsereg (Zimbabwe National Army). Noha a háromoldalú harcok megszűnni látszottak, egy évvel később a ZANU megnyerte az első független választásokat és kiéleződött a két párt közötti (és egyben az etnikumok közötti) feszültség is. Volt ZIPRA-katonák dezertáltak és fosztogatásba kezdtek szerte az országban. A ZANU-PF és a már független Zimbabwe vezetője, Robert Mugabe meglátta a tökéletes alkalmat az ellenzéki párt meggyengítésére – hajtóvadászatot indított a ZAPU-dezertőrök ellen.⁹ Mivel ekkor a ZAPU már régen a ndebele etnikummal volt összekapcsolva, így az Operation Gukurahundi nem csak az egykori katonák vagy a párt, de a népcsoport ellen is irányult (Eppel 2008:3; Catholic Commission 1999:10).

Érdekesség, hogy míg a fosztogatások valójában csak 1981–1982-ben kezdődtek, addig Mugabe már 1980-ban szerződést írt alá az észak-koreai elnökkel, Kim Il-Sung-gal egy speciális katonai egység kiképzéséről. Ezzel egy olyan milícia jött létre, melynek elsődleges célja a ndebele népcsoport támadása volt, ámbar hivatalosan a volt ZAPU-katonák felkutatása volt a feladatuk. A fosztogatók egyébként meglehetősen kevesen voltak, a több éves akció végén is alig több mint százat fogtak el közülük, és nem mindegyik tartozott egykor a ZIPRA-hoz (Catholic Commission 1999:12).

A rend helyreállítására létrehozott egységet, az Ötödik Brigádöt (Fifth Brigade) 1983 januárjában vetették be először, Észak-Matabeleland régióban. Itt igen rövid idő leforgása alatt több mint kétezer fegyvertelen embert mészároltak le, annak ellenére, hogy nyilvánvalóan nem voltak „banditák”. Az akció megdöbbentő kegyetlenséggel zajlott. Tömeges kínzásokkal, ütlegelésekkel és házégetésekkel keltettek félelmet a ndebelékben. Az áldozatokat gyakran kényszerítették saját sírjuk megásására, mint ahogyan az is mindennaposá kezdett válni, hogy a családtagoknak végig kellett nézniük egymás kivégzését. *„Az akció első heteiben már nyilvánvalóvá vált, hogy az Ötödik Brigádöt a civil lakosság mészárlására képezték ki. (...) Az Ötödik Brigád katonáitól gyakran lehetett hallani, hogy 'minden ndebele dezertőr'... (Catholic Commission 1999:14)”*.

1984-ben az Ötödik Brigádöt Dél-Matabeleland-ben is bevetették, ahol szinte azonnal kijárási tilalmat vezettek be. Ez érvényes volt mindennemű mozgásra és szállításra a régió belül, így az egyébként terméketlen talajból önmagát ellátni nem képes, rendszeres kukoricaimportra szoruló régiót az éhínség sújtotta. Nem csak a ZAPU civil támogatóit, de magát Nkomo-t is veszély fenyegette, így az orgyilkossági kísérletek elől hamarosan Botswana-ba menekült. 1985-ben a ZAPU ismét parlamenti képviselői helyeket nyert Matabelelandben. Ennek következményeképpen a brutalitás és nyilvános kivégzések tovább folytatódtak egészen addig, amíg

✓ *Az Ötödik Brigád által felégetett lakóház, Forrás: Catholic Commission: 1999*

1987-ben Mugabe és Nkomo alá nem írta az egyesülési szerződést – ezzel gyakorlatilag létrejött az egypártrendszer, mivel a ZAPU-t betiltották illetve beleolvasztották a ZANU-PF-be. Az egyesülési szerződésben az is szerepelt, hogy az Operation Gukurahundi résztvevőinek (és a dezertőröknek) amnesztia jár és felelősségre nem vonhatóak a nemzeti bíróságokon (Eppel 2008:4; Catholic Commission 1999:6).¹⁰

Az amnesztia nem csak az Ötödik Brigád tagjaira terjedt ki. Más kormányzati szervezetek is részt vállaltak az akció lebonyolításában, amelyek tagjai szintén mentességet kaptak. A zimbabwei Central Intelligence Organization (CIO) és a Police International Security Intelligence Unit (PISI) szintén részt vett a ndebelék ellen indított műveletben. Egyik szervezetnek sem volt semmilyen jogi keretrendszere, így a kormányzat jóváhagyásával bármilyen eszközt bevethettek a cél elérése érdekében. A ZANU-PF-et támogató radikális fiatalok csoportjai szintén hozzájárultak a kegyetlenkedésekhez, ütlegetésekhez és kínzásokhoz. Őket sem vonták felelősségre (Catholic Commission 1999:16).

**A zimbabwei választások alakulása az 1980-as és 1990-es években.
Forrás: Sithole, Makumbe 1997.**

Párt	Érvényes szavazatok	Szavazatok %-ban	Parlamenti helyek
1980			
ZANU-PF (Mugabe)	1,668,992	63	57
ZAPU (Nkomo)	638,879	24	20
ZANU (Sithole)	53,343	2	3
1985			
ZANU-PF (Mugabe)	2,233,320	77	64
ZAPU (Nkomo)	558,771	19	15
ZANU (Sithole)	36,054	1	1
1990 (Parlamenti választások)			
ZANU-PF (Mugabe)	1,690,071	81	117
ZUM (Tekere)	369,031	18	2
ZANU-Ndonga (Sithole)	19,448	1	1
1990 (Elnöki választások)			
R.G. Mugabe (ZANU-PF)	2,026,976	83	-
E.Z. Tekere (ZUM)	413,840	17	-
1995 (Parlamenti választások)			
ZANU-PF (Mugabe)	1,126,822	76	117
ZANU-Ndonga (Sithole)	93,546	6	2
Független jelöltek	?	?	41
1996 (Elnöki választások)			
R.G. Mugabe (ZANU-PF)	1,404,501	93	-
E.Z. Tekere (ZUM)	72,600	5	-
N. Sithole (ZANU-Ndonga)	36,960	2	-

▲ *Az Operation Gukurahundi áldozatainak egyik tömegsírja, Forrás: Catholic Commission, 1999*

Genocídium vagy politicídium?

A nyolcvanas években a nemzetközi média alig jelentetett meg információt a zimbabwei eseményekről, a kormány által erősen befolyásolt *The Herald* és a *The Chronicle* pedig a dezertőröket okolta az erőszakos cselekedetekért, míg magát a kormányt, de legfőképpen Mugabe-t hősiess szerepben igyekezett ábrázolni. A lapok egyértelműen a ZANU-PF rendteremtő kampányát népszerűsítették, így a ZAPU-ról kevés cikk jelent meg – hacsak nem éppen az ex-ZAPU katonákról esett szó. Az Operation Gukurahundi-ról szóló cikkekben a kegyetlenséget és az áldozatok nagy számát nem hozták nyilvánosságra (Eppel 2008:6).

Ennek egyik következménye, hogy pontos és megbízható adatokat nehéz találni erről az akción. Az 1990-es évekig kellett várni az első összefoglaló munkára, melyet a Catholic Commission for Justice and Peace publikált. Azonban az általuk készített dokumentáció sem teljes és az áldozatok valódi száma nem megállapítható. Feltételezhetően valahol 10.000 és 20.000 fő meggyilkolásáért lehet felelős az akkori zimbabwei kormányzat (amely azóta is vezeti az államügyeket). Ennek ellenére, a célok és az eszköztár alapján, valamint az áldozatok körülbelüli számának ismeretében lehetséges a definíciók áttekintése és az események megfelelő kategóriába sorolása.

Zimbabwei genocídium?

A Népiirtásról Szóló Egyezmény és a Nürnbergi Charta által megfogalmazott igen tág definíciókból nehezen következtethető ki, hogy egyes események a politicídium vagy a genocídium tárgykörébe esnek-e. Harff és Gurr meglehetősen részletesen kidolgozta a két definíciót és fajtáik között is különbséget tesz (lásd 2. fejezet). A genocídium az általuk kidolgozott definíció és az általánosan elfogadott felfogás

szerint olyan közös jellemzőkön alapul, mint az etnikai hovatartozás, a vallási meggyőződés vagy a nemzetiség meghatározása.

Zimbabwe esetében az etnikai megosztottság jöhet szóba, mint a genocídium alapjául szolgáló közösségi jellemvonás. A shonák és a ndebelék két csoportba tömörülése a korábbi mérsékelt konfliktusaik ellenére nem jelentett veszélyt egészen a függetlenség elnyeréséig, amikor is a shona többség pártja jutott hatalomra. A függetlenség elnyerése előtt még egy ndebele vezette a nemzeti pártot (Joshua Nkomo) és ez nem okozott konfliktusokat, a függetlenség elnyerése utáni első választásokon viszont már érződtek az etnikai feszültségek. A ndebele ZAPU a shona ZANU-PF-el találta szemben magát a politikai színtéren és az etnikai különbségek hamar különböző politikai szerepvállalásokkal váltak egyenlővé. Innentől kezdve, a hatalmi pozíció elvesztésétől rettegő ZANU-PF vezetők félelemmel tekintettek a ZAPU képviselőire, amit támogatóik mérsárlásával kívántak ellensúlyozni az Operation Gukurahundi keretében.

A kormányzat (politikai veszélyforrásként) fenyegetőnek tekintette a ZAPU-t, amelyet a vezetéstől idegen etnikumként is felfogtak. Ebben az esetben akkor xenofób genocídiumról beszélhetünk? Az 1980-as és az 1985-ös választásokon is több parlamenti helyet nyert a ZAPU, leginkább a ndebelék lakta Matabelelandben, de a kevert lakosú (shona és ndebele) Midlands régióban is (Sithole – Makumbe 1997: 126-127). Ezek tükrében nem elég csupán az etnikai megosztottságra koncentrálni. Sokkalta fontosabb az, hogy a parlamenti helyek elvesztése további erőszakra sarkallta a ZANU-PF-t 1985-ben, pedig sem a hatalom elvesztése, sem a létszámfölnyűk elvesztése nem fenyegette a shona vezetést. Kijelenthető, hogy az Operation Gukurahundi alapja nem az etnikai különbségekben keresendő. Az új milícia kiképzése már a ZIPRA dezertőrök okozta problémák megjelenése előtt megkezdődött, és jól látható, hogy az Operation Gukurahundi nem etnikai villongások eredményeként, hanem a kizárólagos hatalomra törekvő politikai elit akarátának egyik eszközeként fogható fel.

A politicídium alkalmazása Zimbabweben

Politicídium alkalmazása során az áldozatokat a politikai szerepvállalásuk, meggyőzésük vagy olykor például a leadott voksaik alapján azonosítják. Ez a politikai állásfoglalás a hatalmon lévő kormányzat politikájával ellentétes erőt, leggyakrabban az ellenzékét és annak támogatóit jelenti. A zimbabwei egyeduralkodó politikai csoport, a ZANU-PF ellenséggé, fenyegetővé azonosította a ZAPU-t, annak minden képviselőjét és szavazótáborát. A hatalom elvesztésének félelme arra ösztönözte az állam vezetőit, hogy az Operation Gukurahundiban keretében irányító szerepüket erőszakkal is megtartsák ill. tovább erősítsék pozíciójukat. Fontos megjegyeznünk, hogy *„a ZAPU nem volt több egy erős ellenzéki pártnál és 1987-ben nem jelentett fenyegetést a nyilvánvalóan többségben lévő ZAPU képviselőire. Mugabe valójában nem a hatalom elvesztésétől rettegett, hanem attól, hogy álma az egyeduralkodó rendszerről nem teljesezhet be amíg a ZAPU ennek útjában áll (Eppel 2009:2)”.*

Már 1980-ban is nyilvánvaló volt, hogy olyan politikai fordulatra, amely a ZAPU kormányra kerülésével jár, nem volt kilátás – ám az Ötödik Brigád kiképzése mégis elkezdődött. Nkomo pártja csupán néhány parlamenti helyet tudott volna megszerezni, de a rájuk leadott szavazatokból hatalomra nem tudtak volna kerülni. A parlamenti helyek elvesztését mégis keserűen élte meg a ZANU-PF vezetés, mivel ez azt jelentette, hogy az irányítás nem csupán az ő kezükben fog összpontosulni. Az 1985-ös választások után, amikor nyilvánvaló volt, hogy az Operation Gukurahundi kegyetlenkedései ellenére is helyek jutnak a ZAPU-nak a zimbabwei parlamentben, a kormánypárt a terror további eszközeihez nyúlt és az addigi brutalitás tovább fokozódott. Nkomo végül aláírta azt a pártegyesülésről szóló szerződést, amely az egypártrendszer kialakulásához vezetett és az Ötödik Brigád amnesztiát kapott.

Az Operation Gukurahundi nem volt más tehát, mint a zimbabwei kormányzó elit politikai céljainak egyik eszköze. Nem kifejezetten a ndebele népcsoport ellen irányult, hanem arra törekedett, hogy a ZAPU szavazótáborát megfélemlítse és elriassa őket a további támogatástól. Ezt bizonyítja az is, hogy nem csak Észak- és Dél-Matabelelandben vetették be az Ötödik Brigádot, de Midlands régióban is, amely köztudottan shona lakosokkal is rendelkezik (Catholic Commission 1999:5). Az etnikai kérdés ebben az esetben csupán azért merülhet fel, mert a hatvanas években bekövetkezett politikai kettéválás következtében nem csak a pártok, de szavazótáboraik is kettéváltak, így az etnikai törésvonalak a politikai meggyőződéseket is hűen tükrözték. Így tehát az Operation Gukurahundi a politicídium egyik példája.

✓ Robert Mugabe (balra) és Joshua Nkomo (jobbra), Forrás: nehandaradio.com

Fajtáját tekintve – Harff és Gurr elméletét követve – mindez az „egyeduralmi elnyomó” politicidium alá sorolható, mivel a művelet valójában arra törekedett, hogy a politikai ellenzék és annak szavazótáborát elnyomja, megfélemlítse és működését ellehetetlenítse. Az „elnyomó” politicidiumnál itt egy összetettebb esetről beszélhetünk, mivel nem csak egy politikai pártot, de magát az etnikumot ill. a támogató csoportot (tehát akár a shonákat is) célozta az művelet. Az Operation Gukurahundi egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy Robert Mugabe elnök és a vele kormányzó szűk elit csoport teljhatalomhoz jusson Zimbabwében (vagy legalábbis más pártok képviselőivel szemben rendkívüli képviselő-főlényvel rendelkezzenek a parlamentben).

Gukurahundi és Murambatsvina – Csak a név változott?

Egy ilyen stratégiai tömeggyilkosság, mint az Operation Gukurahundi, rendkívül fontos szerepet játszhat az állam belpolitikájának későbbi alakulásában. A terror több választási ciklust is átölelt a nyolcvanas években, de sajnálatos módon a kegyetlen politikai akciók nem értek véget a Gukurahundi lezárulásával. Bár a pártegyesítés után egy viszonylag csendesebb évtized következett, az kilencvenes évek végétől mégis újra a bántalmazás és az agresszió kísérte végig a választásokat.

A Genocide Watch szerint a napjainkban is tartó zimbabwei megfélemlítő, erőszakos kampány hasonló motivációkkal rendelkezik, és csakúgy a kormányzati erők hajtják végre a nép ellen irányuló támadásokat, mint az 1980-as években. Az Operation Murambatsvina („Tüntessük el a szemetet” – shona) névre keresztelt akció ismételen a rend visszaállítására irányult, noha éppen úgy, mint az Operation Gukurahundi során, valódi zavargás vagy ennek veszélye nem áll fenn.

Az Operation Murambatsvina csupán 48 nappal a valószínűsíthetően elcsalt 2005 márciusi parlamenti választások után kezdődött (Nicolai 2005:818). Noha úgy tűnt, a nép többsége a kormányváltást favorizálja, és ezzel a Movement for Democratic Change (MDC) pártját támogatja, a legtöbb voksot mégis a ZANU-PF kapta, így ismételen Robert Mugabe maradhatott hatalmon (The Guardian 2005). Az újra megválasztott kormány szerint az akció célja az illegális szektor felszámolása, legfőképpen a főváros illegális utcai árusoktól való megtisztítása volt (CBC News 2005).

Mindössze egy héttel az Operation Murambatsvina kezdete után már húszezer letartóztatottal kellett megbirkóznia a hatóságoknak. Az ENSZ becslései szerint

Tömeggyilkosságok Zimbabwében. Forrás: genocidewatch.org

Időintervallum	Áldozatok	Végrehajtó erők	Indíték
1982–84	20.000 Ndebele	Ötödik Brigád Milícia	Etnikai és politikai
1998- napjainkig	MDC támogatók, Ndebele, városi szegénység, fehér farmerek	Hadsereg Rendőrség ZANU-PF milícia	Politikai, etnikai és gazdasági

legalább 700.000 ember vesztette el otthonát és további 2.4 millió embert érintett valamilyen formában a művelet (Tibaijuka 2005:7). Több százan meghaltak és több ezren súlyosan megsérültek az események következtében. A ZANU-PF azonban már az Operation Murambatsvina megkezdése előtt is igen agresszívan lépett fel a választópolgárokkal szemben. A választásokkal kapcsolatos erőszakos cselekmények már a kampányidőszak alatt is megmutatkoztak.

Ismételten megkérdőjelezhető, hogy a fegyveres kormányerők ilyen brutális fellépése a nép érdekét, vagy Mugabe hatalmon maradását célozta-e. A választások körüli agresszív akciók a kormány részéről azóta sem változtak. A 2013-as szeptemberi választások demokratikus, emberi jogokat tiszteletben tartó lezajlását is megkérdőjelezte a nemzetközi média. Az 1980-as évek eseményeinek ismeretében a központilag szervezett stratégiai tömeggyilkosság jelensége további vizsgálatot igényel Zimbabwében, valamint szükséges a jelen tanulmányban említett előrejelző metódusokkal való elemzése is.

Annak tudatában, hogy Robert Mugabe a mai napig Zimbabwe első embere (igaz, a kormányzást már az ellenzék vezetőjével, Morgan Tsvangirai-ral együtt gyakorolja), az akció hatékonynak bizonyult. Mivel sem az ICC-n, sem más bíróságokon az Operation Gukurahundi irányítói és végrehajtói nem feleltek tetteikért, ezért féltő, hogy elrettentő erő és egységes nemzetközi szankciórendszer híján a nép elleni agresszív fellépés megismétlődhet Zimbabwében (pl. Operation Murambatsvina). Az eset a nemzetközi béke és biztonság kérdését is érinti, mivel hasonló diktatórikus rendszerek átvehetik a zimbabwei példát és saját országukban használhatják fel azt céljaik elérése érdekében – főleg, mivel az Operation Gukurahundi végül elérte azt, amire Mugabe áhítozott, a kvázi egypártrendszert. Éppen ezért kiemelkedően fontos, hogy a jövőben a hasonló eseteket vizsgáló kutatók az eseményeket megfelelően azonosítsák, az erre hivatott nemzetközi intézmények pedig hatékonyan szankcionálják azokat. ☀

Jegyzetek

- 1 Lásd pl. Harff és Gurr, vagy Butcher et al népirtás előrejelző módszereit a felhasznált irodalomban.
- 2 Ezen kívül az ICC éppen előzetes vizsgálatokat folytat Guineában, Nigériában és a Comore-szigeteki Köztársaságban.
- 3 Harff és Gurr elemzése szerint a politicidium eszközához sokkal gyakrabban folyamodnak a nem demokratikus államvezetők.
- 4 A genocídium és a politicidium mellett a népirtásnak számos fajtája ismeretes. Pl.: A 'classicide' bizonyos társadalmi rétegek, míg a 'gencicide' meghatározott nemek ellen irányuló erőszakos törekvés [Mann 2004:20-21; és Sjoberg, Gill, Williams, Kuhn 1995:12].
- 5 Harff és Gurr azt is megállapította, hogy azokban a nemzetekben, ahol erős kormányzati ideológiák és komoly etnikai vagy vallási törésvonalak találhatóak meg, két és félszer nagyobb az esélye a genocídium vagy politicidium kialakulásának [Harff&Gurr 2009:5].
- 6 Shona: „A korai eső, amely elmossa a pelyvát”.
- 7 A függetlenség elnyerése után a ZANU-ból kiválva, Mugabe vezetésével létrejött a ZANU-PF (ZANU-Patriotic Front). A ZANU élén Sithole maradt.
- 8 A békeszerződés aláírói: Robert Mugabe, Joshua Nkomo és Ian Smith.

- 9 Ürügyként szolgált továbbá, hogy 1981-ben Joshua Nkomo állítólagosan megpróbálta meggyilkoltatni Mugabe-t.
- 10 Az ICC és a nemzeti amnesztia kapcsolatáról bővebben: Arsanjani, Mahnoush J.: The International Criminal Court and national amnesty laws. In: *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* Vol. 93, (MARCH 24-27, 1999), pp. 65-68.
- 11 Pl. Lásd Paust (1986 Annex) *Draft Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Politicide*.

Felhasznált irodalom

- Appadurai, Arjun (2006): *Fear of Small Numbers*. Durham and London, Duke University Press.
- BBC News (2002): "Mugabe's wife on EU sanctions list". 2002. július 22. (Letöltve: 2014. május 30.) Elérhető: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/2143442.stm>
- Butcher, Charles R. – Goldsmith, Benjamin E. – Semenovich, Dimitri – Sowmya, Arcot (2012): *Understanding and Forecasting Political Instability and Genocide for Early Warning*, The University of Sydney.
- Catholic Commission for Justice and Peace – Legal Resources Foundation (1999): *Breaking the Silence – Building True Peace: A Report On the Disturbances in Matabeleland and the Midlands 1980–1988, Summary Report*, Harare Zimbabwe.
- CBC News (2005): "200,000 homes bulldozed in Zimbabwe", 2005. június 10. (Letöltve: 2014. május 2.) Elérhető: <http://www.cbc.ca/news/world/200-000-homes-bulldozed-in-zimbabwe-1.564277>
- Eppel, Shari (2008): *Matabeleland: Its Struggle for National Legitimacy, and the Relevance of this in the 2008 Election*. Heinrich Böll Foundation.
- Eppel, Shari (2009): *An overview of the circumstances of the Unity Accord of 1987 in comparison to those of the Global Political Agreement of 2008*. Solidarity Peace Trust.
- Harff, Barbara (2009): *Explaining and Preventing the Holocaust, Genocides, Politicides and Holodomors*. Heinrich Böll Foundation.
- Harff, Barbara (1995): "Rescuing Endangered People: Missed Opportunities". *Social Research*, Vol. 62., 23-40. pp.
- Harff, Barbara – Gurr, Ted Robert (1998): "Systematic Early Warning of Humanitarian Emergencies". *Journal of Peace Research*, Vol. 35., No. 5., 551-579. pp.
- Harff, Barbara – Gurr, Ted Robert (1988): "Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides: Identification and Measurement of Cases since 1945". *International Studies Quarterly*, No. 32., 359-371. pp.
- Jeuck, Lukas (2011): „Arms Transfers to Zimbabwe: Implications for an Arms Trade Treaty”. SIPRI Background Paper
- Kagwanja, Peter (2005): "When the Locusts ate: Zimbabwe's March 2005 Elections". *EISA Occasional Paper Number 32*.
- Mann, Michael (2005): *The Dark-Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge University Press.
- NewZimbabwe.com (2009): "US travel ban will hit ministers' families". 2009. december 11. (Letöltve: 2014. május 30.) Elérhető: <http://www.newzimbabwe.com/pages/sanctions31.13166.html>
- NewZimbabwe.com (2011): "Grace Mugabe barred from Switzerland". 2011. október 25. (Letöltve: 2014. május 30.) Elérhető: <http://www.newzimbabwe.com/news-6358+Grace+Mugabe+barred+from+Switzerland/news.aspx>
- Nicolai, Jeff (2005): „Operation Murambatsvina – A Crime Against Humanity Under the Rome Statute?”. *American University International Law Review*, Volume 21, Issue 5, 813-844. pp.
- Paust, Jordan J. (1986): "Aggression Against Authority: The Crime of Oppression, Politicide and Other Crimes Against Human Rights". *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 18., No. 2., 283-306. pp.

- Rost, Nicholas – Booth, John A. (2008): “Determinants of regime type in newly independent states”. *European Journal of Political Research*, 635-664. pp.
- Rummel, R. J. (1994): *Death by Government*. Transaction Publishers. New Brunswick, New Jersey.
- Sithole, Masipula – Makumbe, John (1997): “Elections in Zimbabwe: The ZANU (PF) Hegemony and its Incipient Decline”. *African Journal of Political Science*, Vol. 2., No. 1., 122-139. pp.
- Sjoberg, Gideon – Gill, Elizabeth – Williams, Norma – Kuhn, Kathryn E. (1995): “Ethics, Human Rights and Sociological Inquiry: Genocide, Politicide and Other Issues of Organizational Power”. *The American Sociologist*, Vol. 26., No. 1., 8-19. pp.
- The Guardian (2005): “Mugabe’s party wins the Zimbabwe election”, 2005. április 1. (Letöltve: 2014. május 2.) Elérhető: <http://www.theguardian.com/world/2005/apr/01/zimbabwe.jamessturcke>
- The Herald (2014): “President voted AU deputy chair”. 2014. január 30. (Letöltve: 2014. május 30.) Elérhető: <http://www.herald.co.zw/president-voted-au-deputy-chair/>
- The Zimbabwean (2014): “Mugabe takes over as new Sacd chairperson”. 2014. augusztus 18. (Letöltve: 2014. szeptember 7.) Elérhető: <http://www.thezimbabwean.co/news/zimbabwe/72997/mugabe-takes-over-as-new.html>
- Tibaijuka, Anna Kajumulo (2005): *Report of the Fact-Finding Mission to Zimbabwe to assess the Scope and Impact of Operation Murambatsvina by the UN Special Envoy on Human Settlements Issues in Zimbabwe*, UNHABITAT.
- Wayman, Frank W. – Tago, Atsushi (2010): “Explaining the onset of mass killing, 1949–87”. *Journal of Peace Research*, Vol. 47., No. 1., 3-13. pp.

English Abstract

Politicide and monocacy – What happened in Zimbabwe?

Politicide is a less examined phenomenon than genocide, though Harff and Gurr showed that it is more frequent. Accurate identification of former episodes of genocides and politicides is necessary in order to prevent upcoming events and to understand their mechanism. This study looks at Operation Gukurahundi, an episode of mass murder in Zimbabwe during the 1980s. This not well-documented era of the newly elected independent government is rarely mentioned in international research papers and is usually qualified as genocide. The paper emphasizes that there is a significant difference between genocide and politicicide and identifies the case of Operation Gukurahundi as an example for repressive/hegemonial politicicide (based on Harff and Gurr’s early typology from 1988). It also elaborates on the fact that this Operation was not a deliberate attack against Ndebele people, however, it was a strategic attack on supporters and representatives of the oppositional party, ZAPU. It raises awareness that the ever since governing ZANU-PF and its leader, Robert Mugabe has never been sentenced for committing crimes against their own people. Leaving mass murders without sanctions can contribute to the repetition of such crimes – see Operation Murambatsvina, for example.

A szerzőről

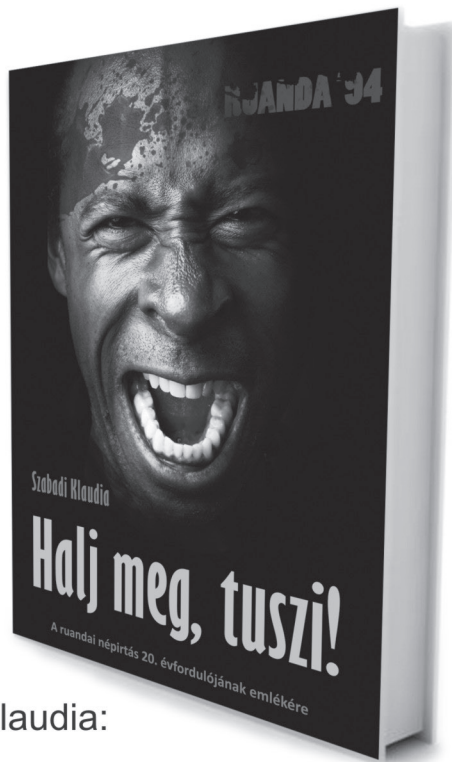
M.A. afrikaisztika szakos
egyetemi hallgató
University of Copenhagen
a Magyar Külügyi Intézet
és az Afrikáért Alapítvány
volt gyakornoka

About the Author

M.A. Student in African Studies
University of Copenhagen

petrabujtas@gmail.com

GLOBEBOOK
KIADÓ

Szabadi Klaudia:

Halj meg, tuszi!

Megbocsátani a megbocsáthatatlant

Húsz évvel ezelőtt, 1994 áprilisában és májusában alig száz nap alatt, közel egymillió embert mészároltak le Ruandában. A mai napig több a kérdés, mint a bizonyosság a történetekkel kapcsolatban. Szinte felfoghatatlan a népirtásban való tömeges részvétel, ahogyan a különös kegyetlenséggel történő végrehajtás is.

Felfoghatatlan, hogy a második világháború borzalmait követően, alig néhány évtizeddel később megtörténhet Afrikában egy újabb „holokauszt” – amelyet a nagyhatalmak ölje tett kézzel, tétlenül néztek végig. Kockázatosnak ítélték a beavatkozást, ezzel pedig a ruandai vérengzés a nemzetközi közösség örök, lemoshatatlan szégyenfoltja marad! Ruandában mindenkinek megvan a saját démona, borzalmas története – gyilkosnak, áldozatnak egyaránt. Mégis megbocsátottak egymásnak, az összefogásban, az újjáépítésben hisznek, együtt építik a közös jövőt. De hogy ez milyen nehéz, azt ennek a könyvnek a szereplői saját maguk mondják el.

Hogyan lehet megbocsátani a szüleink gyilkosainak?

Hogyan képes egy nő végignézni, hogy öt gyerekét agyonlövők?

Lehet-e még ezek után igaz szívvvel szeretni?

Ruandában igen! Ruandában ma már mindenki békét akar!

Keresse a kötetet az Alexandra és Lira Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

www.publikon.hu

EGYRE LEJEBB – SÚLYOSBODÓ ÁLLAMI DISZFUNKCIONALITÁS A KÖZÉP-AFRIKAI KÖZTÁRSASÁGBAN

ÍRTA: ROBERT KŁOSOWICZ

FORDÍTOTTA: BÁNÁTI ÁRON

Az elmúlt két évtizedben a Közép-afrikai Köztársaság (République centrafricaine, [továbbiakban KAK]) az egész világon az újságok címdoldalára került, a médiában pedig heti rendszerességgel szerepelt. A nemzetközi közösség szokatlan érdeklődése ez iránt az egyik legszegényebb afrikai ország iránt két egymást követő polgárháborúnak köszönhető. Először, 2012-ben, egy kormányellenes felkelés – Seleka néven – egyesítette a különböző lázadó milíciákat, majd egy évvel később a Seleka egységei által elkövetett erőszakos cselekményekre válaszul létrejövő falusi önvédelmi erők, anti-balaka néven keltek fel. Azonban azok az elemzők, akik az ország sorsát az elmúlt tizenkét évben, amióta Bozizé elnök katonai puccsal hatalomra került, figyelemmel kísérték, cseppet sem lepődtek meg, mivel már sokkal korábban is látszott, hogy az állam működésképtelenné vált, összeomlása pedig csupán idő kérdése. A Közép-afrikai Köztársaság éveken át vezette a bukott államok, az instabilitás, szegénység, korrupció vagy a társadalom tragikus egészségi állapotának minden létező rangsorát.¹ Ezen túl pedig a diszfunkcionális államok összes indikátora érvényes az országra. Ha figyelemmel kísérjük a Bukott Államok Indexét (angolul: Failed States Index – FSI), ami a legfontosabb jelen cikk szempontjából, – és amit egy washingtoni székhelyű think tank, a Fund for Peace a Foreign Policy-val együttműködve 2005 óta évente publikál – evidenssé válik, hogy a KAK az állami összeomlás felé tart. Amióta az első felmérést publikálták, a KAK az elmúlt nyolc év folyamán sohasem került ki a tíz legműködésképtelenebb ország közül, sőt tavaly az első három bukott állam egyike lett (2005 – 20.; 2006 – 13.; 2007 – 10.; 2008 – 10.; 2009 – 8.; 2010 – 8.; 2011 – 8.; 2012 – 6.; 2013 – 9.; 2014 – 3).² E cikk a szerző diszfunkcionális államok iránt tanúsított érdeklődésének eredményeként jött létre, mely többek között a 2010 júliusától szeptemberig tartó közép-afrikai köztársasági kutatóútja során alakult ki, és amely a „Bukott államok és azok diszfunkcionális hatása a nemzetközi kapcsolatok regionális és globális dimenzióira” elnevezésű kutatási projekt része volt.

A KAK egyike a világ legelmaradottabb országainak, részesedése a világgazdaságból nem haladja meg a 0,01 százalékot.³ A gazdasági fejlődést többek között az instabil politikai helyzet, a képzett munkaerő hiánya, a fejletlen közlekedési inf-

rastruktúra, a korrupció és a kiterjedt feketegazdaság (főként gyémántcsempészet) hátráltatja. A közlekedési hálózat alulfejlett, vasúthálózat nem létezik, az ország 23.800 km hosszú közúthálózatának pedig csupán 3 százaléka szilárd burkolatú, melynek következtében az esős évszakban az utak többsége járhatatlan. Ami a szegénység és az alulfejlettség mellett szintén hatással van az ország helyzetére, az oktatás rendkívül alacsony színvonala és az egészségügy gyakorlatilag teljes hiánya (a legtöbb kórházat és klinikát missziók üzemeltetik). Az átlagéletkor 49 év, a népesség 13 százaléka HIV fertőzött és a 15 év feletti lakosság 50 százaléka írástudatlan.⁴ Az országban tapasztalható szegénységet a különböző statisztikák is igazolják – a Human Development Index (HDI) 2013-ban a világ 186 országából a Közép-afrikai Köztársaságot a 180. helyre sorolta.⁵ Az ország fő erőforrásai a nyersanyagok, főként a gyémánt, az uránium és fa, melyek közül a gyémánt önmagában az export 50 százalékát teszi ki. Az állam pénzügyi helyzete szálanomra méltó, mivel az ma is a tíz évvel ezelőtti helyzethez hasonlít, amikor az államkincstár ajtajára egy darab papírt tűztek, melyen az alábbi felirat volt olvasható: „A költségvetésben tapasztalható feszültségek következtében további intézkedésig minden kiadás felfüggesztve”, egyértelműen jelezve az állampolgároknak, hogy államcsőd következett be.⁶

A társadalom belső konfliktusainak mértéke

A szubszaharai Afrikában a komplex etnikai szerkezetek inkább általánosak, mint kivételesek. A világ ezen részét még mindig a nemzetállamokat megelőző etnikai tudatosság különböző formái jellemzik. A problémát a gyarmati örökség súlyos-

✓ *Börtönudvar, Bouar, 2010. A szerző fotói.*

bította, mivel az európai nagyhatalmak befolyási övezeteik kijelölésekor nem vették figyelembe az etnikai és kulturális különbségeket. A függetlenség elnyerését követően a politikai elit és a jól működő civil társadalmi intézmények hiánya oda vezetett, hogy ma a politikai rendszer részeként etnikai alapú csoportok versengenek egymással. A Közép-afrikai Köztársaságban több mint 80 etnikai csoport él, melyek egymással rivalizálnak a politikai hatalom megszerzéséért.⁷ A helyzetet tovább bonyolította a az utóbbi időben megfigyelhető szektáriánus konfliktus is, amikor Bozizé elnök leváltását követően az iszlamista Seleka csoport került hatalomra. Az etnikai csoportok által elkövetett állami visszaélések az országban mindennaposak, melyet a függetlenség elnyerése óta eltelt időszak történelme is alátámaszt. Amikor André Kolingba tábornok hatalomra került az 1981-es katonai puccsot követően kizárólag etnikai és törzsi megfontolásokat vett figyelembe az állami és katonai pozíciók betöltésénél. Kolinbga az ország déli részében élő jakoma (yakoma) törzs tagja volt és elnökségének ideje alatt a törzsének tagjai (akik a népesség csupán 5 százalékát teszik ki) foglalták el az állami és katonai kulcspozíciók többségét. A fegyveres erők feltöltésénél szintén az etnikai hovatartozás volt a döntő.⁸ Ennek később komoly következményei lettek, amikor Kolingbát Ange-Félix Patassé váltotta az elnöki pozícióban. Mivel utóbbi az ország északi részéből származott, Patassé nem bízott a hadsereg tisztjeiben, akiknek többsége a jakoma törzsből való volt, így alulfizette őket, ugyanakkor pedig létrehozta a jól fizetett „Unité de sécurité présidentielle”-t és különböző milíciákat, akiknek tagjait viszont többnyire északról toborozták. Következésképpen számos felkelés tört ki az új elnök ellen 1996 és 1997 folyamán. Az elnök lévén, hogy bizonytalan volt saját hadseregét illetően külső segítségért folyamodott. Abban az időben ezt a segítséget Líbia vezetőjétől, Moammer Kadhafitól kapta meg, aki egy 300 fős jól felszerelt és jól képzett kommandót küldött neki. Miután eltaposta a felkelést Patassé figyelme a jakoma törzsre irányult, aminek következményeként számos büntettet és erőszakos cselekményt követtek el civilek ellen, végül pedig egy valóságos exodusban 20 ezer ember kényszerült elhagyni otthonát. A 2001-es államsíny kísérlet idején Patassé ismét a líbiaiak segítségét kérte, gyémántkitermelési monopóliumot ígérve Kadhafinak, valamint Jean-Pierre Bemba Kongói Felszabadítási Mozgalomától (Mouvement pour la Libération du Congo – MLC) bérelt lázadókat, akik kegyetlenségükkel és háborús büntetteikkel váltak hírhedté. Ezek az egységek portyáik során végigrabolták, gyilkolták, és erőszakolták az ország déli részeinek lakosságát, aminek következtében hozzávetőleg hatvanezer embernek kellett kényszerből elhagynia otthonát.⁹ A 2012-ben megbuktatott Bozizé szintén nem bízott a hadseregben, Republikánus Gárdája (Garde Républicaine) kizárólag az úgynevezett „patriótákból”, valamint a velük érkezett csádiakból állt, akik mind támogatták Bozizét.¹⁰ Az elnök fia, Jean-Francis Bozizé pedig védelmi miniszter lett.

A KAK etnikai mozaikjának egy másik részét a muzulmán lakosság jelenti, melyet a 2012-es konfliktus kitörését megelőzően a teljes lakosság 15-17 százalékának becsültek.¹¹ A muzulmánok bevándorlók leszármazottai, akik többnyire a KAK-al északon szomszédos államokból, főként Csádból érkeztek. Igen jelentős

az országra gyakorolt hatásuk, mivel a kiskereskedelmet és a bányászatot is nagyrészt ők tartják kézben. A muszlimok és a főként keresztény (75 százalék) valamint animista (10 százalék) őshonos lakosság közötti ellentét nem csupán felekezeti, de szociális és etnikai színezetű is. Ez feszültség a Séléka hatalomra jutását követően tovább erősödött, mivel az országban élő csádi lakosság egy része nyíltan támogatta a felkelőket.

A hatalom privatizációja

A diszfunkcionális államok nem csupán kevés feladatot látnak el, de még azt a keveset sem képesek hatékonyan elvégezni. Általános szabály, hogy ezek az államok nem rendelkeznek egy erős hatalmi maggal, mely képes lenne megakadályozni a közélet anarchiába fulladását, és nem képesek a társadalmi konfliktusok kezelésére sem. Az állami összeomlás legnyilvánvalóbb jele, hogy az állam elveszíti az erő alkalmazásának monopóliumát saját felségterületén, más szóval az állami erőszak-monopólium kontrollálatlan módon kerül a klánok és etnikai csoportok helyi vezetőihez. Az ilyen helyzetek általában polgárháborúhoz vezetnek, melyet gyakran kísérnek éhezések, járványok, tömeges elvándorlás, etnikai tisztogatás, mészárlás és nemi erőszak-hullámok. Az állam tehetetlensége, hogy irányítsa a közéletet, és szuverenitásának tényleges elvesztése pedig számos lehetőséget kínál a nem-kormányzati aktoroknak, hogy a káosz közepette bűnözői tevékenységet folytassanak és kizsákmányolják a természeti erőforrásokat. Bozizé uralma alatt az ország egyharmada felett megszűnt az állami felügyelet, így főként az északi területeken, Bangui térsége felett három fő fegyveres lázadó csoport gyakorolta az irányítást. Ezek az „Union des forces démocratiques pour le rassemblement” – UFDR, a „l’Armée populaire pour la restauration de la république et la démocratie” – APRD és a „la Convention des patriotes pour la justice et la paix” – CPJP, mely utóbbi jelentős mértékben finanszírozta tevékenységét a természeti erőforrások kizsákmányolásából és az azokkal való kereskedelemről.¹² Másrészt viszont az ország délkeleti részében a Lord Resistance Army (LRA) ütött rajta a lakosságon. A LRA gyakorlatilag a mai napig jelen van a térségben kihasználva a Kongói Demokratikus Köztársaság és a Közép-afrikai Köztársaság kormányainak gyengeségét, civileket mészárol le, gyermekeket rabol el és képez ki katonának és büntetlenül kel át ezen országok határain.¹³ Ugyanakkor az ország északkeleti részén a szudáni illetőségű Janjaweed milícia ütött rajta, átlépve a KAK határát, hogy a

„A diszfunkcionális államok nem csupán kevés feladatot látnak el, de még azt a keveset sem képesek hatékonyan elvégezni. Általános szabály, hogy ezek az államok nem rendelkeznek egy erős hatalmi maggal, mely képes lenne megakadályozni a közélet anarchiába fulladását, és nem képesek a társadalmi konfliktusok kezelésére sem.”

menekülő darfuri lakosokat üldözőbe vegye és a fiatal férfiakat elrabolva besorozza őket milíciáiba.¹⁴

A fegyveres erők állapota

A működésképtelen államokban a fegyveres erők általában mind kiképzésüket, mind fegyelmezettségüket és felszereltségüket tekintve gyengék. A hadsereget politikai csatározásokba rángatják, és a gyakori államcsíny-kísérletek, valamint az ellenzék elleni büntető expedíciók demoralizálják állományát. Létezik egy szabály, miszerint aki irányítani képes a fegyveres erőket, azé a hatalom, és ezen irányítás elvesztése egyenértékű a hatalom elvesztésével. A hadsereg azonban nem védelmezi az ország érdekeit, annak határait és lakosságát sem képes megvédeni. Sőt, olykor a hadsereg az elnyomó, és a katonákra csak a „kisebbit rosszként” tekintenek. Valójában sokszor zavaros a határvonal, mivel a gyakori államcsínyek és polgárháborúk következtében a lázadó egységekből vezetőjük hatalomra kerülése után állami hadsereg lesz, az állami hadsereg katonái pedig lázadó egységekként alakulnak újjá. Nincs ez másként a Közép-afrikai Köztársaságban sem. A forces armées centrafricaines – FACA, a Közép-afrikai Köztársaság hadserege (a francia hadsereget nem számítva) kulcsszerepet játszik a hatalom megszerzésében és megtartásában. Az ország történelme során a hadsereg, mint a politikai konfliktusokba rángatott erő, szinte minden esetben szerepet játszott az ország elnöki pozícióiban bekövetkező változásokban. Dacko, Bokassa, Kolingba, Bozizé és Djotodia elnökök mind katonai puccs segítségével kerültek hatalomra a helyi hadsereg vagy külföldi zsoldosok segítségével. Az öt elnökből négy ráadásul korábban a hadsereg vezérkari főnöke volt. Az ország

✓ *François Bozizé választási plakátja egy üzlet ajtaján, Bocaranga, 2010.*

első elnöke, David Dacko uralmát Jean-Bédel Bokassa vezérkari főnök döntötte meg. 1979-ben azonban Dacko francia kommandósok segítségével a Baracuda hadművelet keretében visszatért a Közép-afrikai Köztársaságba, hogy visszaszerezze hatalmát. 1981-ben újra megdöntötték elnökségét, ezúttal egy másik hadvezér André Kolingba tábornok személyében. Az egyetlen elnök, akit demokratikus úton választottak meg (1993-ban) Ange-Félix Patassé volt, aki viszont igen hamar népszerűtlenné vált a hadsereg köreiben, mivel a tisztek és katonák többsége olyan déli törzsekből származott akik Kolingbát támogatták. 1996 és 1997 folyamán az alulfizetett hadsereg számos felkelést szított az országban és 2001-ben egy sikertelen államcsíny kíséreltre is sor került. Miután a honi hadsereg lojalitására nem számíthatott, Patassé Líbiától és a Kongói Demokratikus Köztársaságtól kért segítséget.

A KAK hadserege nem csupán alulképzett, de egyben kiszámíthatatlan is. A demoralizálódott katonák számtalanszor fejezték ki elégedetlenségüket számos lázadást szítva elmaradt bérük kifizetéséért. A puccsokban való részvétel bizonyosan nem járult hozzá a morál javulásához, mindemellett pedig a hadsereget gyakran kritizálják az emberi jogok gyakori megsértéséért, korruptségéért és a nők ellen elkövetett szexuális erőszakért. Következésképpen, mikor eljön az „igazság pillanata”, amilyen a legutóbbi Seleka felkelés is volt, a hadsereg nem képes hatékonyan ellátni feladatait és általában dezintegrálódik.

A fent leírtakra kiváló például szolgálnak a 2013. márciusi események, amikor 24-én a Seleka-lázadók átvették az irányítást a főváros felett és pár nappal később már az egész országot az ellenőrzésük alatt tartották. A Seleka harcosai főként Csádból és Szudánból érkeztek és többségük arabul beszél, nem ismerve a franciát és a sangót. A kezdeti offenzíva idején számuk több mint ötezerre volt tehető, azonban később ez több mint ötszörösére növekedett. Az újonnan toborzottak pár napos kiképzés után fegyvert és egyenruhát kaptak és besorozták őket a közép-afrikai hadseregbe. Lévén, hogy nem sok elképzelésük volt a becsületről és a katonai fegyelmről, számos esetben követtek el olyan visszaéléseket, mint a lopás, nemi erőszak, erőszakos pénzszedés út menti ellenőrzőpontoknál, boltokban, vásároknak és egyéb helyeken. Ezeket a visszaéléseket pedig feljebbvalóik kifejezett vagy hallgatólagos hozzájárulásával követték el. Valójában még a katonai rangokat is a különböző afrikai országokban folytatott hadjárataik során szerzett „érdemeiknek” köszönhetik, nem pedig kiképzésüknek és hosszú szolgálati idejüknek.¹⁵

A Selekához köthető katonák cselekményeinek köszönhető az Anti-Balaka mozgalom, mely célul tűzte ki az „idegenek” (azaz a Seleka-lázadók – akiket iszlám vallásúakként azonosítanak) kiűzését. Ez vezetett el a véres polgárháború mélysárlásokkal és nemi erőszakkal teli második szakaszához, melynek következtében muzulmánok ezrei kényszerültek elhagyni otthonaikat.

Háborúk

A háborúk az állami összeomlás legvéresebb következményei, és az elmúlt tizenkét év során a Közép-afrikai Köztársaságban három olyan komoly belső konfliktus is zajlott, melyek magukon viselték a polgárháború jegyeit, és amelyek a lakosság szen-

vedéséhez vezettek; több ezren sebesültek meg, haltak meg vagy váltak hontalanná. Egy gyéren lakott országban az ilyen konfliktusok katasztrofális következményekkel járnak, mivel a konfliktusban résztvevő felek nem követik a hadviselés olyan alapvető szabályait sem, mint a civilek, a hadifoglyok és a vallási helyek megkímélése. Az ilyen hadviselés következményeivel kapcsolatos felelősség teljes hiányát tovább súlyosbítja, hogy a hadviselő felek rendkívül decentralizáltak és a demoralizált egységek csak átmenetileg cselekednek koordináltan, többnyire a nagyobb katonai műveletek idején. Mi több, a háborús felek idegen országok zsoldosait is alkalmazták, melyek nem azonosulnak a helyi lakossággal és csak a fosztogatásra koncentrálnak – többnyire a csádi, szudáni és kongói demokratikus köztársasági zsoldosok viselkednek a legkegyetlenebbül.¹⁶

A Közép-afrikai Köztársaságban az Ange-Félix Patassé és François Bozizé ezredes között dúló hatalomért folytatott harc szétrombolta az országot és a lakosságot éhínség-közeli állapotba sodorta, amikor az egymással hadakozó politikusok külföldi hadseregektől kértek segítséget (Patassé líbiai és kongói zsoldosoktól, Bozizé csádiaktól), akik kifosztották az országot (főként marhából és szárnyasokból álló) állatállományát. A legyőzött Patassé egységeinek egy része átalakult civilek fosztogató útszéli bandákká. Ez a gyakorlat különösen az ország északi területein, a csádi határ közelében volt nyomasztó, ahol az úgynevezett útonállók egykori csádi katonák voltak, akik fegyverrel a kézben néztek könnyű préda után.¹⁷ A nbororo nép különösen megszenvedte tevékenységüket, mivel ellopták megélhetésük alapját képező szarvasmarháikat.

▼ *A francia hadsereg katonái a KAK fővárosában, Bangui, 2010.*

A régió destabilizációja

A diszfunkcionális államok gyakran nem csupán belső küzdelmeiktől gyötrődnek, de egyben a környező országok konfliktusainak bölcsői is, ily módon destabilizálva egész régiójukat. Mivel képtelenek területüket ellenőrizni, így az onnan a szomszédos országok ellen indított agressziót sem képesek megelőzni. A KAK instabilitása a környező országokra is hatással van, és gyakran külső beavatkozásokhoz vezet (szomszédjait is beleértve). Ilyenek voltak a Csád, Szudán, a Kongói Demokratikus Köztársaság és az egykori gyarmatosító, Franciaország, továbbá a nemzetközi szervezetek, mint például az ENSZ vagy az Európai Unió – az ENSZ missziója a Közép-afrikai Köztársaságban és Csádban (MINUCART), EUFOR Csád/KAK, a Közép-afrikai Gazdasági és Monetáris Közösség (CEMAC) beavatkozásai.¹⁸

„A diszfunkcionális államok gyakran nem csupán belső küzdelmeiktől gyötrődnek, de egyben a környező országok konfliktusainak bölcsői is, ily módon destabilizálva egész régiójukat. Mivel képtelenek területüket ellenőrizni, így az onnan a szomszédos országok ellen indított agressziót sem képesek megelőzni.”

A KAK és Csád a történelem folyamán többször támogatta a másik ország lázadó csoportjait a központi kormányzattal szemben. 2003-ban például Bozizé ezredes felkelése az akkori elnök, Patassé ellen Csádban kezdődött Idriss Déby csádi elnök hivatalos támogatásával. Később a csádi elnök támogatta Bozizé elnököt, hogy leverje a KAK északi részén a felkelőket azért, nehogy a határ két oldalán harcoló felkelők egyesülhessenek és a csádi felkelők a KAK területén is megerősödjének.¹⁹ A csádi hatóságok voltak azok, akik letartóztatták és átadták a KAK kormányának Charles Massit, a CPJP lázadó csoport vezetőjét, mely az ország északi részén tevékenykedett. Továbbá, szintén csádi csapatok voltak azok, akik 2010 novemberében kiszorították a fent említett lázadókat a stratégiaiilag fontos északi Biraó városából, s mindezt szintén a bangui kormány kérésére.²⁰

Szudán viszont a Bozizével szembeni felkelőket támogatta a Közép-afrikai Köztársaságban. Kartúm hallgatólagos hozzájárulásával a muzulmán Janjaweed fegyveres milíciák rajtaütöttek a KAK területén található menekülttáborokon.²¹ Mi több, a szudáni kormányhadserg számos alkalommal hajtott végre katonai műveleteket a KAK területén bujkáló lázadók ellen.

A csádi lázadók többek között a KAK területéről indították el 2006 áprilisában Mahmat Nour vezetésével a csádi főváros, Ndjamena elleni támadásukat és az is tudvalevő, hogy közép-afrikai zsoldosok is voltak közöttük.

Korrupció

A korrupció inherens eleme a gyenge és káoszba zuhant országok valóságának beleértve az államapparátus minden hivatalnokát a hétköznapi aktatologatótól a

legmagasabb szintű hatóságokig. Ezekben az országokban a korrupció nem csupán egy társadalomilag elfogadott jelenség, de valójában hivatalos mellékkereset, sőt, gyakran az egyetlen fő bevételi forrás is. A korrupció mindenütt jelenlétének következtében az ország átlagpolgára teljesen védtelen vele szemben, mivel esélye sincs a hivatalos döntések ellen tiltakozni. Az állami tisztviselő, vagy katona, aki egy útakadálnál posztol és órákig várhatja az arra haladót egy mondvcasinált ok miatt, majd hirtelen azonnali áthaladást kínál neki kenőpénzért cserébe, vagy a vámtestet a határon, aki olyan díjakat akar megfizettetni, melyek hivatalosan nem léteznek, maguk is fizetnek feletteseiknek, hogy megtarthassák állásukat. A felettések pedig a saját főnökeiknek fizetnek, és ez így megy egészen a köztisztviselői ranglétra legtetejéig. Következésképpen a polgároknak esélyük sincs a korrupcióval szembeni védelemre, a közérdek nem fontos, a polgárok és állami alkalmazottak pedig nem is respektálják azt. Attól a pillanattól kezdve, hogy átléptük a Közép-afrikai Köztársaság határát mindenütt találkozhatunk a korrupcióval. A határőrök és vámtestek számla nélkül fizettetnek az emberrel díjakat, az út menti ellenőrzőpontokon a katonáknak „útdíjat” kell fizetni, de a nyersanyagok (főként gyémántok) bányászatához és a fakitermeléshez is a zsebünkbe kell nyúlni, ha engedélyt szeretnénk kapni. A gyémántokhoz köthető korrupcióról szól Mads Brüger nagyszerű Nagykövet úr című dokumentumfilmje is.²² Robert Wiczorek misszionárius az országban uralkodó korrupciót a következőképpen írja le: „A gyémántok bányászatáról és kereskedelméről szóló törvényt ismét megreformálták, mivel kiderült, hogy az értékes kövek legalább felét kicsempészték az országból. A Munkaügyi Minisztérium által lefolytatott vizsgálat szerint a közalkalmazotti pozíciók 10 százaléka,

✓ *Utca Bimbo-ban (Bangui délnyugati központja), 2010.*

azaz körülbelül kétezer állás fiktív [...] A múltban és a jelenben a különböző egyenruhás alkalmazottak pénzsóvárságának kielégítése mindig könnyen ment. Elegendő pusztán kiengedni őket az utakra, hogy barikádokat emeljenek, és ott megkérjék az arra haladókat, hogy „működjenek együtt a formalitásokkal”, azaz, fizessenek fejkenként 500 közép-afrikai frankot”.²³ Pár évvel ez előtt sokat szerepelt a hírekben egy lengyel utazó, Maciej Pastwa, akit letartóztattak a Közép-afrikai Köztársaságban. A rendőrség őrizetbe vette, mivel nem volt hajlandó kenőpénzt fizetni. A lengyel ugyanis azért utazott Afrikába, hogy egy iskolát és kutató építést a leginkább nélkülöző lakosságnak.²⁴ Létezik egy elmélet, miszerint az ilyen országokban két módja van, hogy elintézd a dolgokat: vagy ismersz valakit, vagy fizetned kell. A Transparency International által közzétett Korrupció Érzékelési Index (CPI) szerint a vizsgált 170 országból a KAK az elmúlt 5 évben végig a 144-145. helyezést érte el – így az egyik legkorruptabb ország a világon.²⁵

Konklúzió

Összegzésképpen elmondható, hogy a Közép-afrikai Köztársaság az állami diszfunkcionalitás minden jellemzőjét magáénak tudhatja, és nincs jele annak, hogy a helyzet jelentősen változna a közeljövőben. A kormány nem képes a határokat ellenőrizni, a hadsereg demoralizálódott és dezintegrálódott, és az ország területén egy belső vallási és etnikai konfliktus van folyamatban. A KAK, melyet a világ egyik legszegényebb államának tartanak, teljesen lepusztult. Annak ellenére, hogy ideiglenes elnököt választottak, aki várhatóan a választások lebonyolításáig marad hivatalban, az erőszak tovább folyik és közel egy millió embernek kellett elhagynia otthonát – ami a lakosság 20 százalékát jelenti.²⁶ ☀

Jegyzetek

- 1 UN-OHRLLS, *Least Developed Countries*, <http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/62/> (letöltés: 2014.07.18.).
- 2 *Failed States Index 2005-2014*, The Fund for Peace, <http://ffp.statesindex.org/rankings> (letöltés: 2014.07.18.).
- 3 *The Central African Republic Country Report*, Global Finance, <http://www.gfmag.com/gdp-data-country-reports/302-the-central-african-republic-gdp-country-report.html#axzz1VBOmyEYA> (letöltés: 2011.07.18.).
- 4 *Central African Republic, Country profile of human development indicators*, <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/CAF.html> (letöltés: 2013.07.16.).
- 5 *Human Development Report 2013*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2013_en_summary.pdf (letöltés: 2014.07.20.).
- 6 Agata Jabłońska, Paweł Białobok, *AIDS polityki*, „Wprost”, 11 September 2005, no. 36, pp. 82-83.
- 7 *Háttéranyag: Central African Republic*, U.S. Department of State, Bureau of African Affairs, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/4007.htm> (letöltés: 2010.12.18.).
- 8 *Central African Republic: Andre Kolingba (1937-2010)*. “Africa Research Bulletin: Political, Social and Cultural Series”, vol. 47: 18295B, March 2010; P. Engelbert, *The Central African Republic: Recent History*, [in:] *Africa South of the Sahara*, Routledge 2008, p. 222; A. Mehler, *Central African Republic* [in:] D. Nohlen, M. Krennerich, & B. Thibaut, (ed.) *Elections in Africa: A Data Handbook*, Oxford Publishers 1999, p. 206.
- 9 Az abban az időben Patassé gárdája és a kongói egységek által elkövetett bűnöket kivizsgálta a Nemzetközi Büntetőbíróság [ICC], melynek következtében Bembát elfogták és átadták

- a Bíróságnak háborús és emberiség ellenes bűnök vádjával. [w:] *International Criminal Court, Situation in the Central African Republic in the Case of the Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc699541.pdf> (letöltés: 2014.02.15.); Daniel Howden, *International justice and Congo 'warlord' on trial. Test of court's credibility as millionaire businessman and former vice-president faces charges of mass murder, rape and pillage*, "The Independent", 23.11.2010, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/international-justice-and-congo-warlord-on-trial-2141135.html> (letöltés: 2011.08.13.).
- 10 M. Debos, *Fluid Loyalties in a Regional Crisis: Chadian 'Ex-Liberators' in the Central African Republic*, „African Affairs”, vol. 107, April 2008, pp. 229-230.
 - 11 P. Tonino, F. Nyabenda, *Islam en Centrafrique*, <http://www.afriquespoir.com/Ae26/page13.html> (letöltés: 2014.07.14.).
 - 12 Greg Queyranne, *Peace in Central African Republic? Last rebels sign deal to end conflict*, Centre for African Development and Security, <http://cads-cdsa.org/2011/07/peace-in-central-african-republic-last-rebels-sign-deal-to-end-conflict/> (letöltés: 2011.08.02.).
 - 13 *Lord's Resistance Army killed hundreds in Congo Massacre*, Reuters, 2010.03.27. <http://www.reuters.com/article/2010/03/27/us-congo-democratic-massacre-idUSTRE62Q1PZ20100327>; *Central Africa: Lord's Resistance Army Exploits State Weakness*, <http://www.rightsmonitoring.org/2011/02/central-africa-lords-resistance-army-exploits-state-weakness/> (letöltés: 2010.12.20.).
 - 14 *State of anarchy: rebellion and abuses against civilians*, Human Rights Watch, Vol. 19, No. 13(A) (September 2007).
 - 15 Miroslaw Gucwa miszionárius pap beszámolója alapján, Bouar, Central African Republic, 2013.
 - 16 Herfried Münkler, *Wojny naszych czasów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, p 37-38; Bolesław Balcerowicz, *Sily zbrojne w państwie i stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, p 125-127.
 - 17 Robert Wieczorek, *Listy z serca Afryki*, Serafin, Kraków 2007, p 75.
 - 18 Összesen 21 EU tagállam csatlakozott az Európai Unió csádi és KAK-i missziójához. vö. Marek Brylonek, *PKW w Czadzie i Republice Środkowoafrykańskiej*, "Przegląd Logistyczny", December 2008. pp. 4-10; Artur Kępczyński, *Wyzwania logistyczne operacji w Czadzie i Republice Środkowoafrykańskiej*, "Przegląd Logistyczny", December 2008, no. 4, p 11-16.
 - 19 Kelly Campbell, *Central African Republic, Chad and Sudan: Triangle of Instability?*, Center for Conflict Analysis and Prevention, United States Institute of Peace, December 2006, <http://www.usip.org/publications/central-african-republic-chad-and-sudan-triangle-instability>
 - 20 Greg Queyranne, *Peace in Central African Republic? Last rebels sign deal to end conflict*, Centre for African Development and Security, <http://cads-cdsa.org/2011/07/peace-in-central-african-republic-last-rebels-sign-deal-to-end-conflict/> (letöltés: 2011.08.20.).
 - 21 Kelly Campbell, *Central African Republic, Chad and Sudan: Triangle of Instability?*, Center for Conflict Analysis and Prevention, United States Institute of Peace, December 2006, <http://www.usip.org/publications/central-african-republic-chad-and-sudan-triangle-instability> (letöltés: 2010.12.20.).
 - 22 Nagykövet úr (*Ambassador*), rendezte: M. Brügger, 2011, forgalmazza az Against Gravity.
 - 23 Robert Wieczorek, *Pęknięte serce Afryki*, Serafin, Kraków 2008, pp. 250-251.
 - 24 *Kłopoty polskiego podróżnika, nie dał łapówki*, „Gazeta Wyborcza”, 5 August 2011, <http://wiadomosci.onet.pl/regionalne/poznan/klopoty-polskiego-podroznika-nie-dal-lapowki,1,4813576,region-wiadomosc.html> (letöltés: 2011.08.05.).
 - 25 *Corruption Perceptions Index 2010-2013*, http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi (letöltés: 2013.07.15.).
 - 26 Jelenleg mintegy 5800 afrikai katona és 2000 francia katona állomásozik a KAK-ban, hogy segítsenek megakadályozni az erőszakot. Ezen csapatok azonban elégtelennek bizonyulnak ahhoz, hogy akár csak egy relatív rendet is megteremthessenek. Így ebben a helyzetben az

EU külügyminiszterei úgy döntöttek, hogy 500 katonát küldenek az országba; v.ö. Central African Republic: Time for Accountability, Amnesty International, July 2014, p. 10.

Felhasznált irodalom

- Central African Republic: Time for Accountability*, Amnesty International, July 2014
- Corruption Perceptions Index 2010-2013*, http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi
- Failed States Index 2005-2014*, The Fund for Peace, <http://ffp.statesindex.org/rankings>
- Human Development Report 2013*, United Nations Development Programme http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2013_en_summary.pdf
- International Criminal Court. Situation in the Central African Republic in the Case of the Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc699541.pdf>
- State of anarchy: rebellion and abuses against civilians*, Human Rights Watch, Vol. 19, No. 13(A) (September 2007)
- The Central African Republic Country Report*, Global Finance, <http://www.gfmag.com/gdp-data-country-reports/302-the-central-african-republic-gdp-country-report.html#axzz1VBOMyEyA>
- Balcerowicz, Bolesław (2006), *Siły zbrojne w państwie i stosunkach międzynarodowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar
- Münkler, Herfried (2004), *Wojny naszych czasów*, Kraków: Wydawnictwo WAM
- Wieczorek, Robert (2007), *Listy z serca Afryki*, Kraków: Serafin
- Engelbert, Pierre (2008), "The Central African Republic: Recent History". In: *Africa South of the Sahara*, Routledge 2008
- Mehler, Andreas (1999), "Central African Republic". In: D. Nohlen, M. Krennerich, and B. Thibaut, (eds.) *Elections in Africa: A Data Handbook*, Oxford: Oxford Publishers
- "Central Africa Republic: Andre Kolingba (1937-2010)". (2010). *Africa Research Bulletin: Political, Social and Cultural Series*, vol. 47: 18295B, March 2010.
- „Kłopoty polskiego podróżnika, nie dał łapówki”. *Gazeta Wyborcza*, 5.08.2011, <http://wiadomosci.onet.pl/regionalne/poznan/kłopoty-polskiego-podroznika-nie-dal-lapowki,1,4813576,region-wiadomosc.html>
- Brylonek, Marek (2008), „PKW w Czadzie i Republice Środkowoafrykańskiej”. *Przegląd Logistyczny*, December, no. 4, 4-10 pp.
- Debos, Marielle (2008), "Fluid Loyalties in a Regional Crisis: Chadian 'Ex-Liberators' in the Central African Republic". *African Affairs*, vol. 107, April, 225-235 pp.
- Howden, Daniel (2010), "International justice and Congo 'warlord' on trial. Test of court's credibility as millionaire businessman and former vice-president faces charges of mass murder, rape and pillage". *The Independent*, 23.11.2010, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/international-justice-and-congo-warlord-on-trial-2141135.html>
- Jabłońska Agata, Białobok Paweł (2005), „AIDS polityki”. *Wprost*, 11.09.2005, no. 36, p. 82-83.
- Kępczyński, Artur (2008), „Wyzwania logistyczne operacji w Czadzie i Republice Środkowoafrykańskiej”. *Przegląd Logistyczny*, December, no. 4, 11-16 pp.

Internetes források

- Background note: Central African Republic*, U.S. Department of State, Bureau of African Affairs, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/4007.htm>
- Campbell, Kelly (2006), *Central African Republic, Chad and Sudan: Triangle of Instability ?*, Center for Conflict Analysis and Prevention, United States Institute of Peace, December 2006, <http://www.usip.org/publications/central-african-republic-chad-and-sudan-triangle-instability>
- Central Africa: Lord's Resistance Army Exploits State Weakness*, <http://www.rightsmonitoring.org/2011/02/central-africa-lords-resistance-army-exploits-state-weakness/>

Central African Republic, Country profile of human development indicators, <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/CAF.html>

Lord's Resistance Army killed hundreds in Congo Massacre, Reuters, 27.03.2010. <http://www.reuters.com/article/2010/03/27/us-congo-democratic-massacre-idUSTRE62Q1PZ20100327>

Queyranne, Greg, *Peace in Central African Republic? Last rebels sign deal to end conflict*, Centre for African Development and Security, <http://cads-cdsa.org/2011/07/peace-in-central-african-republic-last-rebels-sign-deal-to-end-conflict/>

Tonino, P., Nyabenda, F., *Islam en Centrafrique*, <http://www.afriquespoir.com/Ae26/page13.html>
UN-OHRLLS, *Least Developed Countries*, <http://www.unohrlls.org/en/ldc/related/62/>

Egyéb források

Ambassador, director: M. Brügger, Denmark 2011, distribution: Against Gravity.

English Abstract

Hitting the skids - The growing problem of state dysfunctionality in the Central African Republic

Over the last two years, the Central African Republic (CAR) has been running through newspaper headlines all over the world, and is present in the media almost on a weekly basis. This unusual interest of the international community in one of the poorest countries in the world has resulted from two successive civil wars: first, in 2012 the anti-government rebellion drawing together the alliance of rebel militia factions – the Seleka, and a year later the insurrection by the Anti-Balaka. However, the CAR has demonstrated state dysfunctionality features for a long time and it has been leading all possible rankings of failed states, instability, poverty, corruption etc. This article is an attempt to analyse the causes of this situation, taking into account, among other things, the author's experience from field research in the country.

A szerzőről

Ph.D., habil. egyetemi docens,
igazgató, Jagelló Egyetem,
Politikatudományi és
Nemzetközi Kapcsolatok
Intézet, Krakó

About the Author

Ph.D., Associate Professor,
Director, Institute of Political
Science and International
Relations, Jagiellonian
University, Kraków

rklosowicz@yahoo.pl

A pécsi székhelyű IDResearch Kutatási és Képzési Kft. Európai Integrációs Alap 2013-as évi allokációjából támogatott „Migrációs tendenciák napjainkban” című projektje a felsőoktatásban található hiányosságokra kíván reagálni és a tanulók migrációs tudását igyekszik bővíteni. A projekt során megjelenő tudományos-ismeretterjesztő cikkek mellett egy egységes kutatómódszertani háttér, curriculum került összeállításra, olyan ajánlás, amely mentén megvalósulhat a migrációs tanulmányok szakmailag megalapozott oktatása. Másodsorban egy tanulmánykötet szerkesztésére is sor került, mely aktuális, egységes, tankönyv formájában fellelhető szakmai háttérrel biztosít a felsőoktatásban a migrációs tanulmányok számára.

A projekt keretében neves szakértő véleményét publikálja az Afrika Tanulmányok 2014/3 őszi száma: Prof. Dr. Ternák Gábor egyetemi tanár, a trópusi medicina nemzetközileg elismert kutatója az Afrikát jelentős mértékben sújtó járványokról, betegségekről, illetve azok gazdasági hatásairól értekezik, a legfrissebb vonatkozó szakirodalom feldolgozásával. A napjainkban egyre aggasztóbb Ebola mellett a miliókat elpusztító malária és HIV/AIDS jelenik meg egy összetett társadalmi elemzési kontextusban. Mindezek pedig az Afrikán belüli, valamint az Afrikából kiinduló, elsődlegesen Afrika és Európa közötti migrációs folyamatokat is befolyásolják – legalábbis, ami az összes érintett állami és nem állami szereplőt, azok összefogását, felkészültségét, válaszadó képességét illeti. Márpedig a járványok terjedésében a migráció szerepe evidens és közismert. Éppen ebből kifolyólag szükséges a nemzetközi migráció egészségügyi kihívásaira fókuszáló diskurzusban a járványok okozta problémák háttérét, összetettségét jobban meggondolnunk. Ternák professzor cikke ehhez nyújt segítséget.

MIGRÁCIÓS TENDENCIÁK NAPJAINKBAN

EUROPÁI INTEGRÁCIÓS ALAP

research

TEMETNI VESZÉLYES: AZ AFRIKAI ORSZÁGOK EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETÉNEK GAZDASÁGI HATÁSAI

TERNÁK GÁBOR

Az elmúlt években, néhány afrikai ország valóban gyors gazdasági fejlődése okán, gyakran emlegettük, hogy a fekete kontinens a jövő kontinense, a számos nehézség és politikai instabilitás, polgárháborúk ellenére is. A kontinens gazdasági potenciálja valóban elképesztő. Olyan országokban, ahol a kedvező időjárás miatt egyes gabona-féleségekből évente négyszer lehet aratni, vagy ahol a föld mélye feltáratlan kincseket rejt, nehéz elképzelni, mi az oka annak, hogy ezeket az adottságokat nem használják ki, a népesség jelentős része nyomorog és az oda áramló támogatások nagy részét az egyes országok elitje saját zsebpénzének tekinti. Koldus-szegény népességű országok vezetői nem ritkán a világ leggazdagabb emberei közé tartoznak. A pozitív példák közül kiemelendő Nigéria, amely évi 500 milliárd dolláros gazdasági teljesítményével már meghaladta Dél-Afrikát és gazdasága dinamikusan fejlődik, nem csak az olaj-iparra támaszkodva, annak ellenére, hogy jelentős problémákkal kell megküzdeni, mint pl. a Boko Haram tevékenysége az ország észak-keleti régióiban.

Manapság Afrikáról mindenkinek az Ebola-járvány jut eszébe, amelynek gazdasági hatásai jelenleg pontosan nem ítéltetők meg, de nagy a valószínűsége annak, hogy az érintett országokat padlóra küldi, hacsak nem részesülnek masszív anyagi támogatásban (külső nemzetközi aktoroktól). A járvány eredetéről ma már tudjuk, hogy Guineában egy temetési szertartás résztvevői között tört ki először és terjedt el. A fertőzöttek és elhunytak számáról szóló adatok vélhetően csak a jéghegy csúcsát jelentik. Azokban a nyugat-afrikai országokban, ahol a legtöbb megbetegedés történt (Libéria, Sierra Leone, Guinea és néhány megbetegedés még előfordult Nigériában is), a kb. 9000 fertőzöttről és a 4000-et meghaladó elhalálozásról szóló beszámolók vélhetően távol állnak a valós adatoktól, nem beszélve arról a körülményről, hogy az ellátó személyzet „kihalása” miatt, a megbetegedettek ellátása is gyakorlatilag lehetetlen. Pillanatnyilag (2014 október közepe) ott tartunk, hogy Libériában óránként öten betegednek meg és a fertőzöttek számát a WHO 2015 januárjára egy millió felettire becsüli. Európában is több behurcolt esetről számolnak be folyamatosan.

Obama elnök az érintett országokba jelentős katonai erővel megtámogatott egészségügyi ellátó rendszer letelepítését tervezi, mivel nem elég, hogy mindenki segítséget küld, rendelkezni kell a segítséget befogadó képességgel, infrastruktúrával is, nem beszélve arról, hogy a járvány miatt kialakult kaotikus állapotok az érintett országok politikai stabilitását, állami létüket fenyegeti.

A hirtelen kitört járványok legnagyobb gazdasági kára nem a direkt egészségügyi kiadások megemelkedéséből, hanem a megijedt lakosság irracionális viselkedéséből származik, és a kialakult kaotikus helyzet miatt következik be.

A Világbank elemző írásai arról szólnak, hogy a gazdasági károkat, nem beszélve az áldozatok számáról, csak dollár milliárdokban lehet majd kifejezni és a három legjobban érintett országban (Guinea, Libéria, Sierra Leone) a gazdasági visszaesés jelentős lehet. Guinea esetében 2,3%, Sierra Leonében 8,9% és Libériában 11,2%-os gazdasági visszaesésre számítanak. A legsúlyosabban érintett országban (Libéria), ha a járványt nem sikerül gyorsan megállítani, a várható gazdasági visszaesés a következő évben, igen jelentős lesz. Az elemzők felhívják a figyelmet arra, hogy maga a megbetegedés által okozott költségek kevésbé jelentősek, mint a járványtól való félelem miatt kialakult viselkedés és káosz. A karantén intézkedések és a betegség terjedése miatt elsősorban a mezőgazdaságban és a bányászatban csökkent jelentősen a termelés, melynek következtében csökkentek a családok bevételei, így a szegénység is tovább mélyül az érintett országokban.

Afrikában gyakorlatilag valamennyi olyan betegség megtalálható, amit Európában ismerünk, plusz számos trópusi betegség, amely csak ott, illetve elsősorban a trópusokon fordul elő, nem beszélve az igen gyakori hiánybetegségekről, az éhezés következtében kialakult állapotokról elsősorban gyermekkorban, valamint számos örökletes kórképről.

Afrikában fordul elő a világban megfigyelt valamennyi megbetegedés 24%-a, míg az egészségügyi dolgozóknak mindössze 3%-a dolgozik Afrikában. Eddig kétszáznál több egészségügyi dolgozó halt meg a járványban és a helyzetet még olyan tényezők is súlyosbítják, hogy a temetkezési vállalkozók sztrájkja jelentősen megnöveli a megbetegedés terjedését.

Az Ebola-járvány előtt a 100 000 lakosra jutó orvosok száma 18 volt, mely az Európában praktizáló orvosoknak csak az 5%-át jelenti. Ez az arány Indiában 60/100 000, Braziliában 170/100 000, Franciaországban 370/100 000.

Még nem tudjuk, hogy hol lesz az Ebola-járvány vége és milyen egészségügyi-gazdasági romokat hagy maga után, de ennek a nagyságrendje semmiképpen nem lesz hasonlítható ahhoz a veszteséghez, amelyet a világban a „spanyolnáthának” nevezett járvány okozott a múlt század elején, és amely kétszer megkerülte a földet, több tízmillió áldozatot hagyva maga után. Az emberiség jelenlegi szerencséje, hogy ez a vírus nem így terjed.

Néhány kutató szerint Afrika gazdasági teljesítményének növekedése nagymértékben függ a kontinens egészségügyi helyzetétől, de nem az Ebola leküzdése jelenti majd a „főcsapás” irányát, mert számos olyan, folyamatosan jelen levő megbetegedés kerül sokba az egyes országoknak, amelyek elsősorban a fiatal, munkaképes lakosság körében szedik áldozataikat.

„Afrikában fordul elő a világban megfigyelt valamennyi megbetegedés 24%-a, míg az egészségügyi dolgozóknak mindössze 3%-a dolgozik Afrikában.”

Jóllehet számos betegséget említhetünk, a legnagyobb problémát a malária és az AIDS jelenti, de ebbe a sorba tartozik a tuberkulózis is, mely utóbbi gyakran AIDS-betegekben alakul ki.

A malária a trópusi országokban mindenütt megtalálható. Az elmúlt egy évtizedben a malária elterjedése rohamosan növekszik és különösen drámai a helyzet Afrikában. Évente 300-500 millió megbetegedés történik és 1,5-2,7 millióra becsülhető a halálesetek száma. Ezek több mint 90%-a 5 évnél fiatalabb afrikai gyermekekben következik be. A malária okozza a világon előforduló valamennyi megbetegedés 2,3%-át és az Afrikában előforduló megbetegedések 9%-át. A világon az évente megjelenő maláriás megbetegedések 90%-a Afrikában fordul elő és 1994–96 között 14 szubszaharai országban ugrásszerűen megnövekedett a maláriás megbetegedések száma olyan területeken is, amelyek korábban mentesek voltak a maláriától. Fialatok körében is gyakori a súlyos klinikai megjelenésű malária és a maláriával összefüggő elhalálozás. A megnövekedett légitforgalom miatt a fejlett országokban is jelentősen megnőtt a behurcolt maláriások aránya. A malária újrateljedésének okai között megemlítendő a gyorsan terjedő chloroquin rezisztencia, az érintett országokban dúló helyi háborúk, melynek nyomán jelentős tömegek kénytelenek olyan területekre menekülni, ahol a malária holo-hyper endémiás. Más okból (pl. gazdasági tevékenység) bekövetkező migráció, megváltozott csapadék viszonyok, illetve a szünyogok szaporodására alkalmas vízgyülemek megjelenése a lakóházak közelében (pl. eldobált gumiabroncsok, konzerv- és italosdobozok) kiváló lehetőséget nyújtanak a felgyülemlett csapadékvízben tenyésző szünyoglárvának. A terjedéshez hozzájárul a globális felmelegedés, illetve az észlelhető klímaváltozások, amelyek meghosszabbítják az egyes országokban a plasmodiumok terjedésére alkalmas időjárási periódusokat. Ide sorolható még a romló szociális- és egészségügyi helyzet, valamint a csökkent egészségügyi költségvetés miatt nehezedő gyógyszerellátás, és a fogékony populáció rohamos növekedése is. Megváltozott a vektorok gyógyszerérzékenysége és csípési szokásai is. A malária gazdasági hatásai, költségei összefüggenek az egyes esetek gyógyítási kiadásaival, a „termelésből” való kiesés költségeivel, illetve az alkalmazott megelőzésre elköltött pénzügyi forrásokkal.

Különböző felmérések szerint az egyes háztartásokat terhelő kiadások országonként és területenként (vidéki, városi) jelentős eltéréseket mutatnak. Malawiban az országos átlag 0,05 USD személyenkénti kiadást jelent, míg ugyanez Kamerunban, városi lakosok körében 1,29-1,74 USD körül van. Más felmérések szerint, amelyek beszámítják az egészségügyi költségeket is a gyógyszerek árán kívül, személyenként, havonta, 0,41-3,88 USD között mozog ez az összeg. A malária megelőzésének költségei elsősorban az érintett országok költségvetését terhelik. A malária kezelésének költségei változnak aszerint is, hogy a beteget csak otthon látták el, vagy felkeresett valamilyen orvosi rendelőt, illetve a betegnek szüksége volt-e kórházi kezelésre, továbbá az érintett családban pl. egy felnőttnek el kell-e látni a beteg gyermek felügyeletét és így nem tud munkát végezni.

A gazdasági hatások közé tartozik a betegség következtében el nem végzett munka miatt kiesett jövedelem, melynek nagyságrendjében is jelentős eltérések

mutatkoznak. 10 éven aluli gyermekek esetében személyenként a jövedelem kiesést 0,68 USD-nak találták, míg ugyanez az adat felnőttek vonatkozásában pl. Etiópiában már 23 USD személyenként.

A maláriás megbetegedések miatti GDP-veszteség becsült értéke Kenyában évente 2-6 százalék, Nigériában 1-5 százalék. Malawiban a családi bevételek 2,6 százalékát költik évente a maláriás családtagok gyógyítására.

Afrika legsúlyosabb gazdasági problémája még hosszú ideig a HIV/AIDS elterjedtsége marad, mely gyakorlatilag valamennyi gazdasági szektort érinti. Az elterjedtségére jellemző, hogy a világban előforduló valamennyi fertőzött túlnyomó része a Szaharától délre fekvő országokban fordul elő, ezen belül is elsősorban Dél-Afrikában, 60 százalékban nők fertőződtek. Szváziföldön a felnőtt lakosság 26,2 százaléka körülire tehető a fertőzöttek száma és legalább kilenc országban haladja meg ez az arány a 10 százalékot. A vírushordozók számát a világban kb. 34-35 millió főre becsülik, de a terjedés gyorsasága az utóbbi években lelassult. Burundiban a 15-24 éves korosztályban 2004–2008 között az éves prevalencia 4 százalékról 3,8 százalékra csökkent a városi lakosság körében, míg ez az arány a vidéki populációban kis mértékben emelkedett. A legveszélyeztetettebbek a nők között a 15-19 éves korosztály, amelynek tagjai háromszor gyakrabban kapják el a betegséget, mint a hasonló korcsoportba tartozó férfiak. Jelenleg 14-15 millióra tehető azon gyermekek száma, akik legalább egyik szülőjüket elveszítették. A teljes árvák aránya meghaladja az 1-1,5 milliót.

A HIV/AIDS jelenléte elsősorban az egészségügyi szektort érinti, tovább gyengítve az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetőségeit. Egy felmérés szerint Botswanában az egészségügyi dolgozók 17 százaléka halt meg AIDS-ben 2005 előtt és Zambia egyik régiójában a szülésznők 40 százaléka volt AIDS-fertőzött. A szubszaharai térség országaiban a jelenleg működő kórházi ágyak felét HIV-fertőzött betegek foglalják el, nem ritkán ketten fekszenek egy ágyban. Ezek a betegek átlagosan négyszer hosszabb ideig tartózkodnak a kórházakban, mint más betegek. E probléma elsősorban a szegényebb afrikai országokat sújtja, melyeknek eleve kevesebb kórházi ágy áll rendelkezésére és így az érintett betegek általában már nagyon későn, a végső stádiumban kerülnek felvételre. Vannak olyan intézmények, ahol az ott dolgozó egészségügyi személyzet jelentős része is fertőzött. Fontos szempont, hogy a hatékony HIV-vírus elleni kezelés már a fertőzöttek

„A HIV/AIDS jelenléte elsősorban az egészségügyi szektort érinti, tovább gyengítve az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetőségeit. Egy felmérés szerint Botswanában az egészségügyi dolgozók 17 százaléka halt meg AIDS-ben 2005 előtt és Zambia egyik régiójában a szülésznők 40 százaléka volt AIDS-fertőzött.”

△ *Ketten egy ágyban. A szerző felvétele.*

44 százalékához eljut és ennek eredményeként a HIV-el kapcsolatos elhalálozás is csökkent.

A HIV/AIDS fertőzöttség elsődleges hatása az érintett családokban, hogy a kereseti lehetőségeiket, bevételi forrásaikat jelentősen csökkenti és a szegénységet tovább fokozza. A keresőképesség részben a betegség miatt csökken, illetve a keresőképes személynek egy másik beteggel kell foglalkozni és drámaian növekszik azoknak a családoknak a száma is, ahol már nem rendelkeznek keresőképes családtaggal. Az egy keresőre jutó eltartottak száma általában 10 évenként egy fővel emelkedik. Egy ilyen helyzet a család többi tagjára is hatással van. A gyermekek nem tudnak iskolába járni, a családok nőtagjai kénytelenek prostitúcióból szert tenni valamilyen bevételre, mely a HIV terjedését tovább fokozza.

Dél-Afrikából származó beszámolók szerint az érintett családok a saját szükségleteik beszerzését is drámaian csökkentik. Ez az arány a ruházatra költött összegek 21 százalékos, a villanyáram költségeinek 16 százalékos és az egyéb szükségletek 9 százalékos csökkentését eredményezte. A háztartások 6 százaléka az élelmiszerekre fordított kiadásokat is csökkentette.

A lakosság HIV/AIDS fertőzöttségének állapota jelentős hatással van a térség élelmiszertermelő képességére is. Malawiban a mezőgazdaságban dolgozók aránya 14 százalékkal csökkent a járvány miatt, míg a környező országokban (Mozambik,

Zimbabwe Botswana) ezt a csökkenést 20 százalékra becsülik. Egy Kenyában végzett felmérés szerint, amennyiben a jövedelemtermelő férfi családtag hunyt el a betegségben, elsősorban a pénztermelő (cash crops) mezőgazdasági termények előállítására csökkent (kávé, tea, cukor), míg a család felnőtt nőtagjának halála esetén az élelmiszerül szolgáló növények termelése (elsősorban gabonafélék) esett vissza.

A beteg családtagokra fordított kezelési költségek általában az érintett családok jövedelmének harmadát emésztik fel, melyhez még a temetési költségek is hozzájárulnak, melynek nagyságrendje, a szokásoknak megfelelően, a havi családi bevételek hétszerese körüli nagyságrend lehet. A direkt kiadásokon túl, jelentős mértékben hat az egyes családokat megviselő súlyos érzelmi stresszhelyzet is. A betegek ápolása a családtagok vagy ismerősök részéről szintén a pénzkereső foglalkozás rovására megy.

Egy családon belül a legsúlyosabban érintett családtagok a gyermekek, akik nem csak a szüleiket veszíthetik el, hanem a saját gyermekkorukat is, mert gyakran abba kell hagyniuk az iskolát és már életük korai szakaszában kénytelenek részt venni a jövedelemtermelésben, az élelmiszerek előállításában. A szülők elvesztését követően a magára hagyott gyermeket vagy a család más tagjai nevelik tovább, vagy ezek a gyermekek tovább maradnak az eredeti háztartásban és próbálják a saját életüket, túlélésüket megszervezni, vagy ha van rá lehetőség, megfelelő intézetekben próbálják elhelyezni őket. Az AIDS-árvák számának emelkedése miatt ezeknek az intézeteknek a fejlesztése is elengedhetetlen. Több példa van arra is, hogy vallásos közösségek megszervezik az árván maradt gyermekek rendszeres látogatását, ellátását.

< AIDS-ben elhunyt szüleik eltemetett sírhantján álló árvák.

Forrás: <http://mbalicareazzo.blogspot.hu>

A HIV/AIDS-járvány és az érintett országok oktatási rendszere szoros kölcsönhatásban van egymással, mivel a megbetegedettek számának emelkedése maga után vonja az oktatás leromlását is, és ez visszahatva, indirekt módon fokozza a HIV/AIDS terjedését is, mert nem sikerül átadni a betegség megelőzésével kapcsolatos ismereteket, mely még mindig a leghatékonyabb módja a megelőzésnek.

Tekintettel arra, hogy az aktív munkaképes korúak (15-49 év között) a legjobban érintettek, az aktív munkaerő elvesztése komoly gazdasági, termelési problémákat vet fel, ugyanis ennek következményeként csökken a produktivitás, és egyéb járulékos kiadások merülnek fel. A vállalkozások kiadásait fokozzák a dolgozó betegszabadságához való hozzájárulások, a felmerülő temetkezési költségekkel kapcsolatos kiadások, a korai visszavonulás, a munkából való gyakori hiányzás. A járvány súlyosbodásával a termékek iránti kereslet is csökken. Egy Kelet-Afrikában végzett felmérés szerint a kiadásokat 25-54 százalékkal emelik meg a munkahelyi hiányzások.

A súlyosan érintett országokban a születéskor várható élettartam kb. 20 évvel csökkent; ez Szváziföldön mindössze 31 év jelenleg. A csökkenés a HIV-fertőzéssel született gyermekek és a fiatal felnőttek korai halála miatt következett be. A 20-49 éves korcsoport halálozási aránya az összes halálozás 60 százalékáért felelős, míg ez a járvány korai szakában (1985–1990), mindössze 20 százalék volt. A legproduktívabb populáció elvesztése Afrikában jelentősen hat a gazdasági fejlődésre, a termelékenységre, az adóbevételekre, és az államok (melyek sok esetben gyengék, maguk is sérülékenyek, sokszor bukottak) a kialakult krízishelyzetre nagyon nehezen tudnak reagálni, éppen e populáció meggyengülése miatt. Mindezen tényezők hatását az egyes afrikai gazdaságokra nem lehet pontosan lemérni. Bizonyos számítások szerint a GDP éves csökkenése 1,5 százalék, mely azt jelenti, hogy a járvány utolsó 25 évét figyelembe véve, a GDP jelenleg 31 százalékkal kevesebb, mint amilyen lehetett volna a HIV/AIDS-járvány nélkül.

Az érintett farmer családok a betegség és a halálozás miatt, kevesebb területet művelnek meg, kevésbé munkaigényes terményeket próbálnak előállítani, illetve kevesebb figyelmet fordítanak olyan tevékenységekre, mint pl. a növényvédelem.

Különösen a kistermeléssel foglalkozó családok érintettek, ahol az aktuális munkavégzésben elsősorban az asszonyok vesznek részt. A mezőgazdasági tevékenységekre ezekben az országokban jellemző a szezonálisan ingadozó jelentős munkaigény, melyben a család minden tagjának megvan a maga szerepe. Amennyiben a megbetegedett családtagok nem tudnak részt venni a munkában, vagy a család létszáma csökken, értelemszerűen kevesebb bevétel termelődik, nem tudják megvásárolni a tevékenységhez szükséges beruházásokat (állatokat, eszközöket stb.), sőt a gyógyítás és a temetés költségei miatt a meglévőket is el kell adni, illetve a gazdaságot felszámolni.

A mezőgazdasági szektor érintettsége miatt, az egyes országok nem tudják végrehajtani azokat a fejlesztő programokat, melyek célja a mezőgazdasági termelés növelése. A FAO által végzett vizsgálatok Ugandában kimutatták, hogy a kukoricatermelés elősegítésére szervezett állami támogatással végrehajtott fejlesztéseket csak azok a családok tudták igénybe venni, ahol HIV/AIDS-fertőzés nem fordult elő.

▲ *Teaföldön dolgozó munkások, Kenya. A szerző felvétele.*

A mezőgazdaságban dolgozó munkaerő állapota jelentősen visszafogja a termelést az érintett országokban. Egy Kenyában végzett vizsgálat szerint a teaültetvényeken dolgozó HIV/AIDS-fertőzött munkások naponta 4-8 kilóval kevesebb tealevelet képesek csak betakarítani a halálukat megelőző 18 hónapban, mint egészséges társaik. Betegségükből adódóan sokkal többet hiányoznak a munkából és ezért átlagosan 16 százalékkal kevesebbet keresnek a munkából való végleges kiesésüket megelőző 2 évben. Ezzel egy időben az érintett vállalkozásoknak is megemelkednek a kiadásai az újabb munkaerő megkeresése és a fizetett betegszabadságok miatt, miközben csökken a termelés. Dél-Afrikából származó közlemények szerint a HIV/AIDS-helyzettel összefüggésben a fekete afrikai lakosság jövedelme 3-6 százalékkal csökkent, egyúttal csökkent a foglalkoztatottak száma is.

A jelenlegi tendenciákat figyelembe véve 2020-ra a leginkább érintett országokban a mezőgazdasági munkával foglalkozók száma kb. ötödével fog visszaesni.

A helyzet megoldására, enyhítésére, a fentieket figyelembe véve is, elsősorban a mezőgazdasági szektor alkalmas, mert a jövedelemtermelő (élelmiszertermelő) képessége miatt enyhítheti a szegénységet, amely az egyik legfontosabb kockázati tényező a fertőzés terjedésére. A mezőgazdasági termelés 1 százalékos növekedése a napi 1 USD-nál kevesebből élők számát 0,6-1,2 százalékkal csökkentheti. Ez egyértelműen azt jelzi, hogy több forrás biztosítása a mezőgazdasági szektor bővítésére, a szegénység enyhítésén keresztül javíthatja a HIV/AIDS-terjedése miatt előállított helyzetet. A jobb táplálkozás javítja a beteg esélyeit a betegséggel folytatott küzdelemben. A fertőzöttek esélyeit tovább javítja az a körülmény, hogy az egyes országokban a fertőzöttek egyre nagyobb arányban jutnak hozzá az életet meghosszabbító anti-retrovirális (ART) kezeléshez.

Az aktuális helyzet áttekintéséhez az alábbi (UNAIDS, 2014 július) becsült adatok állnak rendelkezésre:

Globális adatok

- HIV-fertőzéssel élők száma 2013-ban: 35 millió fő.
- A járvány kezdete óta 78 millióan fertőződtek meg és 39 millió ember halt meg AIDS-ben.
- Az újabb fertőzések aránya 2001-hez képest 38 százalékkal csökkent.
- A gyermekek körében kialakult újabb fertőzések aránya ugyanebben az időszakban 58 százalékkal csökkent.
- Az AIDS-el összefüggésbe hozható halálesetek száma 2005-től 35 százalékkal csökkent.

Szubszaharai Afrika

- 2013-ban a betegek számát 24,7 millióra becsülték a térségben, melyen belül a nők aránya 58 %.
- 2013-ban 1,5 millió újabb fertőzés történt.
- Az újabb megbetegedések aránya 2005-höz képest 33 százalékkal csökkent.
- Az új fertőzések 70 százaléka ebben a térségben történik.
- 2013-ban az AIDS-el összefüggő halálesetek száma 1,1 millió volt, mely 2005-höz képest 39 százalékos csökkenést jelent.
- A vírusellenes kezelésben (ART) mindössze a betegek 37 százaléka részesül.

Mindenképpen biztató az a körülmény, hogy az utóbbi években az újonnan kialakult fertőzések száma csökkent a szubszaharai Afrikában is. Az egyes kormányok és a nemzetközi szervezetek által folytatott erőfeszítések lassan eredménnyel járnak, de az optimista scenárió, mely a zéró terjedést tűzte ki célul, még messze van. ☀

Felhasznált irodalom

Arthur, Samuelina S., Bongiwe Nyide, Mark Weston Osman Sankoh (2014): „The history and impact of HIV&AIDS. A decade of INDEPTH research”, HIV & AIDS Review, 13, 78–84. pp.
Chicoine, Luke (2012): „AIDS mortality and its effect on the labor market: Evidence from South Africa”, Journal of Development Economics, 98, 256–269. pp.
Chima, Reginald Ikechukwu, Catherine A. Goodman, Anne Mills (2003): „The economic impact of malaria in Africa: a critical review of the evidence”, Health Policy, 63, 17-36. pp.
Magadi, Monica A. (2011): „Household and community HIV/AIDS status and child malnutrition in sub-Saharan Africa: Evidence from the demographic and health surveys”, Social Science & Medicine, 73, 436-446. pp.
Mullan, Fitzhugh, Seble Frehywot, Francis Omaswa, Eric Buch, Candice Chen, S Ryan Greysen, et al. (2011): Medical schools in sub-Saharan Africa, The Lancet, 377, 1113–21. pp.
Pedro, S. A., J. M.Tchuenche (2010): „HIV/AIDS dynamics: Impact of economic classes with transmission from poor clinical settings”, Journal of Theoretical Biology, 267, 471–485. pp.

Roos, E.L., J.A. Giesecke (2014): „The economic effects of lowering HIV incidence in South Africa: A CGE analysis”, *Economic Modelling* 39, 123–137. pp.

Skovdal, Morten, Sara Belton (2014): „The Social Determinants of Health as they relate to children and youth growing up with HIV infection in sub-Saharan Africa”, *Children and Youth Services Review*, 45, 1–8. pp.

Vasilakis, Chrysovalantis (2012): „The social economic impact of AIDS: Accounting for intergenerational transmission, productivity and fertility”, *Economic Modelling* 29, 369–381. pp.

Wieggers, E.S. (2008): „The role of the agricultural sector in mitigating the impact of HIV/AIDS in Sub-Saharan Africa”, *NJAS*, 56, 155-166. pp.

Zachariah, R., N. Ford, M. Philip, S.Lynch, M. Massaquoi, V. Janssens, A.D. Harries (2009): „Task shifting in HIV/AIDS: opportunities, challenges and proposed actions for sub-Saharan Africa”, *Transactions of the Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene*, 103, 549-558. pp.

A szerzőről

orvos, egyetemi tanár,
nagykövet (Nigéria)
PTE ÁOK Műveleti
Medicina Tanszék,
Migrációs Egészségügyi
tanszéki csoport

About the Author

MD, university professor,
ambassador (Nigeria)
Medical School, University of Pécs

@

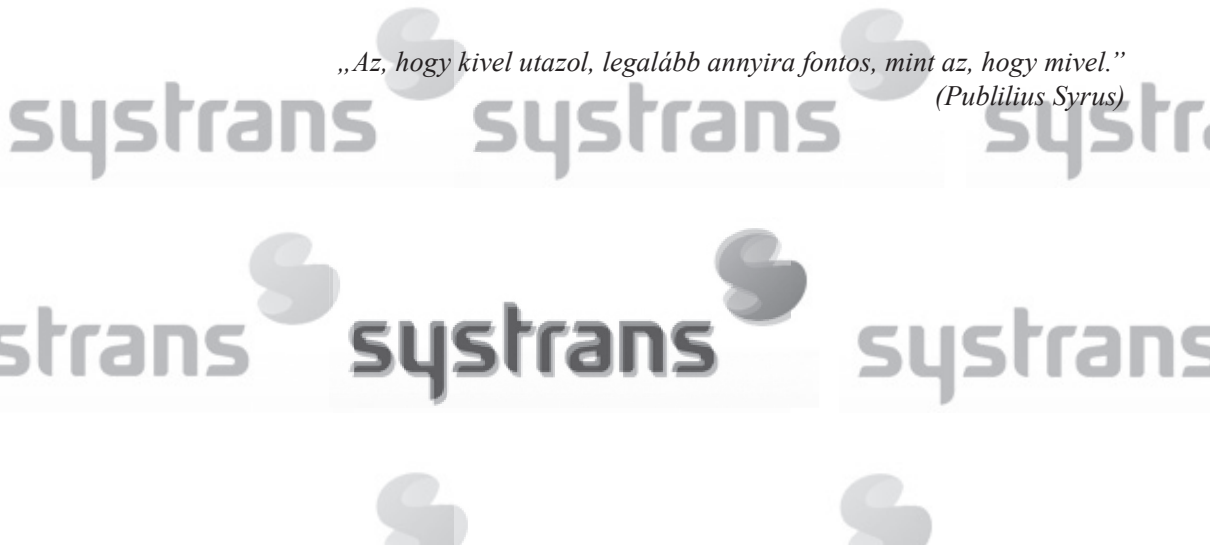
gabor.ternak@aok.pte.hu

English Abstract

Beware: Burying can be dangerous! The economic effects of escalating health situations in African countries

The article deals with major epidemics and pandemics, focusing on the economic effects of what they can cause in African countries. It intends to offer a sensible argument about the current state of the Ebola epidemic amidst heated tabloid visions of the unavoidable end result of the largest number of deaths ever, stirred by the global media. It argues that the biggest economic disadvantage of an epidemic with such a rapid outbreak is not derived from the rise in direct health-related costs, but the irrational behavior of frightened citizens and the new chaotic situation. All these are especially important to bear in mind when analyzing international migration challenges all across the world.

„Az, hogy kivel utazol, legalább annyira fontos, mint az, hogy mivel.”
(Publilius Syrus)

EGY MARHARABLÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI KELET-AFRIKÁBAN

MARSAI VIKTOR

Idén januárban volt épp századik évfordulója annak a halálos áldozatokkal is járó incidensnek, amely a brit fennhatóság alatt élő maszájok, illetve a Német Kelet-Afrika területén legeltető vasagák között robbant ki egymás állatainak megszerzéséért. Bár az összeütközés nem fajult komolyabb konfliktussá, határon átívelő volta miatt az ügy egészen a legmagasabb szintig, a két gyarmati kormányzóig is eljutott, akik a maguk európai módszerei alapján igyekeztek kezelni a helyzetet – több-kevesebb sikerrel.

Az eset felidézése – mikrotörténeti érdekességen túl – azért is lehet izgalmas számunkra, mert megmutatja azt a logikát, amely mentén a helyi nomád lakosság viszonyult szomszédaihoz. Az ügy tanulsága az is, hogy a hasonló – Afrika nomádok lakta területein napjainkban is meglehetősen gyakori – összeütközésben igazából nincsenek agresszorok és áldozatok – csak évszázadok óta viszályban álló etnikai csoportok, törzsek, amelyek egymással szemben fennálló kölcsönös sérelmeinek kusza hálózatából szinte lehetetlen rekonstruálni a valós eseményeket.

Maga az ügy látszólag 1914. január 22-én vette kezdetét. Ekkor történt ugyanis, hogy egy, a német területekre vetődött maszáj férfi és fia a határ brit oldalán fekvő sós mélyedéshez – amely biztosíthatta az állatok számára a takarmány mellé szükséges nátriumbevittet – vezette a rábízott csordát. Hamarosan feltűnt azonban négy harcos (morán)¹ a közeli, Metiagi nevű maszáj főnök csoportjából, és körbevéve a két marhapasztort, kérdőre vonták őket, miért legeltetnek a területükön, engedély nélkül átlépve a határt. Miután a maszájok látták erőfölényüket, elfogták a mintegy 150 állatot és a két határsértőt, majd elindultak saját táboruk felé, hogy értesítsék főnöküket a történetről. Másnap reggel azonban egy csapat vasaga két fegyveres aszkari² kíséretében átlépte a határt és az elrabolt nyáj üldözésére indult. A vasagák először egy másik, Meriati nevű főnök által vezetett maszáj kraal³ lakóira gyanakodtak, akiknek kunyhói nem messze feküdtek a sólelőhelytől. Meriati időközben azonban értesült az előző napi incidensről, és népével kora hajnalban – maguk előtt hajtva állataikat – felkerekedett Metiagi kraalja felé. Útközben érte őket a vasagák támadása, akik meggyilkoltak három maszajt, sokakat pedig – köztük három nőt – megsebesítettek. Ezt követően a vasagák összegyűjtötték az állatokat, és elvitték őket saját telepük felé. A voi körzeti megbízott ellentétes információkat kapott az összecsapás lefolyásáról: a vasagák azt

mondták, hogy negyven maszáj el morannal kellett megküzdeniük, míg Meriati szerint nem voltak velük harcosok, azért is tudták a vasagák elragadni a nyáját és meggyilkolni több maszájt saját veszteség nélkül. Nem sikerült megállapítani az elrabolt állatok pontos számát sem. Meriati szerint kraalja 642 marhát, 2600 juhot és kecskét, illetve 12 szamarat veszített, miközben a vasagák az őket felkereső német körzeti biztos unszolására 642 marhát, de csak 1390 aprómarhát és 9 szamarat adtak vissza. A brit hatóságok időközben Metiage telepénél, Chagában nyomára akadtak az elhajtott vasaga állatoknak, 42 szarvasmarhának, valamint 83 juhnak és kecskének, amit visszavittek német területre. Kompenzációképpen a három halottért Meriati kapott 18 marhát a vasaga csordából, ugyanakkor – mivel a vasagák

„Nem sikerült megállapítani az elrabolt állatok pontos számát sem. Meriati szerint kraalja 642 marhát, 2600 juhot és kecskét, illetve 12 szamarat veszített, miközben a vasagák az őket felkereső német körzeti biztos unszolására 642 marhát, de csak 1390 aprómarhát és 9 szamarat adtak vissza.”

vádjai szerint 11 állatot a maszájok korábban elraboltak tőlük – ezeket az állatokat a további vizsgálat idejére a brit hatóságok maguknál tartották. Az európaiak által kieszközölt döntéssel – bár engedelmessé váltak nekik – természetesen sem a maszájok, sem a vasagák nem voltak elégedettek. Ahogy a jelentés írja, „*az őslakosok mindkét oldalon azt állították, hogy nem kapták vissza az összes állatukat, amelyet korábban elraboltak tőlük; mindazonáltal az a helyzet, hogy teljesen lehetetlen megállapítani, ez igaz-e vagy sem, úgyhogy nem foglalkoztunk tovább a panaszaikkal.*”⁴ Bár ezzel a németek lezárták tekintették az ügyet, a brit körzeti biztos – aki egyértelműen a vasagákat tekintette az agresszoroknak – példás szankciókat kért a támadókra, nevezetesen, hogy a két aszkarit – akik előjáróik beleegyezése nélkül, a saját szakállukra tevékenykedtek – büntessék meg csakúgy, mint a vasaga gyilkosokat. Valamint kérték, hogy kollektíven büntessék meg a támadásban részt vett többi vasaga harcos is. Mindehhez Nairobi segítségét kérte, hogy Dar es-Salammal közvetlenül felvéve a kapcsolatot eszközöljék ki a szankciókat, illetve kérjék meg a német felet, hogy nyomtatékosan szólítsa fel alattvalóit a határvonal tiszteletben tartására.⁵

Az ügy további részletei azonban árnyalják a voi körzeti biztos jelentését. Már az eddigiekből is az derült ki, hogy egyik fél sem volt ártatlan abban, hogy az egyszerű határsértés fegyveres harccá szélesedett: a maszáj moránoknak nem lett volna joguk elfogni a vasaga csordát, míg annak tulajdonosai szintén a saját kezükbe vették az események irányítását, és erőszakos módon igyekeztek rendezni a kérdést. A valóságban azonban úgy tűnik, a felek pontosan tisztában voltak tetteik esetleges következményeivel, és a háttérben egy jól megszervezett, minden bizonnyal nem előzmény nélküli provokáció történt.

A vasagák kezdetben azzal védekeztek, hogy a sós mélyedés valójában még német területen feküdt, és kezdetben ezt az álláspontot képviselte a német körzeti

biztos is.⁶ Az esetleges félreértést támaszthatná alá Mwalim Hammad brit aszkari tizedesnek a tisztázatlan határviszonyokról árulkodó tanúvallomása, aki az incidens után maszájok, illetve fegyveresei társaságában felkereste a határszakaszt. A tízfős csapat ugyanis a vizsgálat közben – az nem derül ki a jelentésből, miért – átlépte a határvonalat, kisvártatva azonban több lövést is leadtak feléjük. A karabélytűz a brit oldal felől érkezett feléjük, és még épp látták, amint egy vasaga hordár – egy nagyobb csapat részeként – visszafut a német terület fele. A britek felszólították az ismeretleneket, hogy mutassák meg magukat, vagy tüzet nyitnak, mire két német askari egy európai tiszt vezetésével előbújt a bozótból. A kiélezett helyzetben egyik fél sem volt híján a nemzeti öntudatnak (az épp német területről visszatért britek szemtelenül kérdőre vonták a németeket, mit kerestek brit felségterületen, miközben a német tiszt kijelentette, hajlandó rövidre zárni a vitát, és fegyveresen megoldani a kérdést), ám végül sikerült békésen lezárni a találkozót. A tanúvallomás alapján egyébként nem egyértelmű, valójában ki is sütötte el a fegyvert, bár a jelentés tartalmazza, hogy a német aszkarik szerint a szintén jelen levő, de a színen nem feltűnő moshi német körzeti biztos húzta meg a ravaszt.⁷ Mindazonáltal az incidens jól szemléltette, hogy a „bozótban”, a *bush*-ban nem olyan egyértelmű, hol is húzódik az egyes érdekszférák

< A határkő a kenyai-tanzániai határon.

Forrás: <http://tower.ewco.se/tag/africa/>

határa – nem beszélve arról, hogy a megszokott európai konfliktuskezelési normákat is milyen gyorsan felülírják az erőszakosabb helyi szokások.

A moránok által elrabolt maszáj pásztor vallomása ugyanakkor azt mutatja, hogy a vasagák pontosan tudták, hogy marháik tilosban járnak. A jegyzőkönyvben csak maszáj Metenga néven emlegetett férfiről az derül ki, hogy apja halála után, 5-6 éves korában került át német területre. A következő évtizedekről semmit sem tudunk meg, csak annyit, hogy 7-8 esztendő fiával körülbelül egy hónappal az incidens előtt kapott munkát Domba Salema vasaga főnöknél, aki felfogadta pásztorai közé. Január 22-én Salema felszólította Metengát, hogy vigye el legelni a jószágokat a sós mélyedéshez. A maszáj – aki ezek szerint meglehetősen jól ismerte a környéket, és tisztában volt vele, hogy útja brit területre vezet – megkérdezte a kraal vezetőjét, hogy mit kezdjen az angol területen élő maszájokkal, ha találkozik velük. Salema azt válaszolta, hogy a moránok már elhagyták a területet és nincsenek ott. Salemának, mint tudjuk, nem lett igaza: négy morán elfogta a betolakodókat, majd a két férfit a nyájjal együtt elhurcolta Metiage kraalja felé.⁸

Metenga vallomásának tükrében, valamint figyelembe véve, hogy a vasagák milyen gyorsan reagáltak nyájuk elrablására, óhatatlanul felmerül a gyanú, hogy Salema részéről tudatos provokáció történt. A vasaga főnök két kívülállót küldött a sólélőhelyhez, akiknek élete nem sokat számított, hisz más népcsoporthoz tartoztak. Magának a nyájnak a mérete sem volt túl jelentős. Salema valószínűleg sejtette, hogy a maszájok bekapják a horgot, és ahelyett, hogy bevonnák a brit hatóságokat az incidens kezelésébe, saját maguk veszik kezükbe a dolgok irányítását, amivel okot adnak a vasagák agressziójára. A moránoknak nem nagyon lehetett kétségük afelől, mi lesz a vasagák reakciója, ha értesülnek csordájuk elrablásáról: ezt jól mutatta, hogy a nyáj elrablásában részt nem vevő, de a vasagákhoz közelebb élő maszájok – értesülve az incidensről – gyorsan menekülőre fogták a dolgot. Ahogy a kraal vezetője, Meriate le Gueynai beszámolt róla, 22-én megtanácskozták a vénekek a teendőket, és a menekülés mellett döntöttek. A kraal lakói 23-án reggel 4.00 óra körül – tehát még sötétben – indultak útnak Metiage kraalja felé, 9.00 óra tájban azonban utolérték őket az üldöző vasagák két német aszkari kíséretében, és lecsaptak a védtelen maszájokra (a jelek szerint ugyanis nem voltak velük harcosok), kettő megölve és négyet megsebesítve közülük (egyikük később belehalt sérüléseibe).⁹

Metenga már idézett tanúvallomásából az is kiderül, hogy a négy morán marharablása nem volt túlságosan átgondolt akció. A maszájok sejtették, hogy túllőttek a célon, mert meglehetősen gyorsan igyekeztek saját kraaljuk felé, illetve – mivel a foglyok és a csorda korlátozták sebességüket – egyik (más források szerint kettő) társukat előreküldték Metiage főnökhöz, hogy értesítsék az eseményekről. Metiage személyesen kelt útra, hogy megvizsgálja a helyzetet. 23-án reggel a főnök épp odaérkezett harcosaihoz, amikor tőlük nem messze Meriate menekülő kraalját megtámadták a vasagák. Meriate maszájainak nem volt szerencsájük, hogy a tolvajok és üldözőik közé kerültek: a vasagák valószínűleg nem voltak tisztában vele, hogy egy véttlen kraal népét támadják meg – nem biztos persze, hogy ez különösebben érdekelt volna őket. Metiage, aki a kevés fennmaradt dokumentum alapján meg-

fontolt vezető lehetett, nem akarta megkockáztatni a konfliktus eszkalációját: arra utasította harcosait, hogy tartózkodjanak a vasagákkal történő összecsapástól, és várják meg a brit kormányzat utasításait – sorsára hagyva ezzel Meriate embereit.¹⁰ Kegyetlennek tűnő döntését az is indokolta, hogy a vasagákat kísérő két aszkarinál puska volt, míg Metiage el moranjainál csak lándzsa és íj. Az egyik harcos, Saibolo le Kilagwe beszámolója szerint¹¹ néhány maszáj ennek ellenére fel akarta venni a harcot a vasagákkal, amire válaszul azok felhagytak az üldözéssel, és az askarik tűzének fedezete alatt visszavonultak.¹² Ha ez igaz, a moránok bizonyonnyal megmentették néhány nő és gyerek életét. Mindazonáltal az a tény, hogy a vasagáknak sikerült elhajtaniuk Meriate kraaljának szinte összes állatát, inkább azt igazolja, hogy a támadók – megszerezve a vágyott zsákmányt, a különféle állítások szerint 2-3 ezer jószágot – dolguk végeztével maguktól vonultak vissza. A holttesteket – a maszáj szokásoknak megfelelően, akik nem hisznek a túlvilági életben, és azt tartják, hogy a tetemek ártnak a földnek¹³ – nem temették el, hanem otthagyták a ragadozók prédájául. Néhány nappal később, amikor az első rendőri erők a helyszínre érkeztek, már csak véres ruhadarabokat, elhagyott szandálokat és összetört edényeket találtak – a két holttestet – egy fej kivételével – már megették a leopárdok.¹⁴

A brit hatóságok ezt követően átvették az elhajtott vasaga állatokat, valamint a két foglyot. Ekkor került sor a határlátogatásra is, amely a német járőrökkel való találkozás miatt csaknem katasztrófába torkollott. A felek azonban szerencsére megőrizték józanságukat, és az ügy a felsőbb fórumokon folytatódott. Amint a voi körzeti megbízott leveléből láttuk, az állatok visszaadása – bár a nomádok elégedetlenkedtek – megtörtént. A levéltári anyag következő dokumentuma a német Heinrich Schnee kormányzó májusi levele a brit kormányzónak, A.C. Belfieldnek. Schnee Belfield március 11-i levelére hivatkozik, amely azonban nem volt fellelhető az archívumban. A német kormányzó írása elismétli a német oldalon lefolytatott nyomozás eredményét, amely ugyanazokra a következtetésekre jut, mint a brit vizsgálat. Salema elismerte, hogy brit területre küldte át csordáját. Schnee közölte kollégájával, hogy az állatok kölcsönös visszaadása megtörtént. A támadásban résztvevő két askarit bebörtönözték, a vasaga gyilkosokat hónapokra láncba verték, Salemát pedig szintén megbüntették (azt nem részletezte, hogyan), valamint minden érintett figyelmét felhívták arra, hogy engedély nélkül ne lépje át a határt. *„Mind-ezek alapján úgy ítélem meg, hogy a sajnálatos ügyet lezártuk”* – írta a kormányzó. *„Ugyanakkor”* – folytatta levelét – *„hogy a jövőben megelőzzük a hasonló végzetes határátlépéseket, szükségesnek tűnik számomra, hogy a jelenlegi bizonytalanságok miatt pontosan kijelöljük a határt az Usheri körzet és a Chala-tó között.”*¹⁵ Schnee szerint mind a Voi, mind a német oldalon fekvő Moshi körzeti biztosa támogatja az elképzelést. Ezért a kormányzó azt javasolta brit kollégájának, hogy alkossanak egy közös bizottságot a határszakasz kijelölésére. A maga részéről Kraut századost nevezte meg a bizottság tagjának, és Belfieldet arra kérte, telegráfon üzenje meg, kit bíz meg brit részről a feladattal. Schnee – tanúbizonyságot téve kulturális felsőbbrendűségi tudatáról – azt is leírta levelében, hogy a maszajok és a vasagák folyton konfliktusba keverednek egymással, egyszerűbb hát, ha az európaiak rendezik a

kérdést. Utolsóként Schnee azt kérte kollégájától, járuljon hozzá, hogy a vasagák – kompenzáció fizetése mellett – hadd használjanak legalább egy sólelőhelyet, amelynek pontos mikéntjéről majd a két körzeti biztos megállapodik.¹⁶

Schnee javaslata nem várt vitákat váltott ki brit oldalon, ami jól mutatja az Egyesült Királyság gyarmati bürokráciájának működését. Az egyes hivatalok ugyanis sokáig vitáztak azon, ki is állja a határkijelölés költségeit. Először a Földmérő Hivatal (Survey Department) számlájára akarták beszerezni a szükséges anyagokat,¹⁷ de végül a Trigonometriai és Földrajzi Csoport kapta a feladatot – 300 rúpia értékben.¹⁸ A munka június 10-én vette kezdetét: a közös bizottság tagjai, Kraut százados és a voi körzeti biztos helyettese kijelölték a határkövek pontos helyét. A Challa-tó és az Usheri-folyó közti 28 kilométernyi szakaszon a tereptől függően 300-500 méterenként került sor a két láb széles és egy láb magas cementtömbök elhelyezésére, esetenként a környéken talált kövekkel, sziklakkal megerősítve. A határszakaszt eredetileg 1908-ban jelölte ki egy bizottság három fix pont alapján (a Challa-tó keleti partján, illetve az Usheri- és Lumi-folyóktók nyugatra felállított egy-egy kőoszlop), az új bizottság lényegében ezt a három pontot kötötte össze. A felek fele-fele arányban feleltek a határkövek megépítéséért. Július közepén kelt levelében a voi helyettes körzeti biztos arra kérte feljebbvalóit, hogy küldjék meg a szükséges összeget az építkezés befejezéséhez, mivel a németek már elvégezték a munkálatokat, Kraut százados azonban nem térhet vissza addig, míg a brit fél is be nem fejezi a határkövek felállítását. A probléma abból adódott, hogy a brit fél túllépte az eredetileg tervezett 300 rúpiás keretet, mivel a távolság miatt egyszerűbb volt német területről beszerezni az építőanyagot. Azonban így is 80 rúpiával meghaladták az előirányzott költségeket.¹⁹ A brit fél nem hárult hozzá ahhoz, hogy a vasagák használhassák az egyik sólelőhelyet.²⁰

A határkövek pár héten belül, az első világháború kitörésével ideiglenesen értelmüket veszítették, és a korábban a „benszülöttek” háta mögött egymással megegyező európai hatalmak most igyekeztek elnyerni gyarmati alattvalóik kegyeit, hogy minél inkább bevonhassák őket egymás elleni háborújukba. Az azóta eltelt száz esztendő aztán gyökeres változásokat hozott a térség történetében. A határkövek azonban a helyükön maradtak, és a Kraut százados, valamint brit kollégája által lefektetett kövek ma már két független afrikai ország, Kenya és Tanzánia határát jelölik ki.

Jegyzetek

- 1 A térség nomád népeinél a fiatal fiúk a serdülőkort elérve átesnek a körülméletlenségben, amellyel teljes jogú férfiakká, moránokká (harcosokká) válnak.
- 2 Benschülöttekből toborzott fegyveresek a különféle gyarmatokon, történetünkben leginkább rendőri funkcióban. A németek által kiképzett aszkarik pár hónappal később komoly hírnévre tettek szert a britek elleni kelet-afrikai harcokban.
- 3 Az afrikaans eredetű szó az állatok védelmére szolgáló, kerítéssel körbevett területet jelent, tágabb értelemben használatos magára a nomádok által használt szálláshelyre is.

- 4 KNA/COAST/1/11/173: Masai in Taveta attacked by German askaris. 5/1/14 1914. február 13. A voi körzeti megbízott levele. Mivel az össze levéltári anyag ebből a dobozból származik, a továbbiakban csak az egyes szálas anyagok elérhető jelzetét adom meg.
- 5 Uo.
- 6 Uo.
- 7 4/1/14 1914.01.30. Corpl. Mwalim Hammad N.599. tanúvallomása.
- 8 4/1/14 1914.01.30. Masai Metenga tanúvallomása.
- 9 4/1/14 1914.01.30. Meriate le Gueynai tanúvallomása.
- 10 4/1/14 1914.01.30. Masai Metenga tanúvallomása.
- 11 A csorda elhajtásában részt vevő másik három el moran neve is fennmaradt: Lolocrociony le Metiage, Remuni le Sahy, Kotirra le Metiage. 4/1/14 1914.01.30. Saibolo le Kilagwe tanúvallomása.
- 12 Uo.
- 13 James Michael Dorsey: 10 extraordinary burial ceremonies from around teh world. <http://matadornetwork.com/bnt/10-extraordinary-burial-ceremonies-from-around-the-world/>. Megtekintve: 2014. július 15.
- 14 4/1/14 1914.01.30. Mohamed Osman tizedes tanúvallomása.
- 15 11276/14. 1914.05.07. Heinrich Schnee német kormányzó levele A.C. Belfield brit kormányzónak.
- 16 Uo.
- 17 202/36/14. 1914.06.15.
- 18 166. 1914.06.30.
- 19 12/8/14. 1914.07.14. Voi helyettes körzeti biztos levele.
- 20 173/36/14 1914.05.29. Hobble Tartományi Biztos levele.

English Abstract

A Cattle Raid and Its Consequences in East Africa

The article examines a small clash between two different Maasai tribes from the Tanganyikan (German) and the Kenyan (British) side of the border. The events, which resulted in fatalities, too, demonstrate the conditions and everyday life of the “bush” far from the administrative centres and the relation among the German and British colonial administrations just before WWI. Last, but not least, we can see how the local people try to utilize the circumstances to maximize their benefits.

A szerzőről

Ph.D., egyetemi tanársegéd
Nemzeti Közzolgálati Egyetem
Nemzetközi Intézet

About the Author

PhD, Lecturer
International Studies Institute
National University of
Public Service

marsaiviktor@yahoo.com

Vörös Zoltán:

Kínai sakkjátszma

Tengeri kereskedelmi útvonalak és az energiabiztonság geopolitikája

Kína legfőbb tengeri kereskedelmi útvonalának biztonsága és a szállítások zavartalansága a kelet-ázsiai állam egyik fő prioritása. A regionális nagyhatalom energiahordozóktól való függősége évről-évre növekszik, ráadásul kőolajimportjának 80 százaléka egy kockázatos, 12 ezer kilométer hosszú tengeri útvonalon érkezik.

A hajóút az afrikai partoktól és a Közel-Keletről indulva a Hormuzi-szoroson, az Indiai-óceánon a Malaka-szoroson és a Dél-kínai-tengeren át éri el a kínai partokat, kikötőket, megvédeése egy esetleges nemzetközi biztonságot veszélyeztető konfliktus esetén meghaladná Kína képességeit.

Kína legjelentősebb és legforgalmasabb kereskedelmi útvonala egyúttal tehát a gazdaság egyik gyenge pontja is, a kínai olajtartalékok ugyanis mindössze húsz napra elegendőek, így egy esetleges kiesés komoly problémákat okozna a feltörekvő hatalom gazdaságának.

Keresse a kötetet az Alexandra és Lira Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

www.publikon.hu

TÉVEDÉSEK TÁRHÁZA

IGAZOLHATATLAN VÉLEKEDÉSEK, HIBÁS ADATOK – TORDAY EMIL ÉLETMŰVE

BIERNACZKY SZILÁRD

Gyakran előfordul, hogy ami ma igaznak minősül, holnap már hamisnak bizonyul. Igen sokszor, sőt, nagyon gyakran előfordul ez a tudományok történetében is. Ha visszatekintünk a múltra, azt látjuk, a fel- vagy megismerések hiánya okozza a hibás megállapításokat. Ha napjaink gyakorlatára pillantunk, akkor ezt kiegészíthetjük a tévképzetek keletkezése kapcsán a lehetséges források sokszínű árnyalatával: az említett fel- vagy megismerés hiányától kezdve a tévesztések, tévedések és a sokszor tájékozatlanságból vagy félreértelmezésből fakadó hamis ismeret(terjesztés) igen nagy számmal bíró sorozatáig.

Ha az afrikai tudományok története felé fordítjuk a tekintetünket, akkor különösen a földrajzi megismerés, a felfedezések területéről áthatunk elő számos korai félreértelmezést, a későbbiek során hamisnak bizonyuló adatot. Jellemző például szolgál erre az újkori tudománytörténet hőisének, Mungo Park fiatal skót hajóorvos (általunk egyébként nemrégiben már idézett, lásd: AT 2013, VII. évf., 1. szám, 89. old.) esete, aki a 18. század végén elsőnek hatolt be Afrika belsejébe. Amint Basil Davidson írja:

„Alig kevesebb mint 150 évvel ezelőtt egy fiatal skót hadnagy, akit Mungo Parknak neveztek, inkább holtan mint élve, nehézségekkel teli utazás hónapjai után, áthatolt a saharai homokon és töviseken, hogy eljusson a Niger folyó felső folyásánál elterülő Szegu távoli városába.

„Magam előtt láttam végre”, írhatta, „véghetetlen örömmel, misszióm nagy objektumát, a hosszasan hajhászott Nigert, amely ott csillogott a reggeli napban, szélesen elterülve, mint a Thames Westminsternél, és méltóságteljesen hömpölygött *Kelet felé*.”

A dőlt betűk tőle származnak, és érthetően számítottak győzedelmeseknek. Ptolemaiosz idején ugyanis, 16 évszázaddal ezelőtt, azt írták a térképekre, hogy a Niger Nyugat felé folyik. A középkori arabok, való igaz, ismerték a Niger középső folyását, milyen is volt valójában, de Európa, újabban számba véve Afrikát immár a kereskedelmi terjeszkedés korában, nem volt biztos semmiben sem a kontinens földrajzát illetően, legfeljebb a partok vázlatát ismerték, és egy kissé, itt-ott, beljebb az ismeretlen földterületeket.” (Basil Davidson 1960, 5. old.) (b. sz. ford.)

De talán még ennél is sajátosabb esetet tár fel Kéz Andor egy írásában, amelyben Jankó Jánost, a fiatalon elhunyt kiváló magyar néprajzkutatót mint afrikanistát méltatja:

„...19 éves korában az Uélle folyó tisztázatlan problémája izgatja. Tanulmányai alapján felállított egy elméletet, amely szerint az Uélle folyó valószínűleg az Itimbirinek a felső folyása lehet. Későbbi kutatásai és mások beható tanulmányai során bebizonyult, hogy Jankó János ezúttal tévedett, de annyi – látszólag meggyőző – érvet tudott felhozni elmélete mellett, hogy nemcsak a hazai, hanem még komoly külföldi szakfolyóiratok is helyt adtak erre vonatkozó dolgozatainak.” (Kéz 1934, 203. old.)

De hogy a másik végéről fogjuk meg a dolgot, meg kell említenem, hogy legutóbb viszont egy olyan hamis közléssel találtam magam szemben, amely részben arra készítetett, hogy tollat ragadjak (régéről is gyűltek már kérdőjelekre készítő idézeteim), másrészről hogy tüzetesebben belekukkantsak a kiemelkedő jelentőségű utazónk, terepmunkásunk és etnológusunk, Torday Emil életéről írott szépszájú életrajzi összefoglalókba. De íme, itt az a szövegrészlet, amiért most adatgyűjtéssel szembeülhet a kedves olvasó:

„...(Torday) Afrikai utazásainak szerencsétlen vadászbaleset vetett véget: 1907-ben csaknem halálra gázolta egy orrszarvú. Ezután írta meg tíz kötetben Afrikai népeinek történetét...” (Kálmán Gyula 1981, 19. old.)

Most csak a vadászbaleset időpontjára kihegyezve írjuk ide egymás mellé a változatokat:

„...Az afrikai éghajlat okozta betegségek aláásták egészségét. Az 1910-es évektől Londonban élt, a British Museumban dolgozott és több kötetben számolt be afrikai gyűjtőútjairól. (Magyar Életrajzi Lexikon)

„...végül a kongo nép területén keresztül érkezett a tengerpartra 1911-ben. A következő két évtizedet – megromlott egészsége miatt is – az írásnak szentelte...” (Magyar Néprajzi Lexikon, 1982)

„...Az afrikai éghajlat okozta betegségek aláásták egészségét, ezért az 1910-es évektől Londonban élt...” (Encyclopedia Hungarica, III. köt, 1996, 638. old.)

„...Tanulmányútja végén meglátogatta a lelék földjét, ismét járt a mbala törzseknel, majd a kongó nép területén át kiért a tengerpartra (1911)...” (Kodolányi János, ifj., 2002, 894. old.)

Az előbbieken idézett rövid részletekben tehát az (egyébként Torday további pályáját tekintve meghatározó) *esemény* rögzítése és a hazatérés időpontja (1909) egyszerűen elmarad, annyi azonban biztos, hogy 1910-ben, még inkább 1911-ben

már nem lehetett utazónk Afrikában. De ha most visszalépünk egy kicsit az időben, íme, még egy igen csak mesés változat is a szemünk elé kerül:

„...A fehér néger, a nagy tudós, egészségével fizetett azért, hogy Afrikába beleszeretett. A malária, azután egy leopárd- és egy oroszlántámadás aláásta a szervezetét: végül is búcsút kellett mondani a négereknek...” (Dékány András 1942, 120. old.)

Pedig maga az esemény és a hazatérés pontos időpontja (1909. szeptember), amely egyébként Torday saját magyar nyelvű könyvében (1923), sőt, előbb, már a *Nyugat*-ban olvasható volt (1922), kétszer is megfogalmazódott helyesen, pl. Kéz Andor könyvében (1938) és az általa összeállított *Felfedezők lexikonában* (1937):

„...Harmadik útján csaknem végzetes baleset érte. Felöklelte és véresre taposta egy orrszarvú. A veszedelmes kaland emlékére évekig kénytelen volt mankóval járni. Három nagy afrikai útja után sem akar T. megpihenni. Szorgalmasan készül negyedik útjára is, de az afrikai éghajlattól beoltott betegségének csíráit nem tudják belőle kiirtani...” (Kéz Andor 1937, 146. old.)

„...Az expedíció ideje azonban hamarosan lejárt. A Kasai felé vettek irányt, lehajóztak a Kongón és Torday 1909 szeptemberében, 23 havi távollét után, kikötött Angliában...” (Kéz Andor 1938, 128. old.)

Amint hogy a szerzőpáros Bevilacqua+Agárdi, elegánsan, kihagyásos módszerrel (1954), Szakonyi Péter (1981) pedig ugyancsak elkerüli az időpont-csapdát, de utóbbi írását pontatlanságok sora kíséri, hiszen: 1. Torday iskoláit Budapesten és *Münchenben* végezte, 2. Torday Londonba érkezve, első, sőt, még második útja után sem, csak az 1907-1909-es harmadik út után vált nevezetessé a szóbeli történelmi adatok felfedezése okán. És akkor is inkább csak 1910-től kezdve, amikor a bakuba eredet-mítoszról előadást tartott az angol Folk-Lore Society-ben. Majd még inkább akkor, amikor T. A Joce-val közösen írott nagy francia nyelvű munkájuk (1911) megjelent, benne a feltételezett 121 uralkodó leírásával és az 5. századig visszavezetett kuba történelemmel. Bár történész viszont sosem volt, még ha írásaiban rá is tért történelmi kérdésekre (így pl. többször utalt az angolai-kongói történelem egy nagy figyelmet kiváltó, bár kérdőjelekkel teli eseménysorozatára, az 1569-től jó száz éven át bekövetkező, ún. jaga vagy imbangala vagy bambata betörések történetére). De íme, az idézetek:

„...Torday harmadik útján egy orrszarvú (rinocérosz) nyomorékká taposta. Holtáig mankóval járt. Halála híre 1931 májusában érkezett meg budai rokonaihoz. (Bevilacqua – Agárdi)

„...Az iskoláit Budapesten és Brüsszelben végző Torday, húszéves korában végleg elhagyta hazáját, és Belgiumban telepedett le, és mint banktisztviselő tevékenykedett... Londonba már mint az afrikai népek történetének szakte-

kintéle érkezett. Gyűjteménye rendezése után már 1907 októberében ismét Afrika földjét taposta...” (Szakonyi Péter 1981, 8. old.)

A Torday Emil körüli hamis adatolások körét egy „aprósággal” folytatjuk. Ismeretes, hogy jeles tudósunk tárgyi gyűjtéséből egy igen szép kollekciónak adományozott a Magyar Néprajzi Múzeumnak. Egyes esetekben az adományozott intézmény helyén azonban a Magyar Nemzeti Múzeum áll. Másrészt hosszú idő óta tartja magát az adományozott tárgyak száma tekintetében a 350 körüli meghatározás (Szakonyi 1981, Encyclopedia Hungarica 1996, Kodolányi 2002, Fischer 2011). Ezzel ellentétben a Néprajzi Lexikon (1982) 450, a Fejős Zoltán jegyezte és a tárgykatalógusokat megteremtő OTKA program zárójelentésében (2007) 466, míg a Földessy Edina által a párizsi CEA számára írott tanulmányban (1999) 473 a tárgyak száma. Érdeemes volna a továbbiakban ezt a pontosítást is figyelembe venni. Nem beszélve arról, hogy a British Múzeumban elhelyezett tárgyi anyag leírásánál is vannak igen eltérő számok. Ennek kapcsán a legfelreérthetőbb megállapítás:

„...Életművét... több mint háromezer leletből álló néprajzitárgy-gyűjtemény és fotográfia örökíti meg...” (Fischer Zsolt 2011)

Ehhez képest a British Múzeumban a tárgyak száma kb. 2500-3000 (?), a háborús pusztulás után fennmaradt fotóké pedig: kb. 2500, de a budapesti Néprajzi Múzeum közel 500 tárgyán kívül nagyszámú tárgy található pl. a belgák tervureni Közép-Afrika Múzeumában is, továbbá más angolai és amerikai múzeumokban.

Mindemellett tulajdonképpen a legnagyobb butaság – gondoljunk csak vissza itt akár legelső idézetünk második megállapítására – Torday utolsó nagy összefoglaló munkája, az *African Races* kapcsán született (szinte Voigt Vilmos egy kitűnő írását felidézve, amelyben a legendák keletkezésének módjáról kapunk rendkívül élethű képet):

„...Hatalmas művet írt a Belga-Kongóról, a Spencer-Bizottság őt bízta meg az afrikai népfajok egyetemes leírásával. A mű „African Races” címmel jelent meg tizenöt, lexikonszerű kötetben...” (Dékány András 1942, 119. old.)

„A Spencer-bizottság is a magyar Torday Emilt bízta meg az afrikai népek egyetemes leírásával (*African Races*). Tíz kötetre terjedő hatalmas munkája alapvető az afrikai népek antropológiájának, néprajzának a feldolgozásában és megismerésében...” (Futó József, 1973, 301. old.)

„...Élete főművét a Spencer Bizottság felkérésére írta meg. Ebben az afrikai népfajok egyetemes leírását, történetét fogalmazta meg szinte emberfeletti munkával. A hatalmas könyv *African Races* címmel Leonard Darwin – Charles Darwin fiának – előszavával jelent meg...” (Szakonyi Péter, 1981, 8. old.)

„...Munkái közül terjedelmében és jelentőségében kiemelkedik a Spencer-Bizottság megbízásából készített *African Races* c. tízkötetes összefoglaló, amely még sokáig nélkülözhetetlen forrásmű lesz mindazok számára, akik a

fekete kontinens népeit, társ.-i struktúráit és néprajzát kutatják...” (Krizsán László 1993, 387-390. old.)

„...1910 után nekifogott tíz kötetre terjedő, az afrikai népek antropológiájával foglalkozó életművének megírásához...” (Géczi Róbert 1995, 6. old.)

„...Munkái közül terjedelemben és jelentőségben kiemelkedik a Spencer Bizottság megbízásából készített *African Races* című, tízkötetes összefoglaló műve, amely időtálló forrásmű Afrika néprajza tekintetében...” (*Encyclopaedia Hungarica*, 1996, 3. köt, 638. old.)

Mindeme idézetsor után (amelyben az egyetlen helyes adatolású Szakonyi Péter cikke, más kérdés, hogy Torday művében történelemmel nem igen foglalkozott, sőt, a tudomány akkori színvonalán nem is nagyon foglalkozhatott) elsősorban azt kell érzékelnünk, az a bizonyos Spencer-Bizottság, illetve a Herbert Spencer-életmű, a világ népeinek általános (szociológiai) leírását megcélzó nagy tudományos vállalkozás igazában szinte minden hazai életrajzírónk előtt valamilyen ködös fogalomként jelenhetett meg, hiszen a valójában évtizedeken át, két nagyobb időintervallumban megírt kötetek összességükben tesznek ki mintegy 15 kötetet. Bocsásson meg az olvasó az illetlenségért, de itt egyik saját tanulmányomból kell idéznem néhány fontos ismeretet, még akkor is, ha jelen írásban eredendő céloom elsősorban nem elemzések, hanem inkább baklövések közreadása volt, mégpedig apró korrigálások kíséretében:

„...Torday Emil utolsó nagy tudományos alkotását (*African Races*, 1930), amely mintegy megkoronázza életművét, általában mint a spenceri *descriptive sociology* afrikai kidolgozását szokták számba venni. Más kérdés, hogy a megjelenését követő viszonylagosan pozitív nemzetközi kritikai megnyilvánulásokon túl teljes visszhangtalanság veszi körül, mint ahogy Herbert Spencer, a filozófus és az evolucionista szociológia megalapítója eleinte nagy figyelemmel kísért, bár sok-sok ellenérzéssel fogadott munkássága is utóbb hosszú időre – majd száz évre – elsüllyedt (jóllehet egyik fő elméleti művének létezik régi magyar fordítása is: *Alapvető elvek*, 1909). De amint egyik értő szakértője, Carneiro írja (1981, 200-201. old.: *The Influence of Spencer*), a nagy brit tudós életművére ismét figyelem sugárzik, főleg a kulturális antropológia jóvoltából. Reménykedhetünk tehát, hogy ennek jegyében talán Tordayra is sor kerülhet majd. Mindemellett legalább azt a tényt soroljuk fel, hogy maga Spencer, pontosabban munkatársa, David Duncan a jeles brit tudós elvi alapozása mellett még a 19. század utolsó harmadában írt egy legfeljebb füzetnyi terjedelmű kötetecskét Afrikáról (*African Races*, 1875, London, Williams and Norgate, 47 old., *Descriptive Sociology*, 4. kötet), azonban a Spencer vagy munkatársai által kidolgozott első nyolc kötet után, halálát követően további hét kötet jelent meg különféle szerzők munkája nyomán (Carneiro, 1981, 182-183. old.), közöttük a Torday-féle hatalmas alkotás (majd két A/4-es formátumban: *African Races: Pygmies, Bantu, Equatorial*

hybrid tribes, Sudanic peoples, Nilotics, Nilo-Hamitics, Fulani, Khoisan. Re-issue of the volume originally compiled by Dr David Duncan, entirely rewritten. Spencer descriptive sociology, 4., London: Williams & Norgate, 1930, IV + 385 old + 8 tábla). (Biernaczky Szilárd 2013, 90-91. old.)

Ezek után mérlegelve az adott helyzetet, pontosabban tovább nyomozva még a forrásokban, végül is arra a megállapításra kellett jutnunk, hogy ez az oszlopos félreértés minden bizonnyal Halász Gyula egy megjegyzésének (1936) félreolvasásából származhat, aki szerint:

„...Tíz-húsz vastag kötet kitelnék az egymillió szavas hatalmas munkából (African Races). Ezer könyvet olvasott el hozzá Torday. Ekkora munkát csak a szeretet és lelkesedés végezhetett el, beteg törékeny testtel, egy élet alkonyán...” (Halász Gyula 1945, 454. old.)

Tegyük hozzá, Fischer Zsolt az előbbieken már idézett írásában még azt is megkísérli, hogy számot vet, szó szerint, Torday munkásságával, vagyis szerinte:

„... (Torday) Életművét közel hatvan publikáció, kilenc könyv, több mint háromezer leletből álló néprajzitárgy-gyűjtemény és fotográfia örökíti meg...” (Fischer Zsolt 2011)

Ezzel szemben a valóság az immár elkészült, mondhatni, teljes életmű-bibliográfia alapján (Biernaczky 2012): kilenc helyett 8 könyvet (két nagymonográfia a tervüzeni múzeum kiadásában francia nyelven, egy mű párizsi kiadásban francia nyelven, 3 mű angol nyelven Londonban, és végül a két magyar írásgyűjtemény) publikált Torday. Továbbá kb. 90-100 írásművel számolhatunk, ebből: 44 rövidebb-hosszabb önálló írás, tanulmány, 36 könyvismertetés, 10 magyarországi publikáció, azonban néhány egyéb írásosságot is számba kell vennünk. Torday ugyanis lefordította angolra Petőfi „Nemzeti Dal”-át és a „Szeptember végén”-t, mi több, az ő munkája nyomán jelent meg angol nyelven Tormay Cecil három regénye is.

Nem tudunk nem említést tenni továbbá az egyébként nagyra becsült, Afrika-monográfiát is alkotó földrajzi író, Futó József „ügyetlen megszövegezéseiről”:

„Egy orrszarvú kis híján halálra gázolta, úgyhogy mankóval járt élete végéig. Így a tudomány nagy veszteségére be kellett fejeznie néprajzi munkásságát...” (Futó 1965, 35. old.)

A nagy nyelvtudás és a határtalan emberszeretet a titka Torday viszonylagosan rövid afrikai tartózkodása alatt elért hatalmas eredményeinek.” (Futó 1965, 36. old.)

Első megjegyzés: az „eset” megjelölése pontos. De ezáltal nem a néprajzi munkásságát fejezte be Torday, az éppen most következett, mint említettük, 22 évre,

hanem a terepmunkát. Második megjegyzés: nem viszonylagosan rövid, hanem kifejezetten hosszú, kis megszakításokkal 9 évig tartó terepmunka lehetősége jutott Tordaynak. Eredményeit pedig nem Afrikában, hanem később, tevékeny angliai évei során (1910 és 1931 között) érte el.

Torday Emillel kapcsolatos tévedés-sorozat gyűjteményünket egy kifejezetten bántó, rossz minősítést nyújtó előírásra kilótt nyíllal zárjuk. A Néprajzi Lexikon „egyetemes néprajzi kutatás” c. szócikkében a kutatónkról mindössze a következő egymondatos információ szerepel:

„(...) Torday Emil 1900-tól tett útjai során nemzetközi hírű kutató lett (*The Congo Free State*, New York 1908-1909). (...)”

Érthetetlen, hogy az említett nyolc könyv helyett miért éppen egy olyan korai és különben is speciális szempontoknak megfelelő, nem pedig valamilyen általánosabb szakmai oknál fogva lényeges írás került megjelölésre, mint ez a cikk, az első helyen említésre méltó, lényeges mű(vek) helyén, amely ráadásul az adott tanulmány-antológia következő rövidített, egykötetes kiadásából ki is maradt (vagyis aki azt mégis keresné, íme, az adatai: 1908–1909, *The Congo Free State*, in: T. Athol Joyce – N. W. Thomas szerk.: *Women of all nations*, 1. köt., London – New York, Cassel, 311-332. old.)

Itt következő utolsó, tévedésre utaló említésünk már kissé elkanyarodik más-felé szorosan vett témánktól, hiszen Sebestyén Éva Magyar Lászóval foglalkozó könyve (*Kaland és Kutatás Afrikában*, 2008) kerül terítékre Fürth Eszter igen csak bulvárosra vett könyvkritikájában. Mindemellett – ha nehezen is tudunk megbékélni azzal a hányavetiséggel, amellyel a recenzens eme tudományos munkát behelyezi célkeresztjébe – tény, hogy megállapításai lényegében helytállóak. Más kérdés, hogy Tordayval ő is zsákutcába fut, és azt állítja, hogy:

„...A Magyar-mese része Németh Imre jumurdzsákosan *Don Madzsarként* szólított rettenthetetlen regényhőse, valamint a Magyarot kutató életrajzírók viszontagságos sorsa, mint például az utazó titokzatos halála után szaglászó, végül egy orrszarvú által halálra gázolt Torday Emil esete.” (Fürth Eszter 2009)

Tegyük mindjárt hozzá, szerencsére csak 'majdnem' következett be ez a halálra gázolás, mivel utóbb még 22 éven át Torday jelentékeny etnológiai életművet alkotott.

Végül talán – röviden – arról kellene még elmélgednünk, mi is az oka annak, hogy e tárgyi tévedések át- meg átszövik tudományterületünk egyes produktumait.

Szólhatnánk így arról, hogy a Kádár-korszak 10-12 nagy kiadója helyére lépett sok száz kis kiadó, vagyis az 1989 után nagyszámú kis szigetté bomlott könyvkiadás nehezen vagy sehogy sem képes biztosítani (főleg a finansziális lehetőségek rendkívüli szűkössége folytán) a kellő szakember-ellátottságot: hiányzik a kiadványok előkészítéséből tehát a szakmai és a nyelvi lektor, amelynek a következményei könnyen nyomon követhetők az egész hazai könyves tevékenységben.

Mégis úgy gondoljuk, ennél sokkal lényegesebb kérdés esetünkben, hogy szakterületünk (afrikanisztika, afrikai kutatások) mögött –leszámítva most az utolsó évtizedet – nem volt intézményes háttér. Így a szakember-nevelés terén csak véletlenszerű esetek keletkezhet(ek). Mondjuk pl. történész-, földrajz- vagy irodalom-szakos hallgató adott esetben, néha, igen ritkán afrikai témát választott szakdolgozatához. Más esetben szakirányú felkészültséggel rendelkező nyelvész, földrajzos, történész, irodalmár vagy néprajzos oktató afrikai témájú szemináriumot hirdetett meg. Kétségtelen, hogy a hazai afrikanisztika jelenlegi üdvöskéje, a pécsi egyetemen néhány éve Tarrósy István irányításával megalakult Afrika Kutatóközpont, a környezetében lévő tanszékek afrikai irányultsága és ugyancsak a Tarrósy István vezette Publikon Könyvkiadó, másrészt a legutóbbi időkben bekövetkezett ELTE-s egyetemi vezetői váltások (két új afrikanista tanszékvezető: Búr Gábor, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Rákóczi István, Portugál Tanszék), illetve általában a hazai afrikai címetek produkáló könyvkiadás (Publikon Kiadó, L'Harmattan Magyarország, Sawasawa Kiadó, Mundus Novus Kiadó stb.) igen nagy reményekre jogosítanak.

Mégis azt kell mondanom, ahhoz, hogy az immár 54 országot magába foglaló kontinens – amelyért a világ számos gazdasági nagyhatalma (élén Kínával) rendezett versenyfutást a legutóbbi években – a mi kis országunkban is méltó helyet kaphasson a közművelődésben, minden újabb kori érdemleges jelenség mellett és ellenére még így is igen sok mindent (az elmúlt 150 év hiányait) kell(ene) előbb-utóbb pótolnunk. Meg kell(ene) végre indítani (a pécsiek mellett), akár több egyetemen is, az afrikanisztikai (vagy az afrikanisztika felé is nyitó) mesterképző(ke)t. Másrészt fontos, de a hazai felsőoktatás palettájáról még esetünkben hiányokat mutató szakterületeknek (irodalomtudomány, nyelvészet, néprajz, földrajz, művelődéstörténet, sőt, biológia, illetve általában a régi vagy régebbi Afrika iránti érdeklődés felkeltése) is egyáltalán vagy az eddigieknél sokkal nagyobb mértékben volna célszerű teret szentelni az évszázad földrésze magyarországi feltérképezése és széleskörű megismertetése tekintetében.☀

Idézett művek jegyzéke

BENDEFY-BENDA László

1934 | Jankó János, in: *Magyar utazók Afrikában (I. Felfedezők)*, Budapest, Magyar–Etiópiai Expedíció Országos Bizottsága, 203–207. old.

BIERNACZKY Szilárd

2012 | TORDAY Emil munkássága. Írásművek jegyzéke, pp. 1–9. old., *AHU MATT*, No. 000.000.002, <http://afrikatudastar.hu>.

2013 | Bürok a magyar művelődés történetében, *Afrika Tanulmányok*, 7. évf., 1. szám, 89-118 old.

BORSODI BEVILACQUA, Béla – AGÁRDI, Ferenc

1954 (1955) | Torday Emil kutatótűtja a közép-afrikai Belga Kongó államban in: *Régi magyar világjárók*, a kötet anyagát összegyűjtötte Borsody Bevilacqua Béla, szerkesztette Agárdi Ferenc, Budapest, Művelt Nép, 264-273. old. online: OSZK.MEK.hu/02500/02520/02520.htm

CARNEIRO, Robert L.

1981 | Herbert Spencer as an anthropologist, *The Journal of the Libertarian Studies*, Vol. V, No. 2, Spring, pp 153-210. old.

DAVIDSON, Basil

1960 | The Discovery of African History, *Africa Today*, Vol. 7, No. 1, March, pp 5-6.

DÉKÁNY András

1942 | Torday Emil. Afrika fehér négere, in: *A huszadik század világvándorai*, Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt, 111-120. old.

FEJŐS Zoltán

2007 | A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. OTKA kutatás, NRZ, T 037830. Zárójelentés, 1-6 old. (lásd az Interneten)

FISCHER Zsolt

2011 | Brüsszeltől a busongók földjén át a pigmeusokig, *Kárpátaljai Kulturális Szövetség – Archivum*, 20. évf., 33 (553) szám, aug. 19, lásd az Interneten.

FÖLDESSY Edina

1999 | La constitution de la collection africaine au Musée d’Ethnographie de Hongrie, *Cahiers d’Etudes africaines*, 155-156, XXXIX-3-4, 659-679. old.

FUTÓ József

1973 | Torday Emil, Közép-Afrika etnográfusa és antropológusa, in: HAVASNÉ BEDE Piroska – SOMOGYI Sándor: *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*, Budapest, Tankönyvkiadó, 298-301. old.

FÜRTH Eszter

2009 | Mese hab nélkül. Sebestyén Éva: Kaland és kutatás Afrikában, Magyar László életrajza, *Revizor. A kritikai portál* (lásd az interneten)

GÉCZI Róbert

1995 | Torday Emil, Közép-Afrika kutatója (1875–1931), *Szabadság* (Kolozsvár), júl. 12., 6. old.

HALÁSZ Gyula

é. n. (1945) | Torday Emil 1875–1931, in: *Világjáró magyarok*, Budapest, Aquincum Irodalmi és Könyvkiadó RT, 399-427. old. (Hét világrész utazói).

KÉZ Andor

1937 | Torday Emil, in: *Felfedezők lexikona*, Budapest, Franklin Társulat, 144–146. old.

1938 | Torday Emil, in: *A Föld felfedezői és meghódítói*, II. köt., *Észak- és Dél-Afrika*, Budapest, Révai Irodalmi Intézet Kiadása, 119–128. old.

KODOLÁNYI János, ifj.

+2002 | Torday Emil, in: BODÓ Sándor – VIGA Gyula főszerk.: *Magyar múzeumi arcképcsarnok*, Budapest, 894. old.

KRIZSÁN László

1993 | Torday Emil, in: Balázs Dénes szerk.: *Magyar utazók lexikona*, 387-390. old.

N. N.

??? | Egyetemes néprajzi kutatás, *Magyar Néprajzi Lexikon*, 2. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, ... old. On-line: 1. kötet: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1767.html>

N. N.

1982 | Torday Emil (Bp., 1875 – London, 1931), *Magyar Néprajzi Lexikon*, 4. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, ... old. On-line: 5. kötet: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1767.html>

N. N.

1996 | Torday Emil, *Encyclopaedia Hungarica*, 3. köt., 638. old.

N. N.

1994 | Torday Emil (Bp., 1875. jún. 22. – London, 1931. máj. 9.), *Magyar Életrajzi lexikon (1900–1990)*, főszerk.: KENYERES Ágnes, Budapest, Online: <http://mek.oszk.hu/003000/00355/html/>

SZAKONYI Péter

1961 | Magyar etnográfus a busongók között, *Magyar Nemzet*, április 22, 8. old.

TORDAY EMIL

1922 | Hogyan mentette meg egy rinocéosz az életemet – Angliában élő Afrika-utazó honfitársunk följegyzéseiből, *Nyugat* II. köt., 15-16. szám, 1022-1025. old.

é. n. (1923) | *Bolyongások Afrikában*. Három utazás az egyenlítő vidékén, Budapest, Világirodalom, 160 old. + 13 t. + 2 t. (A hat világrész. Utazások és fölfedezések, 4)

1924 | *Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából*, Budapest, Világirodalom, 320 old. (A hat világrész. Útikalandok és felfedezések, 13)

TORDAY, Emil – JOYCE, Thomas Athol

1911 | *Notes ethnographiques sur les peuples communément appelés Bakuba, ainsi que sur les peuplades apparentées: Les Bushongo*, Bruxelles, Ministère des Colonies, 290 old. + 2 térkép + 29 tábla (Annales du Musée du Congo Belge, Ethnographie, Anthropologie, Ser. III. Tome. II, Fascicule 1, megjelenés pontos dátuma valójában a sorozati tájékoztatóban a borító belső oldalán: 1910. december)

A szerzőről

néprajzkutató, afrikanista
ny. egy. docens, kandidátus
felelős szerkesztő (AHU Magyar
Afrika-Tudás Tár elektronikus
könyvtár)

About the Author

Ethnographer, Africanist
Retired Associate Professor, C.Sc.
Executive Editor (AHU Hungarian
Africa Knowledge Store, e-library)

@

biernaczky.szilard@munduspress.hu

English Abstract

Repository of Mistakes

With Regard to Emil Torday's Life and Work

It is well known that the encyclopaedias, databases, the shorter or longer biographies of various authors usually contain many inaccuracies. This „note” collects confusions, writings aside, even, rather serious mistakes for the most part in relation to the great Hungarian Africa-researcher, Emil Torday. The intention here is to offer a point of reference for the future, first, for those who use the resources, second, for those who compile them.

INTERJÚ THÉODORE TREFON-NAL

KÉSZÍTETTE: BARACS RÓBERT¹

B.R.: Először is, mivel Belgium kellős közepén vagyunk, hadd kérdezzem meg: Ön flamand, vallon, vagy szimplán brüsszeli?

T.T.: Egyik sem az említettek közül. Görög útlevelem van, az Amerikai Egyesült Államokban születtem, Belgiumban élek 30 éve és Kongó a megélhetésem. Hivatásosan görög és amerikai kettős állampolgár vagyok.

B.R.: Hol töltötte a gyermekkorát?

T.T.: Bostonban, Massachusetts államban nőttem fel.

B.R.: Hol végezte felsőfokú tanulmányait?

T.T.: A New York University-n szereztem BA diplomát filozófiából. Ezt követően a párizsi Institut d'étude politique intézményében tanultam egy évig, ahol sok afrikai hallgatóval találkoztam, s ekkor határoztam el, hogy Franciaország afrikai szerepvállalásáról készítek doktori disszertációt. Az egy éves politológiai képzés után jelentkeztem PhD képzésre, amit a Boston University-n végeztem el, szintén politológia tudományterületen. A kutatásaim azonban Belgiumba hoztak, Edouard Bustin belga professzor hatására, aki a Boston University-n tanított.

B.R.: Miért a politológia szakot választotta?

T.T.: Mert sok tapasztalatot szereztem Párizsban, s ez felébresztette bennem a vágyat, hogy mélyebbre ássak a politikatudomány terén.

B.R.: Volt-e olyan személy a karrierje során, aki mint mentor, esetleg példakép segítette?

T.T.: Volt mentorom, a már említett Edouard Bustin, aki akkoriban a Politológia tanszék vezetője volt a Boston University-n. Nagyon barátságos és kedves ember, aki hatást gyakorolt a karrierem során meghozott döntéseimre. Jelenleg nyugdíjas, Bostonban él, minden nyáron jön Brüsszelbe és vagy itt, vagy Bostonban szoktunk találkozni.

 Théodore Trefon

B.R.: Mikor fordult az érdeklődése Kinshasa-Congo történelme felé?

T.T.: 1982-ben történt. 1979-ben kezdtem meg doktori képzésemet a Boston University-n. Az amerikai képzési rendszerben csak a 3 éves képzés és vizsgák után választunk konkrét kutatási témát. 1988-ban védtem meg a doktori értekezésemet.

B.R.: Mikor járt először Kongóban?

T.T.: Egészen pontosan 20 évvel ezelőtt, 1994 februárjában. Azóta 66 alkalommal jártam Kongóban, az ország számos különböző pontján, nagyvárosokban (Kinshasa, Bukavu, Goma, Lubumbashi, Kisangani, Matadi, Boma) és erdővel borított részeken is, ahol a fakitermelési koncessziók társadalmi hatásait vizsgáltam.

B.R.: Kapott-e támogatást kongói kutatóktól vagy politikusoktól?

T.T.: Semmiféle támogatást nem kaptam politikusoktól, de kutatóktól igen, de azt is kijelenthetem, hogy a kongói politikusok nem akadályozták a munkámban. Szeretném hangsúlyozni, hogy számos kongói kollégám van, igazi barátok.

B.R.: Milyen gyakran utazik Kongóba?

T.T.: Évente négy-öt alkalommal.

B.R.: Beszéli-e valamelyik kongói nyelvet?

T.T.: Igen, a lingala nyelvet beszélem. Először egy, a University of Illinois állami ösztöndíjjal tanultam lingalául, még az Egyesült Államokban. Ezt követően, a kongói barátaimmal és kollégáimmal történő beszélgetések során fejlesztettem tovább nyelvi ismereteimet.

Théodore Trefon (59) Kongó szakértő, a tervureni Koninklijk Museum voor Midden-Afrika / Musée royal de l'Afrique centrale / Royal Museum for Central Africa kutatója. Elsődleges kutatási területe az állam és a társadalom kapcsolata. PhD fokozatot a Boston University-n szerzett 1988-ban. Kutatásai mellett mind Belgiumban, mind a Kongói Demokratikus Köztársaságban több egyetemen tanított, illetve jelenleg is tanít.

Jelentősebb publikációi:

Théodore Trefon: French policy toward Zaïre during the Guiscard d'Estaing Presidency. Series 'Cahiers du CEDAF', n°1, Brussels, CEDAF, 1989. 135 p.

Théodore Trefon: Population et pauvreté á Kinshasa. In: Afrique Contemporaine n°194. pp. 82-89. Paris/Bruxelles, Agence française de développement/De Boeck, 2000.

Théodore Trefon: The political economy of sacrifice: the Kinois and the State. In: Review of African Political Economy. n°93-94. pp. 481-498. Routledge, 2002.

Théodore Trefon (ed.): Reinventing order in the Congo: How people respond to the state failure in Kinshasa. Zed Books, London, 2004. 222 p.

Théodore Trefon (ed.): Expérience de recherche en République Démocratique du Congo: Méthodes et contextes. Series 'Civilisations', 54. Brussels : ULB, 2006. 287 p.

Théodore Trefon: Réforme au Congo: Attentes et désillusions. Series 'Cahiers Africains' n°76. Tervuren/Paris : KMMA-MRAC/L'Harmattan. 2009. 275 p.

Théodore Trefon: Congo Masquerade: The Political Culture of Aid Inefficiency and Reform Failure. Series 'African Arguments', London, Zed Books and Royal Africa Society, 2011. 176 p.

Théodore Trefon: Uncertainty and Powerlessness in Congo 2012. In: Review of African Political Economy 40:135 pp. 141-151. Taylor and Francis. 2013.

B.R.: Melyek a kutatásának főbb forrásai?

T.T.: Többségében úgynevezett "szürke irodalom"², már publikált források, internet alapú források, civil szervezetek (NGO) jelentései, mert kortárs ügyekkel foglalkozom. Az az előnyöm megvan, hogy a gyakori terepmunkák alkalmával ellenőrizhetem az interneten talált információkat. A természeti erőforrás-menedzsment politikai gazdaságtani szempontú elemzésével foglalkozom, de történelmi perspektívából is vizsgálva. A kutatásom öt fő szektora: mezőgazdaság, bányászat, erdőszet, víz, olaj.

B.R.: Járt-e valaha Kelet-Kongóban?

T.T.: Igen, jártam. Jelenleg egy könyv megírásán dolgozom, Goma városáról, egy kongói kollégámmal közösen, azt vizsgálva, hogy milyen egy rendkívül veszélyes városban élni. Ez egy személyes beszámolókra épülő megközelítési mód.

B.R.: Találta-e már magát veszélyes helyzetben Kongóban?

T.T.: Nem is tudom, hogyan válaszoljak erre a kérdésre. Fizikailag sosem bántalmaztak, de amikor Gomában jártam, az M23 lázadása alatt, eltűnődtem azon, hogy vajon körültekintően jártam-e el, amikor úgy döntöttem, hogy odamegyek. A többi külföldi dzsipéken utazott, én voltam az egyetlen európai, aki taxi-motorral közlekedtem.

B.R.: Tanít-e kurzusokat Kongóról?

T.T.: Magáról Kongóról nem tartok órákat, de Kongóban tanítok. Két kurzust vezetek az *École régionale post-universitaire d'aménagement et de gestion integers des forêts et territoires tropicaux* intézményben, az egyiket környezetvédelmi irányítás, a másikat kutatómódszertan témakörben. Korábban tanítottam a Boston University brüsszeli kihelyezett képzési helyén, valamint a leuveni Katolikus Egyetemen Kultúra és fejlődés kurzusokat tartottam.

B.R.: Találkozott-e nemzetközileg is ismert kongói személyiséggel? Amennyiben igen, milyen benyomást keltett Önben?

T.T.: Számos rendkívül magas rangú kongói személlyel találkoztam, az egyetemi szférából, a diplomáciai testületekből, valamint a minisztériumokból.

B.R.: Mivel az elmúlt több, mint 50 év nem hozott túl sok sikert Kongó számára – habár a természeti erőforrásai alapján Afrika leggazdagabb országa kellene legyen –, milyen jövőképet jósol az ország jövőjét illetően?

T.T.: Egy 2010-es Világbank-jelentés azt írta, hogy a lehető legjobb esetben 2030-ban érheti el Kongó az 1960-as fejlettségi szintet. A személyes észrevételem az, hogy ez a kijelentés optimista.

B.R.: Számos monográfia szerzőjeként, melyik könyvét ajánlja a magyar olvasók számára?

T.T.: Ha ajánlhatok egynél többet, akkor a következő két könyv lenne az, melyek a legsikeresebbek voltak. 1. *Reinventing Order in the Congo*. 2. *Congo Masquerade*. Utóbbi a nemzetközi segélyek eredménytelenségének komplex problémáit vizsgálja. Nincs túl sok meggyőző bizonyíték, hogy a segélynyújtók valóban segíteni akarják Kongó fejlődését. Szeretném kiemelni, hogy angolul és franciául publikálok.

B.R.: Mintegy "utolsó szó jogán", van-e bármi más, amit a magyar olvasóknak feltétlenül tudniuk kell Kongóról?

T.T.: Kongó az élet iskolája, *École de vie!* Harminc évnyi kutatási tapasztalattal Kongóról és Kongóban a hátam mögött, azt mondhatom, hogy tökéletes választás volt a pályafutásomat illetően.

B.R.: Köszönöm az idejét és a beszélgetést! ☀

Jegyzet

- 1 Az interjú a szerző Campus Hungary-ösztöndíjas időszakában készítette.
- 2 Grey literature, bővebben lásd: <http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2000/4/dobo.html>

English Abstract

English summary of the interview with Théodore Trefon

During the conversation with Théodore Trefon in his office at Tervuren, I asked personal and professional questions about his life, studies, research and personal opinion about the past, present and future of the Democratic Republic of Congo. Théodore originally comes from the USA, and partly thanks to his mentor, partly to his research topic, he settled down in Belgium. He examines the former Belgian colony from a political economical point of view, also with historical aspects. As he works with very contemporary issues, he travels frequently to the Congo. He has also been to the dangerous eastern part of the Congo, during his field trips. Researcher, lecturer, author of several essays and books, he has vast information about the Congo. Currently, he works as researcher at the Royal Museum for Central Africa in Tervuren, close to Brussels.

A szerzőről

Ének-zene, történelem szakos bölcsész és tanár, református vallástanár
Az SZTE BTK Történelemtudományi
Doktori Iskola Modernkor Program
doktorandusza. Kutatási területe
Belga-Kongó nemzeti mozgalmi, az ország
függetlenné válása és a kongói válság.

About the Author

Teacher of music and history, historian,
teacher of religion. PhD student of the
History Doctoral School Modern
Times & Contemporary History Program
at the University of Szeged.
His research area are the national
movements of the former Belgian-Congo,
its decolonization and the Congo crisis.

baracsrobert@gmail.com

Fizessen elő most az Afrika Tanulmányok folyóirat 2015-ös évfolyamára

4

megjelenés

mindössze **2490** Ft-ért

Az ár tartalmazza a postaköltséget is.

Bővebb információ és előfizetés:

Email: elofizetes@publikon.hu

Tel.: 06-72/522-624

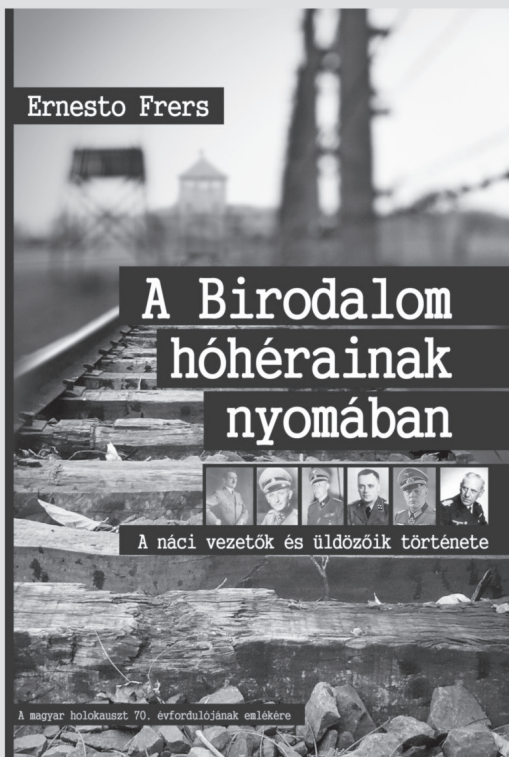
IDResearch Kutatási és Képzési Kft.
www.afrikatanulmanyok.hu

Ernesto Frers

A Birodalom hóhérainak nyomában

A náci vezetők és
üldözöik története

GLOBAL BOOK
KIADÓ

A Harmadik Birodalom hóhérai, a holokauszt végrehajtói és akik megbosszulták az áldozatokat. Auschwitz, Treblinka, Mauthausen... Helyszínek, nevek, melyek örökre bevésődtek közös emlékezetünkbe. Férfiakat, nőket és gyermekeket hurcoltak el otthonaikból, zsúfolták őket marhavagonokba, és szállították különböző megsemmisítő táborokba. Már nem embereként, csak számokként érkeztek, szenvedéseik képei eljutottak hozzánk, és létfontosságú hagyatékot képeznek, amelyet meg kell ismertetni a fiatalabb nemzedékekkel.

A tragédia felelősei közül sokakat bíróság elé állítottak és elítéltek, de a náci bűnösök nagy részének sikerült elmenekülnie.

Ez a könyv a bűnösökről és a rájuk „vadászó” áldozatokról szól. Ideológusok, mint Himmler vagy Eichmann. Hóhérok, mint Klaus Barbie vagy Hermine Braunsteiner. És mások, akik a tudomány álcája alatt embereket kínoztak, mint Mengele vagy Helm. Velük szemben azok (Kovner, Wiesenthal és Beate Klarsfeld), akik – egy feltételezett igazságszolgáltatás nevében – annak szentelték életüket, hogy üldözzék és kézre kerítsék a szökött nácikat. Ők mindnyájan, így vagy úgy, részesei az emberiség legsötétebb és legszörnyűbb eseményének...

Keresse a kötetet az Alexandra és Lira Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

www.publikon.hu

KONGÓ: TÖRTÉNELEM

BENKES MIHÁLY

A szerző több egyetemen folytatott tanulmányokat (Univ. de Louvain, Cambridge: archeológia, filozófia, történelem; doktori titulását Leydenben szerezte meg). Tudományos munkájával egyidejűleg szépirói, színházi és újságírói területen publikált (2008: Le Fléau, Acte Sud; 2011: Mission suivi de L'Ame des termites, Actes Sud). A *Congo: Une Histoire* című terjedelmes, nagy ívű művét tíz éves kutatás és helyszíni anyaggyűjtés után – saját bevallása szerint – 2010 áprilisában fejezte be Brüsszel egyik „problémás negyedében”, ahol betelepült afrikaiaktól is bőséges élmény- és emlékezetanyagot, valamint készíttést kapott.

David Van Reybrouck
Congo - Une histoire
ACTES SUD, 2012 p. 711

E művét a holland tudományos körökben az „év könyveként” méltatták, s rövid időn belül hat nyelvre fordították le, mintegy igazolva, hogy a „kongói dráma” a dekolonizáció egyik megkerülhetetlen kérdése. A volt Belga-Kongó szakadatlan válsága nem csupán Közép-Afrika régiójának, tágabban a Szaharától délre eső dekolonizált államok fejlődésének, hanem a nemzetközi társadalom egészének ügye.

Az Afrika „motorjaként” aposztrófált Kongóról tanulmányok és történeti művek végtelen sora áll az olvasó rendelkezésére, melyek különféle inspirációk-motivációk alapján születtek. A kétpólusú világrend korszakában nemcsak a hajdani metropoliszokban, a gyarmattartó hatalmakban működő kutatóintézetekben, hanem a szovjetizált blokk több országában is – kiváltképp a Szovjetunióban – megélenkült az Afrika-kutatás.

Van Reybrouck, mint a mai generáció kiváló tehetsége, az ismétlődő kihívásokra nem az igen elterjedt leíró afrikanisztika módszerét alkalmazta, jöllehet a vonatkozó történeti források széles körének ismeretében írta meg művét. Erről tanúskodik a kötet részletező forrásismertetése, melynek a „Justification des Sources” címet adta. (Lásd 603-639. o.) Az alapos historiográfiai tájékozódás és forráskutatás révén szerzett ismereteit Kongó egész területén gyűjtött emlékezések, interjúk és helyszíni megfigyelések anyagaival ötvözve dolgozta fel. A könyv több méltatója a mű bravúros irodalmi, stilisztikai értékére is felhívja a figyelmet, „elegáns prózaként”, „valóságos bestsellerként”, „autonóm könyvként” ajánlva az olvasónak, minthogy a kötet tizenöt fejezetében a historiográfiai, irodalmi és mesteri tudósítói anyagok

keverésével koherens, élethű történetet nyújt át. Minden egyes fejezet a történések újragondolására, újszerű befogadására készletet.

Az első öt fejezet felöleli a régióra irányuló kolonialista vállalkozás motivációit, ennek keretében II. Lipót belga uralkodó gyarmati vállalkozásának lépcsőit (1885–1908, 1908–1921–1940) a gyarmati berendezkedés idején felerősödő feszültség és kölcsönös „fehér-fekete” félelem légkörétől a „mintagyarmati” státusz gyarmati Szentháromság által hirdetett éveig (1940–1955). A Kongó-medence feltárásának sokoldalú leírásával gazdag alap- és háttérismeretekhez jut az olvasó. A belga gyarmatosítás fő ismérve a zárt adminisztratív építkezés, amelynek következtében a rezsím rendkívül hierarchizálttá és központosítottá vált, a brüsszeli Gyarmatügyi Minisztériumnak alárendelten. Különös tény, hogy a belga gyarmatosítók nemigen rendelkeztek politikai hatalommal, a gyarmatpolitikát a metropoliszból diktálták a kongói főkormányzóságnak. A hivatalos belga ambíció „egy tudományos kolonizáció” megvalósítása volt, s ezzel sikeresen tévesztették meg a világot, feledtetve a kongóiakkal való brutális bánásmódot.

A második világháború utáni másfél évtized Afrika-szerte az afrikai öntudat ébredéséhez vezetett, még a politikailag alig fejlesztett Belga-Kongóban is. A szerző két fejezetet szentelt a késleltetett dekolonizáció és a váratlanul bekövetkezett formális függetlenség eseménytörténetének (1955–1960, 1960. június 30.). Súlyos összetűzések, véres összecsapások és idealista várakozások, kezdetleges függetlenségi szerződések után azonban a brüsszeli „Kerekasztal-tárgyalások” nyomán az „Első Köztársaságban” apokaliptikus viszonyok alakultak ki.

A függetlenségi ceremónia körüli affér csak a nyitánya volt a következő, 1960 és 1965 közötti teljes körű káosznak. A fiatal állam, amelynek körülményesen megalakuló kormányát Patrice Lumumba vezette, a belga és nyugati provokációk és intervenciók, valamint a belső szecesszionista mozgalmak hatására működésképtelenné vált. A szerző ezeket a gyors egymásutániságban bekövetkező változásokat, magát a szétesés folyamatát figyelemre méltó részletezéssel tekinti át, személyekre szabottan írja le a hatalomért folyó gátlástalan küzdelmet. (Lásd 305-356. o.)

Ma is megdöbbenő dolog szembesülnünk azzal, hogy alig öt év leforgása alatt a fél-Európai területre kiterjedő új állam darabjaira hullott (etnikai pogromok, polgárháború, állampuccsok, lázadások és külső beavatkozások, köztük ENSZ-misszió; politikai gyilkosságok követték egymást). Az európai, nyugati apologetikus irodalomban gyorsan megszületett a vád, hogy minderre a „bantu mentalitás” a magyarázat. Az objektív kutatások eredményeként azonban bizonyított, hogy a gazdasági, politikai, katonai és közigazgatási, kulturális deficitekért a hosszú idejű belga uralom felelős, majd a neokolonialista érdekeltségű aktorok bomlasztó tevékenysége, de a politikai nyugat sokkos állapotú vezető szereplői és hatalmainak nyílt ellenérdekeltsége és aknamunkája idézte elő a kisebb-nagyobb demografikus-etnikai csoportok és vezetőik közötti gyilkos ösztönök elszabadulását. A szerző kiemeli, hogy a hidegháborúban kialakult „frontok” mellett Afrikát is bevonták a Kelet-Nyugat konfrontációba. Lumumbát és Kongót ellenségként határozták meg a nyugati hatalmak. A kollaboráns, atavisztikus kongói szereplők uralmát támogatták és biztosították.

A könyvnek ide vonatkozó oldalain korrekt és hiteles Lumumba-portrét alkot a szerző, elvetve a legfőbb vádat, hogy az kommunista lett volna, és kiemelve, hogy eszmeiségét, politikáját inkább a liberalizmus és afrikai nacionalizmus, pánafrikanizmus jellemezte, minthogy azon kevesek egyikeként jutott szerephez, aki az ún. fejlettek (évolué) csoportjához tartozott. E kötet nagy erénye Patrice Lumumba személyiségének aprólékos, körültekintő leírása, a személye elleni likvidálási szándékok rögzítése. (Lásd a 7. és 8. fejezetek vonatkozó részeit!)

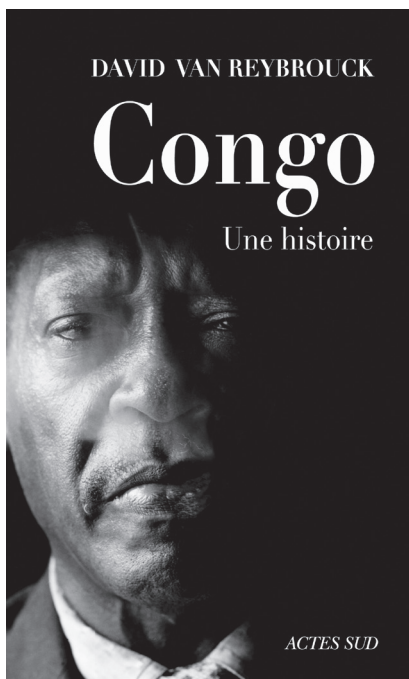
A következő fejezetekben a *mobutista éra* indulását és az 1965–1997 közötti korszakát vizsgálja a szerző. Az egyes fejezetek „bon mot”-i igencsak beszédesek:

- *Les années électriques* / Választási évek: Mobutu, aki Lumumba eliminációjában (a belga kormánykörök szóhasználata) a katangai szecesszionistákkal együtt főszerepet vállalt, 1965-ben állampuccsot hajtott végre. Széles körű politikai-katonai repressziót alkalmazott, az autenticitás-doktrína leple alatta módszeresen felszámolta az ellenzéki erőket (politikusokat, politikai pártokat, egyházi vezetőket, egyetemistákat üldözött és likvidált; lázadóknak és összeesküvőnek nyilvánította az elégedetlenkedőket). A Második Köztársaság látszatát keltette alkotmányozással, választási procedúrákkal, majd az alkotmány revíziójával és a „monarchia” bevezetését előkészítő adminisztratív intézkedésekkel biztosította egyeduralmát.

- *Toujours servir* / Mindenkor szolgálni: A szerző ebben a fejezetben kivételes képet ad az ország 1975–1990 közötti aktivitásáról és kilátástalan helyzetéről és Mobuturól, aki egy személyben a „haza megtestesítőjeként és szolgálójaként” ünnepeztette magát, aki valójában „páratlan politikai cselszövőként” átmenetileg stabilizálta az országot, anélkül azonban, hogy utat nyitott volna a gazdasági növekedésnek, a szociokulturális fejlődésnek és modernizációnak. Az „Egyedüli Ember” (l’Homme Seul) kilátástalan, halmozott válságba tanszította országát.

- *L’Agonie* / Agónia (1990–1997): A nemzetközi viszonyokban bekövetkezett fordulat idején a mély válságba süllyedt Zaire-ben a demokrácia szelleme kiszabadult a palackból, amire a diktátor véres terrorral reagált (az egyetemisták elleni katonai fellépésnek 300-an estek áldozatul).

A Nyugat több évtizedes támogatás után végre szankciókra szánta rá magát. Belgium felfüggesztette a „fejlesztési segélyezést”, Franciaország befagyasztotta a kapcsolatokat, az Egyesült Államok szintén kihátrált Mobutu mögül. Az IMF kivonult Zairéből. Az agónia hét évről aprólékos – egyben olvasmányos – mindennapi hírekből összeálló dinamikus leírást kap az olvasó. A régióban és a kontinens távolabbi részeiben zajló különféle erőszakosságok (l. a ruandai genocídiumot) paradox módon még némi mozgásteret, átmeneti túlélési lehetőséget nyitottak Mobutunak (menekültek fogadása, repülőterek átengedése, francia katonai-humanitárius műveletekhez való hozzájárulás révén), de az ellenállási és felszabadítási erők 1996 őszétől megkezdték a rezsim elleni háborújukat. A hét hónapig tartó első háború leírása a szerző újságírói erényei folytán a katonai műveletekben résztvevők közlései alapján a kötet legélethűbb részét képezi.

Zaire jelenkori történetének új fejezete vette kezdetét 1997-ben. Újabb háború zajlott le, mely négy éven át szedte áldozatait a régióban. Több, eddig nem ismert, homályban maradt részlettel ismerteti meg az olvasót a szerző, melyek birtokában plasztikusabb képet alkothatunk a második háború okairól (etnicitás, tribalizáció, korrupció, nyereségvágy, az informális gazdaság megjelenése, hadigazdaság stb.).

A kötet befejező része (13., 14., 15. fejezetek) a 2002 utáni évek vajúadásáról szól, a szüntelen politikai kezdeményezésekről, konszolidációs próbálkozásokról és kudarcokról. Az óriás Kongó/Zaire nehézkes és képlékeny, nem képes leküzdeni a felgyülemelő valóságos problémákat (új nemzetközi aktorok jelenléte, köztük egyházak, vállalkozások, NGO-k, amelyek ténykedéséről személyes élményeit osztja meg velünk a szerző). A remény és reménytelenség éveinek

történetére tekinthetünk vissza – a közelmúltig, 2010-ig. A szerzőnek jószerével már csupán kérdései vannak. Minden sora a képlékeny államiságról, egy új demokratikus kezdetről való tervezésről, a külvilággal létrejövő szabadabb kapcsolatokról szól – amelyekkel a Kabila-adminisztrációnak kellett szembenéznie. Meglehetősen bizarr zárófejezettel találkozik az olvasó – WWW.COM cím alatt –, melyben a Kínába kivándorolt kongóiakkal készített interjúkat ismerhetjük meg, miután a Kínával kötött megállapodás „mellékhatásaként” az új generáció néhány tagjának erre is lehetősége nyílt.

A recenzens a mű egészének alapos ismeretében bátran állíthatja, hogy a nagy empátiával és egyben a köteles kételyekkel elkészült „Kongó-történet” kivételes szakmai élményt nyújt mind az afrikánisztika művelőinek, mind a világ válsággócaira kíváncsi, kutakodó olvasóknak. Különös haszna Van Reybrouck munkájának, hogy kortárs afrikai és európai értelmiségiekkel kötött barátságairól is tanúbizonyságot tesz, s ezzel e tárgyban olvasóit is hasonló magatartásra biztatja, ugyanis végkövetkeztetése szerint az előttünk álló hármas lecke a *mondializáció*, az *empátia* és a *befogadás*.

A politikai afrikánisztika műhelyeiben észlelt és elfogadott „történeti fejlődési” jegyek Van Reybrouck felfogása és stílusa révén új dimenzióval társulnak, a perszonalizmus szemlélete hatja át munkáját. Ez az eljárása eredményezte, hogy hitelesebb, elevebb és érdekfeszítőbb képet alkothatunk a nem szűnő kongói, tágabban afrikai konfliktusosságok mibenlétéről. ☀

A NAGY AFRIKAI HÁBORÚ

BENKES MIHÁLY

E kötet a szerző Cambridge University Pressnél 2009-ben megjelent művének változatlan francia nyelvű kiadása, csupán néhány referencia került pontosításra. (Az eredeti cím: *The Great African War. Congo and Regional Geopolitics*, 1996–2006). Reyntjens, az Anvers-i (Antwerpen) egyetem jogi és politikatudományi professzora, folyamatosan figyelemmel kísérte a 20–21. század fordulóján zajló közép-afrikai konfliktusos-háborús eseményeket. Egyidejűleg kormányok, NGO-k, nemzetközi szervezetek tisztségviselőivel, valamint nemzetközi emberjogi szakértőkkel konzultált cikkei és könyvei írásakor. A kötet új kiadásának alcíme híven tükrözi a szerző és kiadója szándékát, minthogy a jelenkori afrikai történések fő jellegzetességét az *instabilitás*, az *erőszak* és az *állami képlékenység* hármasságában határozza meg.

Filip Reyntjens: *La Grande Guerre Africaine (1996–2006)*, Société d'édition Les Belles Lettres, Paris. 2012. p. 367

Reyntjens valamennyi afrikai régió különféle szintű és lefolyású erőszakos összetűzéseinek gondos feldolgozása alapján kísérelte meg a kirobbant háborúk okainak feltárását. Több szempontú vizsgálat során legalább három-négy indikátor kombinált alkalmazását tartotta elengedhetetlennek, így:

- a „hadurak” érdeke és szerepvállalása a helyi politikai folyamatokban,
- a nem állami szereplők, a magánbűnözés elterjedése a gazdasági és közsférában,
- a külső intervenciók befolyásoló hatása (l. a szomszéd államok, nagyhatalmak érintettségét a konfliktusokban),
- a nemzetközi társadalom érték- és jogrendjétől való távolságtartás,
- különös identitás-politika igénye,
- az államok összeomlása.

A kötet első három fejezetében (17–101. o.) a Kivu, Ruanda, Burundi, Uganda alkotta Nagy-tavak régiójának területi konfrontációit, polgárháborús eseményeit, ún. szabadságharcait mutatja be és elemzi a szerző.

Kivu esetében, mint Zaire keleti tartományának részét, a nemzeti és szubregionális kontextus jegyében a politikai, pénzügyi és identitási válság, valamint a bantu menekültek és a dél-kivui „*banyamulengék*” sorsa tükrében mutatja be a szerző, jelezve az északi és déli területeken zajló események közötti funkcionális kapcsolatokat, fáziseltérést is.

A szerző módszere révén a permanens konfliktusosság és fegyveres erőszak problematikáját az egyes helyi érintkezési viszonyok strukturális, etnikai állapotvizsgálatából bontja ki. Kivut a „konfrontáció terének” minősíti. Részletesen feltárja a *banyamulengék*, *hutuk* és *tuszik* belső és egymás közti ellentéteit, megvilágítja a ruandai genocídium utáni diktatúrába hajló folyamatot, nevezetesen *Ruanda* „burundizációját”. Ez utóbbi fejlemény egymásnak ellentmondó műveletet foglalt magába: egyfelől a városi lakosság, a gazdaság és az állam „*tuszasítását*”, másfelől a *hutu irredentizmus* megjelenését. Mindezek egyenes következményeként teljesedett ki a politikai tér militarizációja is. Hasonló részletezéssel elemzi *Burundi* jelenkori történetét az állampucstól (1994) a polgárháború eskalációján át az újabb, 1996. júliusi puccsig. E fejezetet szükségszerűen a régióközi kapcsolatok alakulásáról adott összefoglalással zárja a szerző.

A „felszabadítási háború” címet viselő második fejezetben (49–79. o.) az 1996 őszen induló háború politikai, diplomáciai és katonai történetét dolgozta fel a szerző. Szakaszonként ismerteti a *Mobutu-rezsim* elleni támadásokat, a hadműveletek menetét, s az abban résztvevő afrikai, illetve külhatalmi támogatók szerepét. Külön alfejezetben kapunk hiteles leírást az Amerikai Egyesült Államok aktív részvételéről, immár a felszabadító erők háttérében, nem csupán logisztikai, diplomáciai, hanem titkosszolgálati, vezetési és aktív anyagi támogatások révén. A háború menetében külön vizsgálat tárgyává teszi a szerző a ruandai menekülteket és más etnikai csoportokat célzó támadásokat, amelyek vérfürdővel végződtek. Kiemeli, hogy a kaotikus viszonyok közepette a nemzetközi humanitárius és operatív segítség megrekedt, a nemzetközi intervenció elvetélt.

A következő „felvonás” a nagy háború történetében a mobutista állam bukása (4. fejezet, 101–136. o.). Azerről szóló fejezetben Zaire-Congo felszabadításában főszerepet játszó *Demokratikus Erők Szövetsége* – Alliance des forces démocratique, AFDL – és *Laurent-Désiré Kabila*, valamint a *Zairei Fegyveres Erők* – Les Forces armées Zairoises/FAZ – és szövetségeseinek profiljáról és politikai-katonai célkitűzéseiről nyerhetünk kritikai leírást. Egyértelműen bizonyított, hogy a katangai származású L. Kabila nemcsak a „*banyamulenge* rebellió” vezetőjeként, hanem Zaire „nemzeti” vezető személyiségeként léphetett színre, akit a külföldi agensek is támogattak. A FAZ-ról szóló alfejezetben találjuk a bőséges sajtóinformációk között az 1996-os, *Museveni* ugandai elnök által jegyzett 12 pontos ajánlást, továbbá az ENSZ BT 1097/1997 számú határozatának anyagait és L. Kabila álláspontját, amelyek megvilágítják a szereplők törekvései közti törésvonalakat is. Nemkülönbön érdekes a történetekkel szembesülő Mobutu elnök és környezetének végnapjait leíró fejezetrész is, amelyben említést nyer *Monsengwo* püspök intelme, miszerint „a cél nem az, hogy Laurent-Désiré Kabilával helyettesítsük Joseph-Désiré Mobutut” (132. o.).

Tüzetes összefoglalást találunk az egyre intenzívebb és kiszélesedő diplomáciai aktivitásokról is.

A kongói ellenzéki, felszabadító erők és a politikai Nyugat Mobutut távozásra bírták, de Zaire sorsa és jövője továbbra is ambivalens maradt. A következő fejezetek ezt az *impasse* helyzetet tárgyalják. Laurent Kabila nem jelentette be sem a kongói állam újraszervezését, sem a régió stabilizációjának tervét, ellenkezőleg, érezhető volt a háború folytatására való elszántsága. A keleti területek felszabadítása ugyan megtörtént, de a társadalom, a helyi népesség pacifikációja még váratott magára, az emberi jogok súlyos megsértései dominálták a hétköznapokat. A szerző ezen a nyomon követve a történeteket ismételten betekintést ad Ruanda és Burundi „belügyeibe”, összevetve a két terület átmeneti viszonyait. Mindkét esetben nyitva maradt a kérdés: politikai vagy katonai megoldásra kerül sor, miután tárgyalásos úton nem értek el időt álló eredményeket, jóllehet Burundiban az intézményesülés processzusa kevésbé volt zavaros, mint Ruandában.

Az előző fejezeteket az „első afrikai világháborúnak” titulált – valójában második – háború valós okainak megértését segítő proológusként foghatjuk fel. A kezdő pont 1998. augusztus 2-á, amikor a FAZ 10. brigádjának parancsnoka rádiónyilatkozatban jelentette be, hogy „*Mi, a Kongói Demokratikus Köztársaság hadserege, meghoztuk azt a döntést, hogy eltávolítjuk Laurent-Désiré Kabilát a hatalomból*” (7. fejezet, 183. o.). A szerző koherens, megbízható leírást ad a nem szűnő háborúról, amelynek fontos kísérő jelensége volt a szövetségi kapcsolatok átrendeződése (a legdrámaibb és legszembetűnőbb változás Ruanda és Burundi esetében következett be). Tanulságos a korábbi viszonyok felbomlásának és indítékainak leírása. (Lásd 7. fejezet, 183–214. o.).

A kongói dráma újabb periódusáról szól a nyolcadik fejezet – *Négocier la transition*/Tárgyalni az átmenetről –, amely L. Kabila rövid életű kormányzásáról és az azt követő körülményesen zajló átmeneti tárgyalási periódusról szól. L. Kabila mindent elkövetett, hogy az ún. „nemzeti vitát” saját ellenőrzése alatt folytassák le, az általa indított intézményesítési kísérlet azonban nem hozott érdemi változásokat. Szerte az országban lázadó mozgalmak léteztek, a rivális és konkurens erők aktivitásának mérséklése sikertelen volt. A *Lusakában* tető alá hozott egyezségek (1999. július 10.) – ahogy az afrikai egyezmények esetében gyakran bekövetkezett – nem érte el a kívánt konszolidációs célkitűzéseket.

A nemzetközi aktorok Afrika-politikájában is paradigmaváltásra került sor (l. a *cotonoui* megállapodásokat, 2000. június 23.). L. Kabila több összeesküvő csoport célkeresztjébe került, köztük a mobutista veteránok, a kivui katonák, katangai lundák, libanoni gyémántügynökök, s feltételezhetően az amerikai Defense Intelligence Agency (*DIA*) törtek megbuktatására. A gyilkosságra 2001. január 16-án került sor, amit sajátos fordulat követett, Laurent Kabila fiának elnökké való kinevezése. Az apja örökébe lépő *Joseph Kabila* politikai tevékenységét a Kongó-közi és nemzetközi mozgástérben időrendi sorrendben aprólékosan ábrázolja a szerző. Érdemes kiemelnünk, hogy az általa képviselt – apjának keményvonalas politikájától eltérő – konfliktuskerülő szerepben jelentős külső támogatást élvezett, így 2002

nyarán az ENSZ Biztonsági Tanácsa egy évvel meghosszabbította az ENSZ kongói missziójának (MONUC) mandátumát, amit a Ruanda és Pretória közötti egyezmény követett, amely többek közt a ruandai hutu lázadók lefegyverzéséről szólt. 2006-ig tartó „hosszú menetelés” kezdődhetett a választások, a megbékélés felé (242-252. o.).

Reyntjens imponálóan tekinti át ezt a buktatókkal tele újabb átmeneti szakaszt, magáról a választási procedúráról és annak eredményeiről hitelesen számol be, amint rendkívül összefogott és főként az oktatásban és az afrikánisztikai képzésben jól használható konklúzióval zárja művét. Következtetései során is érvényesül kritikai közelítésmódja és a tudományos vizsgálatok tekintetében visszatérően előkerülő dilemmákra is reflektál. (Lásd a post- vagy neokolonialista rend meghaladásának kérdését, a „dezetatizáció” és a „deterritorializáció” vitatott jelenségét, avagy a *demokratizáció*, a *stabilizáció* és a *modernizáció* esélyeinek vizsgálatát a különös afrikai környezetben.)

A szerző a kötet utolsó oldalán a recenzens olvasatában az alábbi tanulságokra hívja fel az olvasó figyelmét:

1. A nemzetközi tolerancia és büntetlenség az agresszív és kriminális cselekmények vonatkozásában csak bátorítja a vétkeseket.
2. Az erőszak regionális és helyi szereplői azzal számolnak, hogy az instabilitás, az állam legyengítése rentábilisabb, mint a béke és a stabilitás, az állam rekonstrukciója.
3. A konfliktualitás és krízisállapot eredményes megoldásához elengedhetetlen, hogy a nemzetközi közösség koherenciája és egysége elérje a minimum szintet.
4. Konkrét esetekben, így a közép-afrikai válságzóban tudni kell, hogy egy rezsim uralmának hol van az a határa, amikor a politikai stabilitást akadályozza, illetve aláássa azt. (Ez a lecke nyilvánvaló utalás a mobutista rezsim nyugati támogatóinak megkésett fellépésére.)
5. A régióközi viszonyokban bekövetkező feszültségek és ellenségeskedések megoldásához nem elegendők a nemzetközi diplomácia síkján hozott határozatok; a regionális szintű kapcsolatok kezelése, napirenden tartása és előmozdítása megkerülhetetlen feladat.

A kötet apparátusára vonatkozóan sokat mondó adat, hogy az közel száz oldalt tesz ki. A szerző bőséges, fejezetenként elkülönített jegyzetekkel igazolja, támasztja alá a kötet tartalmát. (265–321. o.) A könyvben felhasznált dokumentumok forrásait tematikus elosztásban közli. (L. az ENSZ-anyagok, a nemzetközi és lokális NGO-dokumentumok, továbbá fontosabb kiadványok, írásos tanúvallomások, újságcikkek körét, 323–325. o.) A bibliográfia és források kimerítő anyagát (328–340. o.) kronológia és a szövegben szereplő rövidítések jegyzéke követi (341–347. o.). A szövegbe illesztve ábrák segítik a katonai mozgások, valamint a régióközi etnikai-földrajzi egységek áttekintését. Olyan szerző munkája ez, aki letisztult stílusban egyaránt képes a tudomány művelőinek, az oktatásban résztvevő diákoknak és az érdeklődő olvasóknak átadni a kutatás eredményeit. ☀

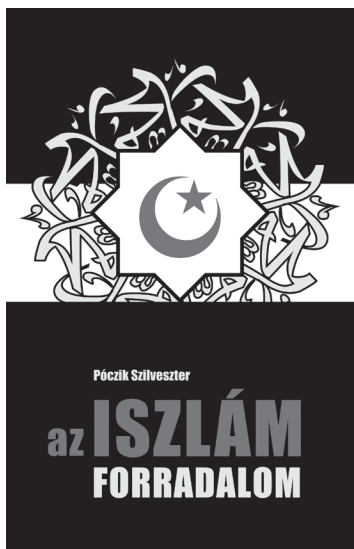
(HIT?)VILÁGOK AFRIKA SZÍNVÁLTOZÁSAIBAN

A. GERGELY ANDRÁS

Univerzális igény, történeti felelőtlenség, szakrális felelősség

A történetével korszakos aszimmetriába kerülő radikalizmusok, fejlődési ideák, múltakat végképp eltörülő ideológiák nem kímélték sem elődeink földrajzi tájait, kulturális és életviteli körülményeit, sem magatartási és gondolkodási örökségét. Korunk nem egy térségében, államában, szakrális és politikai kultúrájában is sodróan, sőt harsányan kihívóbban van ez így. A nagyhatalmi politikák szökőárjai által megvert tájak és népek egyik korszakos és példázatos univerzuma napjainkban az egyetemesnek nevezett „fejlődési trendek” sorsalakító hatásainak sorába került iszlám civilizáció is, melynek mibenlétéről világhíres kríziselméletek, egyetemes tiltások és kollektív rombolások fejleményei adtak hírt az elmúlt néhány évben (és Huntington jóslata vagy a 9/11 eseménye óta még zúzószabban). Az iszlám (közelebbről az arab) társadalmakban végbemenő radikális változások, az „arab forradalmak” óta még kihívóbban tükrözik azt a belső osztottságot, melyben a politikai radikalizmus egyfelől a nemzetközi alkufolyamatok részévé, de belülről tekintve a globalizációs hatások elutasításának öntörvényű válaszlépésévé, belső rendfenntartó erők uralás-technikájává is változott. A radikális iszlám jelentkezése, a világ válaszainak interkulturális feszültségei pedig a helyi harci szervezetek fokozott veszélyforrássá alakulását idézik elő, s tükrözik tova a fenyegetettségét mindegyre átélő egyetemes horizont felé. Migrációs krízis, szakrális megosztottság, kulturális zárkózottság egyik oldalon, kiszolgáltatott és rossz válaszokat adó (vagy erőszakos kérdéseket fogalmazó) társadalmak a másikon... – ez talán az alapképlet arról a narratíváról, melyet Póczik Szilveszter vezet föl *Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról* című kötetében.

A Szerző mint fasizmus-értelmezések, idegen-felfogások, roma integrációs problémák, nemzetközi migrációk és terrorizmusok szakkutatója az utóbbi időkben legfőbb témakörét, a radikális iszlám ideológiáit és intézményeit veszi szemügyre, imponáló alapossággal. Elsősorban eszme- és ideológiatörténeti, politikai és kulturális mutatókat tárgyal, s teszi ezt négy nagyobb fejezetben: az elsőben a radikális, a politikai iszlám felemelkedésének és hatásának, térhódításának mögöt-

Póczik Szilveszter

Az iszlám forradalom

Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról

Publikon Kiadó, Pécs, 2011.

teseitől, kezdeteitől az integrista törekvésekig, a másodikban az iszlám militarizmus vahabita, millenáris, messianisztikus, misztikus és reformista formációival, a harmadikban már a hódító és terrorizáló mozgalmak természetrajzát taglalja, a negyedikben pedig a harci szervezetek és stratégiák politikai-szociális (Hamasz), valamint radikalizálódó reálpolitikai (Hezbollah) ágát ismerteti meg velünk, az eredetileg földalatti terrorszervezet társadalomszervező erőinek, szociális bázisának és dogmatizmusainak szemlélésével. Alapos értekezés ez, kimerítő bibliográfiával, összefoglalókkal, angol nyelvű kivonattal, weboldalak forrásjelölésével, egyszóval illő tudományos apparátusával.

E szinte biztonságpolitikai súlyú monografikus művet az érintett államok, kultúrák történeti felelősségének és szakrális korlátoltságának állapotra teszi korszakossá. Póczik alapos bevezetői, részletező útmutatásai és lenyűgöző forrásbőségű mélyfúrásai nemcsak „riasztóan más”, fölöttébb idegen világok belső és intim, szakrális és konvencionális centrumában kalauzolnak körül bennünket, hanem átlátni segítenek, rápillantani és megérteni akarnak olyasmi folyamatokat, melyekről mint historikus átmenetekről, eltérő korok más és más társadalmainak kulturális attitűdjeiről, kollektív emlékezeteiről, belső megosztottságairól és drámáiról (is) szól, s az opusz ezzel a nemzetközi politikai és hétköznapi felelősségre hívja föl a figyelmet. A világ felelősségére, a más világek képek formálóinak és fenntartóinak civilizációképe, „a modernitás többszörös csapdájában vergődő egyén” számára „harcoló iszlámként” mutatkozó totalitarisztikus beállítódások /és ezek készséges elfogadása, hithű támogatása/ felelősségére is. A másságok korszakai és felelőtlenségei, no meg a szakrális szférák örök küzdelmei itt olyan kérdéskörben, világjelenségben, kínos és fenséges összhatásban mutatkoznak, hogy tanulni belőlük történeti felelősség és társadalomszervezeti áttekintés halaszthatatlan kötelezettségét kell előidézze az Olvasóban.

Sápad a recenzens, amiért látva látszik, hogy egy egész kutatói életút és kitartó tematikus elkötelezettség szükségeltetik ahhoz, ennyire belátható összefüggések foltonfoltja épülhessen egymásra egy kötetben... – vagyis előnti a reménytelenség, amiért mindebből töredék tőszavakat lehet csupán egy ismertetőbe átemelni, hisz annyira rétegzettek, átfedők, kölcsönhatók, áttünedezők és időlegések minden tények és narratívák, melyek a politikai iszlám nemzeti, regionális és nemzetközi színterekre átkerült hatásainak társadalomtudományi feldolgozhatóságát illetik. A kötet alighanem az „arab tavasz” iszlám forradalmi után újabb fejezettel is bővíthetne, sőt többel is, hisz „a politikai úr és modernizációs útkeresés” vallás-tanáról, vagy az egyén és közössége viszonyrendszerének a globális terrorba futó alternatíváiról még nem is értekezik a vallásos én tónusában (igaz, teszi ezt Afrika térfelére fókuszálva számos kötetben a Publikon kiadó egyre bővülő szerzői köre és tematikus repertoárja). A bukott/buktatott arab diktátorok sorsa, a polgárháborúban vergődő iszlám államok hatalmi perspektívái ugyanakkor a kortárs olvasót arra is figyelmeztetik, miféle radikalizmusok inherens és konzisztens eszmeképzetei erősödnek meg most biztonságpolitikai krízisformán, példát és fenyegető sejtelmeket asszociálva a monokratikus berendezkedések kelet-európai jövőképehez. Ha a Hamasz mostani, gázai palesztin területre kiterjedő (korábban karitatív, napjainkban egyértelműen háborús provokációval mesterkedő) politikáját vizsgáljuk, nem lehet nem észrevenni a palesztin politikában (a 2006-os választásokon abszolút parlamenti többséget szerzett Fatah mellett) rivális pártként is szereplő, de a nemzetközi porondon immár antiszemizmussal, háborús övezet formálásával, félkatonai szervezetek provokációival zajló aktivitásának problematikáját, sőt növekvő nemzetközi támogatottságát, a fiatal arab országokban nyugat-ellenes világképet éltető hatását. Ehhez már csupán a Hezbollah (Isten Pártja) izraeli hadsereggel harcoló síita katonai szervezete és libanoni térnyerése, izraeli provokációi kellettek, hogy az iszlamista világforradalom víziója, presztíznövekedése és univerzalista térnyerése is evidens tapasztalattá váljon, korszakos kihívássá, melyet a kötetbe foglalt radikális iszlám mozgalmak csupán tükröznek, de csak részben reprezentálnak.

A kötet súlyos hiányt pótoló, a korábban napvilágot látott magyar szakirodalom megannyi tévképzetére korrigálóan ható, a nemzetközi biztonság kérdéseit is tisztá áttekintésben felmutató, alapozó mű, mely rabul ejtően nem engedi, hogy „az iszlám előtti tudatlanság, amelyben a nyugati világ társadalmi megrekednek, és az Isten által uralt világ, vagyis az iszlám világa” közötti rekonstrukciót a folyamatos terjeszkedés (például az 1930-as évek óta mind sodróbban jelen lévő Moszlim Testvériség egyiptomi és messze túli) hatását mint civilizatorikus összeütközések iszlamizálódását nevezzük meg, vagyis szorgalmazza, hogy kellőképpen fölértékeljük végre az iszlám (belső és nemzetközi) forradalmak együttes hatását, a résztvevő politikai erők és kormányzatok, nemzetközi szereplők és militarista haszonelvek történeti felelőtlenségét és párhuzamos szakrális felelősségét is.

„Isten a célunk, a Korán az alkotmányunk, a Próféta a vezérünk, a harc az utunk, és Istenért meghalni a mi leghőbb vágyunk” – szól világosan a Hamasz Kartája. Ki ne ismerne rá ebben messzi történeti korok és mozgások, célok és ideológiák párhúza-

maira, a hősies és kegyetlen erőfeszítések politikáira, a társadalmakban időről-időre fejét felütő radikalizmusok prototípusára, kiegészítésül persze a mindenkori radikális politikákat körülvevő nemzetközi környezet, nagy hatalmi játszmák, mesterkélt megformált és nem szándékolt következmények ma már globalizációs térbe került pszichológiai, vallási, gazdasági és kultúraközi következményeire. Póczik erénye, hogy e változó kor (nem egyszerűsítsek: az arab huszadik század meghatározó jegyeit mintegy mellékes vázlatként kínáló!) összehatásaira koncentrálnál, csöppet sem hagyva mellékes szempontként, hogy mindez nemcsak hogy Afrikában zajlik, de megannyi afrikai hatást, feszültséget, érdeket, következményt is magában rejt... (Szeretjük az iszlámot valahol a Földközi-tenger déli felén elhelyezkedő kultikus övezetnek tekinteni, pedig a dél-ázsiai, afrikai, növekvő nyugat-európai és részben amerikai jelenléte, óriási szakrális térségekre kiterjedő jelenléte és változatai korántsem jelentéktelen makrorégióra vonatkoznak csupán...!). A Szerző már bevezetőjében figyelmeztet arra: „az iszlám és benne az iszlám-arab világ valódi, életképes és innovatív nagycivilizáció”, s ezzel szembeállítva, a civilizációs összecsapások tudásipari és szórakoztatóipari elméleteinek „közönsége számára mediatisztált primitív iszlám-kép egy konfrontációs politikai és ideológiai konstrukció része. /.../ Azt hiszem, súlyosan rövidlátónak kell lenni ahhoz, hogy valaki ne ismerje fel: ma a globalizáció keretében a civilizációk nem távolodóban, hanem éppen közeledőben vannak, technikai és értékészletük kiegyenlítődése zajlik, miközben – mutatis mutandis – tovább folyik a nagy hatalmi vetélkedés” (8. oldal).

Az arab világ társadalmainak, a globalizált médiavilágnak és demográfiai robbanásnak is köszönhetően meghatározó erővé váló, képzett, fiatal, jól informált és cselekvőkész ifjú generációk önálló politikai érdekartikulációja és akaratnyilvánítási elszántsága nemcsak az Arab Tavasz napjait, bozóttűzként Észak-Afrikára és Közel-Keletre áttérjett forradalmait határozta meg, hanem korszakos, politikai, gazdasági és kulturális öndefiníciók igényét is létrehozta a hagyomány és modernitás küszöbein, formálva ezzel az iszlám társadalmak heroikus és önemészítő belső küzdelmeit, univerzális világgépén és etikai kötődésein is, melyek az egyén vergődése és a közösség szakrális felelőssége terén új perspektívákat nyitottak. A globális gyarmatosításnak ez a helyi önfelszabadító hatása, a mikrofolymatokban tetten érhető hatalmi törekvések következményei az egész földrészen jelen vannak (vagy lesznek nemsokára), így minden elméleti szándék, mely a konzervatív folyamatokat doktriner politikáknak és vallási vakságnak tulajdonítja, elmulasztja értékelni épp azt, hogy a tradicionalizmushoz visszatérést a társadalmi és gazdasági progresszió, migráció, értékrendváltás súlyos hatásai idézték (vagy készítették) elő. S ahol még forradalmi hatalomváltások nem zajlottak le, ott sem lehet „örök” a hagyománytartás és hagyománykövetés. Amikor tehát „a külvilág szemében azonnal terroristának számító szervezetek és tagjaik deklarált célrendszerének, mikro-kultúrájának, lelkiségének megértésére” vállalkozott a Szerző, olyan kontinuitások áradatába és áramlatok kontinuitásába vezet be olvasóit, melyekben Afrika csupán látszólag díszlet, valójában egy óriási földrész euro-atlanti kisugárzásának vibráló, konstruktív és fenyegető problematikája is.

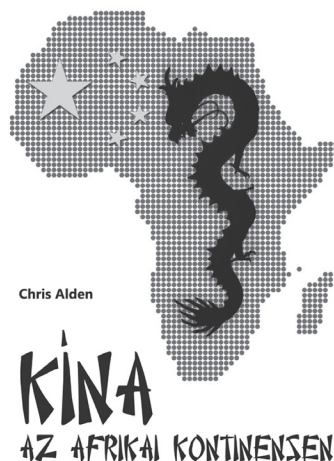
Remény és félelem: tőkésék, elvtársak és kalandorok

Ha fenyegető, világmép-módosító hatások afrikai és Afrikán túli egyvelegéről esik szó, ma már nemcsak az európai színtéren zajló (többedik) migrációs hullám, betelepülési láz és kultúráközi kölcsönhatások új áradása kap figyelmet, hanem a globális politikák között új, korábban e térségben nem ily nyomasztó jelenléti szereplő is nevet kell kapjon: Kína. Mind a világpolitika nagyhatalmi terében, mind a helyi politikák és normák, szokások és üzletek rendjében bekövetkezett eddig változások, mind pedig a fejlődés útjára induló afrikai államok sorskérdései között igen nyomatékos kérdés-sor (vagy kérdés-kör, probléma-füzér) úgy jelent meg, mint az ázsiai térség nyugati terjeszkedésének kihívása, a természeti kincsek és az életterek megkaparintása során bekövetkezett átalakulás mindennapi cunamijának hatása. Chris Alden mint a London School of Economics oktatója és Kína-szakértője 1990 és 2000 között úgy töltött el kutatói évtizedet Dél-Afrikában, hogy az afrikai Kínahatások vizsgálatára szakosodott, s most már magyarul is olvasható (eredetileg 2007-es) könyve a Publikon gondozásában megjelentetve olyan új Afrika-politikát elemez, melynek jószerivel egyetlen főszereplője, meghatározó aktora Kína. Midőn Peking meghatározó külső erőként jelentkezett az afrikai átalakulás partnerségi és gazdasági-politikai dimenzióinak meghatározásában, a diplomáciai csiszoltságon és simulékonyságon túli érdekkifejezés más útjai, pályái nyíltak meg és szereplői is színre léptek. A Kína-Afrika viszonyban fejlesztő, piackereső és térnyerő, szolidáris és hatékony, fenntartó és lehengerlő nyomulás, melyet állami vállalatok, térségfejlesztők, kisvállalkozók, kereskedők, magáncégek és üzletkötők tengere testesít meg a sok milliós nagyságrendű áttelepülő munkás, szolgáltató, menedzser, befektető, innovátor és tanácsadó stratégiai partnerkénti jelenlétében, az ma már nem hagyja, nem is hagyhatja békében a sino-afrikai viszonyt reménykedő versenyhelyzetként

Chris Alden

Kína az afrikai kontinensen

Publikon Kiadó, Pécs, 2010.

publikon

értékelők tömegét. Ezekre a kötet magyar kiadásának bevezetőjében a témakör egyik első hazai kutatója, Tarrósy István is kellő áttekintéssel tesz utalásokat.

A kínai jelenlét ezernyi területen mutatkozik, felsorolni lényegében lehetetlen, az együttműködési fórumok államközi szintjeitől a miniszteri csúcson, transznacionális intézményekben és egységpolitikában is megmutatkozó tárgyalások során, de még inkább az afrikai mindennapokba betoluló kínai hitelprogramok, bankrendszer-építés, energiavállalatok, olajtársaságok, erőművek, fejlesztési programok, tanácsadói hálózatok, fakitermelések, fűrőkutak, fűrésztelepek, kohók, ásványkincs-szállítmányok és építkezések új rendszerének komponensei révén. A 2006-os, mintegy félszáz afrikai vezető pekingi tárgyalásából fakadó előnyök a Kína-Afrika Együttműködési Fórum egyezményeit követően, melyek a XV. századi kapcsolatok mosolygós földidézésével, az 1960-as évek forradalmi együtttérzésével most nem foglalkozva a hideg távolságtartással voltak jellemezhetőek, egycsapásra százmilliárdos dollárberuházások formájában kaptak új arculatot, új elnöki paloták és sportstadionok épültek, kölcsönök és beruházások nyertek teret kínai háttérrel, s persze a megfelelő kínai szolgáltatásokkal is: munkavédelem, termelési biztonság, kutatásfejlesztés, munkáselbocsátások, erőforrás-kivonás, tömeges elszegényedési hatások, védelmi-biztonsági rendszerek átalakítása kísérte mindezt. Persze kaptak közben az afrikaiak is néhány fabatkát, egyes vezetőik éppenséggel milliárdokat is, sőt egyes fővárosok iskolákat, kórházakat, közutakat és vasútvonalakat is, ráadásul mobiltelefont, olcsó ruhákat, karórát és távközlési szolgáltatásokat nem különben, de mindez le nem moshatta a gyanút, hogy Kína ügyesen és gátlástalanul gyarmatosítja, kirabolja és kiszolgáltatottá teszi Afrika érintett országait vagy egész térségeit. Partnerség álarcában megvalósuló szimpla hatalomátvitel volt mindez, habár a „stratégiai partner” vagy „gazdasági versenytárs” vagy „kolonizátor” szereposztás máig vitatott kérdés maradt. A kötet az afrikai térségben megjelenő „sárga veszedelem” mögötti energiapolitikai, kereskedelmi, világhatalmi, kooperációs, kormányzati partnerségi és szerepértelmezési viszonyrendszert veszi sorra, beleértve az erőforrások politikáját, a gazdaságpolitikai stratégiák új terepének lehetőségeit, a segélyezés és a nemzetközi vállalatok terjeszkedésének kérdését, végül is az afrikai társadalmak, emigrációs stratégiák, rendszerintegrációs folyamatok, továbbá a nyugati érdekeket Afrikában is sértő kínai aktivitás megannyi más platformját is beleértve. Továbbá azt is, hogy az afrikai társadalmi válaszok között mindenki, aki nem indiai (értsd: tajvani, hongkongi, koreai, japán, stb.), kínainak minősül, s mivel létszámuk pár évtized alatt sokszázszorosra nőtt, ma már sok százmillió bevándorolt határozza meg nem is egy téren a kontinens perspektíváit, öltön modern bankár, munkanélküli migráns, prostitúcióból élő emberkereskedő, szocialista szaktanácsadó vagy ideiglenes építkezési segédmunkás arculatot. A kínai kapitalizmus társadalmi felelősségének hiánya, a „bevált gyakorlat” nyugati mintáit felmutató, de keleti értékrendre átfogalmazó korrupciógyanús vállalkozások beözönlése ma már nem tárgyalási jövőképet, hanem a „be nem avatkozás” látszatpolitikáját éltető súlyos indoktrinálódást enged megfigyelni. Chris Alden ennek szisztematikus leírásával, monografikus körképével korszakos megfogalmazója, hírnöke és kritikusa

is. Afrika „Kelet felé fordulását” persze a legkisebb mértékben sem akadályozhatja efféle körültekintő elemzés, de saját Kelet-képünk árnyalataihoz és Afrika-képünk pontosításához alapozó szinten járul hozzá.

Nyugatról Kelet, amint nyugat-afrikaira sikeredik

Afrika nyugati gondolkodásban megrekedt képe, de még a szaktudományok némelyike által föltárt kérdéskörök sokasága is távol marad attól, hogy kellő mélységű belátással legyen Afrika belső világainak színeváltozásairól. A 20. század első felében már kialakult, s némi történeti érdeklődés-hagyományra is visszavezethető afrikanisztika ehhez ugyan hozzáadott megannyi klasszikus tudományos értéket, de még mindmáig adós a hiteles kultúraváltás-bemutatással. A kulturális antropológiát a nyugati egyetemi-főiskolai világ java részén alaptudományként kezelik, célzott érdeklődéssel Afrika irányában is tematikus vizsgálatok terveivel. Éppúgy, mint a régészetet, amely olykor társtudománya egyugyanazon tanszéken, vagy a szociológiát, amely adatgyűjtésben társa, szemléletmódban rokona volt a gazdasági- és szociálintropológiának, de amelyeknél kevésbé mereven várják el az oktatók, hogy a diákok tényleges társadalmi terepen, külföldön, egy ismeretlen kultúrában kezdjék el megismerni a való világot.

Nigel Barley

Egy zöldfülű antropológus kalandjai Feljegyzések a sárkunyhóból

Typotex Kiadó, Budapest, 2006.

Második kiadás: 2012

Nigel Barley mint Cambridge-ben és Oxfordban képzett szakférfiú, immáron megkezdte egyetemi oktatói éveit, mire lehetősége nyílt arra, hogy kutatási terepet válasszon magának. Enélkül ugyanis csupán leckefelolvasónak érezhette magát kollégái között, akik a legkevesebbre sem becsülik a tudortársak bölcsességét, ha nincs mögöttük egy rendes terepkutatás. Hónapok-évek telnek el ezután, mire kiválaszthatja, szponzorokkal megtámogatja, oltásokkal és engedélyekkel körülbástyázhatja afrikai kutatását, melyet egy kameruni nép, a *doajók* körében végezhető szokás- és hiedelem-gyűjtés lenne hivatott kiteljesíteni.

Barley a korrekt brit esszéíró hagyomány birtokában a legkevésbé sem hagyja rejtve, mennyi ostobaság, kötözködés, kétely, kritika, okostojás-vélemény, vállveregető jótanács és lekezelő bölcelem veheti körül a kezdő kutató ama kíváncsiságát, amely a véletlenek és kényszerek szorításában már koránt sem oly emelkedett, mint az egyetemi évek alatt, más kutatók művei vagy egyetemi előadási ismeretében és követésük közben tűnhetne. Keletre indulna kutatni, de megrökönyödik a háború, a fertőzések, a beutazási tilalmak útvesztőjét látva. Inkább akkor már Afrika, egész Európánk egyik lehetséges ősi bölcsője...! Megtévedt tudományos célképzetek és fenyegető valóságok... – ilyen az antropológus szerencséje, ha másra vágyik, mint az otthoni nyugat sejtelmére. A humor, irónia, kötözködés, élcek sora, packázás és pikírtkedés megannyi árnyalata végigvonul a művön, melyekkel csöppet sem kíméli a tudományos környezetet, az egyetemi kollégák vagy a csupa jószándék tanácsadók körét sem. Szinte az első soroktól már érzékelhető, hogy a szaktudományi mércével mért „kutatás” nem is egy témakörben alig több, mint elviselése a teljesíthetetlen normának, köteleességszerű követése az elődök előírta utaknak, s utóbb annak is, hogy miként illik és kell viselkednie annak, aki „a terepen járt...!”. Ámbátor, aki végre a terepre merészkedett, ennek a frászos helyzetnek ott annyiszor kell érdemben megfelelnie, saját kárán tanulnia, váratlan és képtelen helyzeteket megoldania, hogy jószerivel el is felejtí már, mivel nehezítették jószándékú kollégái a kutatás kezdetét, mivel járultak hozzá a lehetetlen teljesítésének görcséhez, s mit várnak el majdan, ha ép bőrrel megússza a kiruccanást. Barley műve ebből a tónusból kellően sokat tartalmaz, szinte az első lapoktól önironikus, és szinte a legvégéig kritikus is, vagyis oszt jobbra-balra mindazoknak, akik úgy tesznek, mintha ez a terepkutatás afféle kiruccanás, turista-kaland vagy jutalomutazás volna. Majdhogynem kalandregényes, amit közread, de szinte több mint tudomány, amit mögötte felsorakoztat. „Több mint tudomány” alatt persze azt értve: amit tudományosan is lehet méricskélni, azt a szerző nemcsak megtapasztalja, de közli, értékeli, mérlegeli is, ellát melleleg kételeyeivel, megosztja velünk gondjait, tépelődéseit, nyugjeit és siralmait – mindezek révén nemcsak résztvevő olvasójává, hanem kvázi aktív kritikusává is tesz valamely olyasfajta szakmunkának, amit száz könyvbarátból ketten sem vennének kezükbe, nem érdeklődvn Afrika, sem Kamerun, sem a doajók, sem a hegyi doajók hitvilága iránt. Így azonban a kötet könyvsiker lett, a szerző pedig – mint tudományos gézen-gúz – kellőképpen népszerű és korszakosan divatos...

Afrikáról lévén szó, érezzük érintettségünket. Tudományos múról szólva pedig centizgetni kéne a gyarapított ismeretek hosszát és minőségét... Barley azonban

fölment bennünket: humora, szókimondó őszintesége, érintettségének megannyi jele úgy távolodik el az „objektív tudás” tartományától, ahogyan közeledik a terepkutatás helyszínéhez. Pártatlan tárgyilagosságát nem is óhajtja fenntartani, még a látszatnak sem kíván megfelelni – erősebben szólva, mint „közönséges halandó”, mint érdeklődő Ember nyilatkozik meg, esendőségével, botlásaival, cseleivel, kiszolgáltatottságával, kompromisszumos megoldásaival, a „tények” mögött a „lények” természetére fókuszált figyelmével, helyenként rabul ejtően „szubjektívan”, avagy, másként nevezve: bennfentes kibicként, aki egyhamar rájött, hogy megtévesztés az egész, neki itt nem rangos kutatónak kell mutatkoznia, hanem alkalmazkodni hajlamos, láthatatlanná válni is képes fajankóként, aki örülhet, ha megtűrik a falu szélére eszkábált sárkunyhójában, ahol a természetes, egerek és még számos e-betűs lények alig kímélik étkészletét, ruházatát, naplójegyzeteit, dohány- vagy cigaretta-tartalékait, s lényegében föl kell számolnia a vágyott magányt, szuverén létet és független megfigyelői státuszt is, amelyet mint szakmai fegyvert tolta maga elé, ha tehetné. De mert az efféle „társadalmonkívliség”, „objektív nézőpont” és öncélú intimitás nem igazán szokványos sem a doajók, sem más népek körében, mindeme vívmányoktól célszerűen és könnyedén megszabadítja kutatási környezete, a „terep” élővilága, embertömege és ennek mentális szférája. Mintha mindez (közben is, utólag is) csupán arra szolgálna, hogy bizonyítsa vele, mennyire képtelen magatartás az élet sokszínűségét a romantikus pátosz vagy az „autentikusnak” és „érintetlenül természetinek” szóló hódolat nevében megfogalmazni, s mennyire semmit sem ér ez ott, ahol a lét feltételei nem a szakember laboratóriumának aranykulcsát biztosítják, hanem csupán a minimális túlélés esélyét. E kétségtelenül „szubjektív” állapot ugyanakkor nemcsak körülményeket, hanem eredményeket is jelent. Amit eddig nem tudtunk a doajók szokásairól, hitéről, viselkedésmódjairól, normáiról, esőcsináló varázslóiról, házassági ceremóniáiról, életfeltételeiről, azt megkaphatjuk az izgalomtól sem mentes, iróniával és öniróniával is fűszerezett kvázi-naplóból. Barley munkája ekként tankönyv is: mit ne (úgy) csináljunk, ahogy tanultuk Bronislaw Malinowskitól vagy Claude Lévi-Strausstól, az indiánkutatóktól vagy Margaret Mead-től..., s mit tegyünk másképp, ha oda kerülnénk, hogy valamely kultúra relatív teljessége úgy érdekel bennünket, hogy méltó létünk méltatlan áldozását sem tekintjük közben veszélyesnek.

Persze, az eredmény mégsem oly sok, mint tetszenék... Afrika néhány ezer népéből-nyelvéből-szokásából egyet vagy párat megismerni talán még nem oly kies teljesítmény... – miért van hát oda a világ a sok közül egyet fölmutatni képes kutatói munkától, monográfiától, avagy kutatási naplótól...?

Barley könyve több egyszerű terepkutatási monográfiánál. Elsőként ezért, mert aki Afrikát egyáltalán szembe előtt tartja, annak minden, ami afrikai, többlet-értékkel bír. Azután azért, mert egy másik által nem kutatott-ismertetett terepről számol be, így nóvumként kezelendő akkor is, ha még sok más ismeretlen van is e sokszínű földrészen, vagy ha más ismeretlenekről már mások is leírtak ezt-azt. Azután azért is, mert egy jóérezkű antropológushoz méltó mennyiségben ismeret „tényszerű”, ám vitathatóságával kiegészített „adatot”, szinte csatolva ennek

érvényességét, különböző szempontú-szemléletmódú felfogását is (láthatjuk a bennszülött, a misszionárius, a hivatalnok, a kutató, a pályatárs szemével egyaránt ugyanazokat a dolgokat..., s ez ritkaság!). Nyomon követhetjük a doajók rítusait, életmódját, szabályos vagy ad hoc változó viselkedésmódját, reakcióit, önzéseiket és szívességüket, kiszámíthatatlanságukat és megbízhatóságukat, irigységeiket és okvetetlenkedéseiket, még önzetlenségüket és haszonlesés nélküli gesztusaikat is – ekként meg szinte magunkra ismerhetünk, az Emberre, az esendőre, a botladozóra, a méltóképpen büszkére s a méltatlanul esetre, röviden: a létezőre. De mert ők, mint „megfigyeltek”, nem kívánnak ahhoz alkalmazkodni, hogyan kell viselkednie a kívülálló által „méricskéltnak” és „objektívan megragadottnak”, csak épp annyit tesznek, amennyit kedvük vagy érdekeik diktálnak, mitől is élettelié lesznek, szinte regényesen megírhatók (s nem tudományoskodva „le”írhatók). Barley pedig, aki a szövegszerű és ismeretközlő megjelenítés korabeli (értsd: 1980-as évekbeli) normáit részben követi is, de nem majmolja a lingvisztikai kontextusokba ágyazott jelentéstulajdonítás hókuszpókuszait, épp attól tud izgalmasan objektív lenni, hogy saját személye, mint esendő és tétova, képes és képtelen, ügyes és felkészült, de egyben szerepcserére és az ismeretlen Másik nézőpontjának átvételére is alkalmas lény, éppen ezáltal lesz az „objektívnál” is objektívabb. Belátja, hogy az idegen kultúra szereplője számára ő csupán hasznavehetetlen és ártalmatlan vendég, kelekótya látogató, aki ugyan nem turista a szó terepjáróból kikukucsalkó mivoltában, de egyéb haszna alig van, mint hogy pálinkát vesz a Főnöknek vagy befizet egy esküvői szertartáskor némi részesevé az illedelem kedvéért... Ezért pedig mégcsak azt sem kéri, hogy „úgy igazándiból befogadják”, vagy ne tekintsek „nevelhetetlen” gyerekeknek, aki nem érti meg, hogy a rangosakkal meg kell elégednie, ugyanis „a túlzott érintkezés a köznépvel csorbítja a tekintélyét”, s nemcsak az övét, hanem helybéli pártolói, sőt szolgálatába fogadott segítője tekintélyét is. Barley szövegéből nyíltan kiszól a tapasztalat: a *megismerési folyamat a lényeges* ebben a szakmában, nem pedig a pusztá adatok, mert ez utóbbiak az előbbi függvényei, merthogy a terep lakói, vagyis kutatási partnerei éppoly komolyan megválogatják, miről és miért, hogyan és mennyit beszélnek el neki, mibe avatják be, vagy miben vezetik félre és tesztelik hiszékenységét mindenfajta módon, hogy abból önmagáról és saját kultúrájáról is épp annyit tud meg, mint a doajókéről...

Barley segítője, aki egyúttal tolmácsa, kapcsolatszervezője, szakácsa és portása is, éppoly fontos „szerzője” a tudós műnek, mint a kutató maga... Segítői, akik nemegyszer járatosabbak a helyi kérdésekben, mint a síksági származású (ezért hát szinte éppúgy „idegen”) Matthieu, megalkotott véleményeik, beállítódásaik, reflexív működésük egész kelléktárával megajándékozzák, de egyúttal félre is vezetik, kipróbálják, lebeszélnek és rábeszélnek némely tapasztalatra vagy felfogásmódra, kételkednek és cikiznek, fölkészítenek és lekezelnék – mikor mire van épp szükség... Ezzel szinte alkotótársakká válnak, olyan interpretátorra, aki tudja már, mit gondolnak róla, tudja azt is, mit nem jó, ha gondolnak, s azt is, mi lenne jobb ennél... Mindannyian részesei tehát a valóságnak, de nemcsak mint cselekvők, hanem mint válaszadók is, akik épp ennek révén gyarapítják a kérdéseket, az antropológus leg-

főbb fegyvertárát. Tudatosítják benne, hogy láthat bár jelenségeket így meg úgy, de éppen úgy, ahogy az asszonyok, nők, gyerekek látják, szinte soha nem fog tudni látni, s ezért róluk bármit is leír, az inkább saját stílárís készletére van utalva, mintsem a „tényigazságokra”. A férfiak persze más lények, de az ő igazságaik is korlátosak...

Az „igazságok” azok, amelyekkel Barley talán a legkíméletlenebbül bánik. Egyik leírásában szereplő misszionáriusok, akik rendszerint belefásulnak a reménytelen munkába és világnézeti depresszióban tocsognak a világ bármely kutatási terepén, itt épp a legsegítőbb és legréalistább tolmácsok a doajók kultúrája és a briteké között. Mint Fehér Ember, gondolhat, mondhat, írhat bármit, a bennszülöttek sosem fognak tudni és akarni úgy viselkedni, mint a „hitelességet” vadászó, autentikus létmódot kereső kutatónak tennék – de a maguk módján ennél még őszintébbek is, cselebbek is, hiszen hozzászoktak a Fehérek trükkjeihez, amelyek sosem lehetséges segítséget, de annál több bizonytalanságot tükröznek. Meglepődni sem érdemes, ha az alkoholos palackokhoz hasonló helyzetben érzik magukat, „amiket lélekkel kell feltölteni. Amikor meghalnak, és eltemetik őket, az olyan, mint amikor az ember visszaküldi az üres üveget a gyárnak” (49. old.). De épp ezzel a közvetett, mégis gyakorlatias képzetel azt a kutatói felfogásmódot szolgálják meg, amely a funkcionális vagy szervezeti kérdéseket (lásd a szociálanropológia nézőpontját) a tényleges, a reflexív, a válaszadó kultúrát teljes mivoltában kezelő vagy megismerni próbáló törekvést erősíti, nem pedig a kevés tény birtokában is „eredményes” kutatói magatartást. Ahogyan arra Clifford Geertz, a szimbolikus és interpretatív antropológia egyik atyamestere figyelmeztet: semmi okuk nincs arra, hogy megismertessenek valami alapvetően sérülékeny tüneménnyel, amelyről nem gondolható, hogy békében hagyják a kutatók, amikor már megismerték és ismereteiket hazaszállították a tudományos piacra, árucikké tenni azt...

Aki merev tudományosságot vár Barley könyvétől, az nemcsak csalódní fog, de sziszegni, sisteregni is. De akit a létező, a válaszadó és visszakérdező Afrika érdekel, az a kötet 25 évvel ezelőtti keletkezését sem tekinti majd „elavult” tudás közvetítésének, s mai újrakiadását (első magyar fordítását, Varró Zsuzsa munkáját) sem tekinti majd másnak, mint a kortárs antropológiai gondolkodás egy időtálló opuszának, lelkes figyelemre érdemes megjelenítésének. Ennél többet pedig egy kulturális antropológiai műnek nemigen kell vállalnia... A Guineai-öböl közelében, Doajóföldön sem, s Oxfordban sem. Magyarországon pedig még kevésbé, ahol megjelenésével egy időben azonnal egyetemi tantárgykiegészítővé, kötelező irodalomká lett – ennél többet talán maga Barley sem kívánhatna.

Az olvasókról, akik távol Afrikától – látszólag – a megértéstől és a megismerés kínos kalandjától is távol tudnának maradni, most itt nem is beszélve... Számukra Afrika legtöbbször csak a fekete kultúra, sötét erőszak, véres gyémántok, szinkretikus vallások ismeretlen mélységeiben megbúvó múlt, nem pedig a jövő. Hogy a múlt egyben a mi jövőnk is, a mi múltunk pedig sok szempontból Afrika jövője is... – nos, ez meglehetősen távoli képzet. Amiért mindezt írtam, ugyanakkor épp az ellenkezőjére figyelmeztet... ☀

Az ezerarcú Afrika

EXKLUZÍV KÜLÖNSZÁM

Tropical

www.tropicalmagazin.hu

EXKLUZÍV KÜLÖNSZÁM / AFRIKA ©

Lifestyle & Adver

€ 5,3
1350 HUF
\$ 7,2

ISSN 2064-6594

1 4 8 0 1

9 772 064 653 10 2 1

AJÁNDÉK
**AFRIKA
SONG**
CD-VEL!

TROPICAL MAGAZIN

Már kapható a hírlapárusoknál!

Digitálisan előfizethető: www.dimag.hu

UTAZZ AFRIKÁBA!

ÉLMÉNYEK ÉS TANULSÁGOK AFRIKÁBAN

Az Utazz Afrikába Utazási Iroda kulturális körutazásokat szervez Afrika különböző országaiba, melyek keretében a kulturális turizmust a kulturális örökségvédelemmel és a szegénységcsökkentéssel kapcsolja össze. A cikkben néhány Afrikát megjárt utas élményeit gyűjtöttük össze. Hiszen ez a legfontosabb az utazások során: az afrikai és az európai ember találkozása, interakciója, és azok a gondolatok, érzelmek és tanulságok, amelyek az utazókban megszületnek, majd idővel letisztulnak.

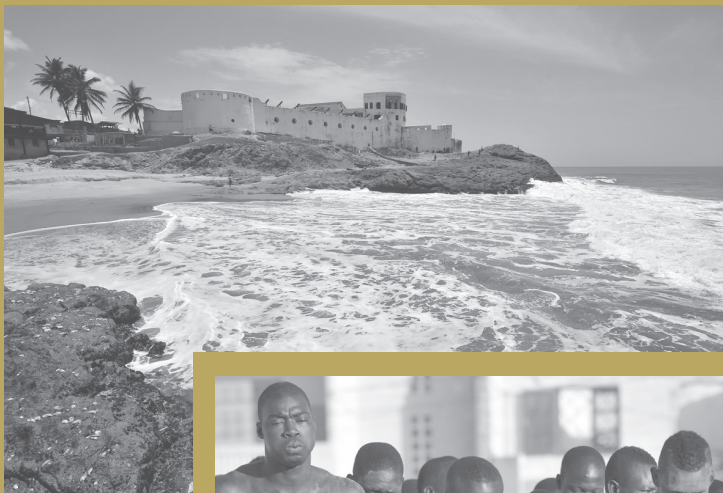
Az Utazz Afrikába Utazási Iroda kulturális körutazásokat szervez Afrika különböző országaiba. A kulturális turizmust a kulturális örökségvédelemmel és a szegénységcsökkentéssel összekapcsoló, egyedi megközelítésű turisztikai modellt a Kodolányi János Főiskolán működő Felelősségteljes Turisztikai Kutatóközpont is ajánlja. A nemzetközi utazásszervező engedéllyel rendelkező cég szlogenje: valódi utazások az igazi Afrikában! Különlegessége, hogy az adott régiót jól ismerő idegenvezetők által vezetett, kiscsoportos túrák során, a rendelkezésre álló időben a résztvevők minél teljesebb képet kapjanak a régió kultúrájáról. A körütekintően megszervezett körutak érintik mindazokat a turisztikai látványosságokat, melyeket érdemes felkeresni: nemzeti parkokat, csodás partokat, UNESCO világörökségi helyszíneket. Lényeges elem, hogy a mindennapi élet azon szereplőivel vagy eseményeivel is megismerkedjenek az utazók, amelyek a helyiek számára fontosak. Ilyen például egy szenegáli birkózóiskola, ugyanis a Szenegál nemzeti sportjaként számon tartott, serer hagyományokon alapuló laamb, másnéven birkózás a szenegáli kultúra fontos része. Így a körutazás programjában egy birkózó meccs, vagy birkózóiskola megtekintésére is lehetőség nyílik. Hasonló módon, a szervezők a vallásnak, hiedelmeknek, mindennapi praktikáknak is kiemelt fontosságot tulajdonítanak. Ha egy ghánai, Kumasi környéki településen a helyiek előszeretettel konzultálnak fétispapokkal, vagy Szenegálban vallási vezetőkkel, úgynevezett marabukkal, akkor fontos, hogy ezekkel az emberekkel, helyszínekkel az utazók is megismerkedjenek. Az afrikai körutazásokról, a programokról, az iroda által gyakorolt felelősségteljes turisztikai modellről az utazzafrikaba.hu oldal ad részletes tájékoztatást. A cikkben néhány Afrikát megjárt utas élményeit gyűjtöttük össze. Hiszen ez a legfontosabb az utazások során: az afrikai és az európai ember találkozása, interakciója, és azok a gondolatok, érzelmek és tanulságok, amelyek az utazókban megszületnek, majd idővel letisztulnak.

Vendégváró Szenegál

Sok előítélettel indultunk neki a szenegáli útnak. Afrikában valóban egy teljesen „más világba”, egy nagyon emberi világba csöppentünk.

Touba városában abban a megtiszteltetésben részesültünk, hogy a száheli forróságban egy marabu, Serigne Abdoul Karim Mbacke, a murid vallásalapító, Ahmadou Bamba dédunokája vendégelte meg csapatunkat. Behűtött, gyöngyöző üdítővel kínált, bölcs tanácsokkal látott el útravalóul, sőt a szeánsz végén imája által áldásban, barakában is részesültünk. A környékbeli mogyoróföldeket akkor készítették elő. Ebben, a számunkra már-már kibíratatlan forróságban dolgozott több száz férfi, míg a nők a sátrakban főztek a munkásoknak. Megdöbbenő volt számunkra, hogy lehet ilyen rettentő hőségben, tűző napon dolgozni. Ez is Afrika.

A Dzsoudzs Nemzeti Parkban egy olasz csapattal csónakáztunk együtt. Helyi, szenegáli idegenvezetőnk anyanyelve, a volof mellett nagyon jól beszélt olaszul, sőt tudott franciául, angolul, lengyelül is. Meglepett minket szerteágazó nyelvtudása. Csendesen siklottunk a csónakkal. Egyszer csak több száz egyedből álló pelikán csoport kellős közepén találtuk magunkat. Közvetlenül előttünk, alig karnyújtásnyira reppentek fel egymás után. Lenyűgöző és szédítő látvány volt, ahogy együtt mozogtak. Egy pillanatra mintha egy természetfilm csatornán látott képbe csöppentem volna bele, csak éppen élőben.

< Elmina erőd - Ghána

Fotó:
Lantai-Csont Gergely

Birkózó iskola >

Fotó:
Lantai-Csont Gergely

Féltem a gyógyítónál

Második alkalommal tértem vissza Afrikába. A visszatérés elkerülhetetlen volt, ugyanis első utam során menthetetlenül beleszerettem az afrikai kontinensbe. A szenegáli út előzetes programja is kihagyhatatlan élményeket ígért és valóban, már megérkezésünk pillanatában kezdetét vette a nagy kaland. Egyik nap egy guineai-szenegáli művész családot látogattunk meg. Vittünk ajándékot is, hiszen a vendéglátást illik viszonzni és mi valóban szívesen fogadott vendégek voltunk. Először a helyi gyógyítóval találkoztunk, aki szintén a családhoz tartozott és akinek „rendelője” is a 20-30 fős nagycsalád házában volt. Mikor beléptem a terembe, megérintett egyfajta misztikus hangulat. Talán a szűk helyiség, a vörös szín, a varázsigék mormolása, a mennyezeten csüngő, vörös posztóba csavart állati koponyák és szarvak látványa és a rítus váltotta ki belőlem ezt az érzést. Ugyan nem voltam elég bátor ahhoz, hogy rábízzam magam Babára, a gyógyítóra, de rám is nagy hatással volt, ahogy kezelést végzett önkéntes utastársaimon. A szeánsz végén vendéglátónknál, a Camara családnál előkerültek a dobok, megkezdődött a tánc és hirtelen karneváli hangulat kerekedett.

△ *Baba, a gyógyító Dakarbán*

Élményeket, érzéseket, színeket, hangulatokat és mosolyokat őrzök Afrikából. Az első, ami eszembe jut emlékeim közül kedvenc városomban, a francia építészeti remekeit őrző Saint- Louisban maradt meg. Az egyik szálloda pincére, miközben felszolgált, folyamatosan mosolygott én pedig ámultam látszólag soha meg nem szűnő jókedvén. A gyerekek kacagása is gyakran felcsendül bennem. Ők, amikor Mbourban voltunk gyakran szállásunkhoz lopakodtak, hogy meglessenek minket, a turistákat. A falusiak mosolya is fel-felrémlik bennem, akikhez spontán toppantunk be, mert bár nem tudtak érkezésünkről, nem ismertek bennünket, mégis szívesen fogadtak.

Több mint tea

Szerencsés vagyok, hogy a főnököm nagy szerelme Afrika, ezért amikor csak lehetősége van rá legeredményesebb kollégáival megosztja élményeit incentiváló körében. Nem is sejti, hogy ezzel van, akinek örökre megváltoztatja az életét.

Kissé eltávolodva dakari szállásunk bejáratától pillantottuk meg először az Atlanti-óceánt, melynek partján színesre pingált halászcsonakok sorakoztak. Az éjszakai fogást lovak húzta kétkerekű kordélyokra pakolták, vagy hatalmas, fejük tetején hordott edényekben szállították el az asszonyok. Ahogy a csónakok, a tömegközlekedési eszközként szolgáló kisbuszok is hasonlóan színesre vannak festve Szenegálban. Tetejükön magasan felpakolva sorakoznak a szállítandó csomagok: növények, állatok, ruhák. A csomagok tetején sőt, oldalt és hátul ahol csak kapaszkodót találtak, emberek csüngtek. Mi a kényelmes kisbuszból figyeltük, hogy csodával határos módon senki sem esik le vagy sérül meg.

Első esténk is felejthetetlen volt. Afrika legnyugatibb pontján, a Zöld-foknál, az óceán partján kagylóhéjjal felszórt étterem teraszán töltöttük, gyönyörködve a naplementében. Nagy zsidobongás volt az étteremben, az utóbbi évek legnagyobb homárját fogták ki aznap: négy kilót nyomott, amire rögtön lecsaptunk. Isteni volt! Az egykori francia gyarmat konyhaművészetére máig befolyással bír a gyarmatosító ország. A homárt, kagylót, tengeri csigát különleges, vajjal-zöldfűszerrel, roston sütvé készítették el.

Mbourban a kör alakú afrikai kunyhók mintájára épült hangulatos bungalókban szálltunk meg, az Atlanti-óceán partján. A parton jókat sétáltunk és óriás kagylókat és csigaházakat gyűjtöttünk. Egyszer séta közben a helyi halászok meghívtak bennünket teázni. A meghívást először ódzkodtunk elfogadni, de pár perccel később azon kaptam magam, hogy kerek szemmel lesem, hogyan főzik az édes teát. Közben

^ Színesre pingált halászcsonakok

^ Újjonnan szerzett szenegáli ismerősök

előkerült egy fényképalbum is és egy óra után már mindent tudtam vendéglátóm családjáról. Fél szemmel mindig a tea főzést lestem, hogy megfelelően felforralják-e a vizet. Amikor láttam, hogyan mossák el a poharam, összeszorult a gyomrom, hiszen rögtön a lehetséges veszélyforrásokra gondoltam. De olyan barátságosak voltak és olyan szeretettel készítették az italt, hogy nem illett visszautasítanom. Becsuktam a szemem, gondolva – ha én nem látom a bacilusokat, ők sem vesznek észre engem – és nagyot hörpintettem. Nem bántam meg merészségem. Finom, mézédés italt varázsoltak egy grillfőző és egy teáskanna segítségével az apró faszenes tűzhelyen. Teázás közben arra gondoltam, milyen abszurd, hogy ismeretlenként többet kaptam újjonnan szerzett szenegáli ismerőseimtől, és többet tudok róluk, mint a szomszédjaimról Magyarországon.

Pióca vagy barát?

Nyugat-Afrika egyik legrégebbi muszlim imahelyéhez, a Larabanga mecsethez igyekeztünk. A környék pontosan úgy festett a valóságban, mint ahogyan egy fővárostól távoli, izasztóan meleg, poros afrikai települést elképzeltem. Ahogy a vályogtéglás épületek között haladtunk, sok-sok apró, figyelő fekete szempár kísért bennünket. Mindeközben észre sem vettem, hogy az egyik helyi kissrác egészen közel jött hozzám. Amikor az épület mellett megálltam, megállt ő is. Ettől kezdve nem tágitott mellőlem, akármerre is mentem. Gyanakodni kezdtem: biztosan csak a megfelelő pillanatra vár, hogy elcsenhesse tőlem azt, amire rajta kívül senki más nem figyel. Egyszer még a tekintetünk is összetalálkozott, akkor kérdően még a szemöldökömet

is felhúztam kissé: Na, mit akarsz? – kérdeztem némán, de ez a szempár csak nézett vissza rám lenről, és esze ágában sem volt dekódolni az én nemzetközi gesztusokba burkolt jeleimet.

Kis pimasz! – gondoltam magamban, még csak meg sem rezzent, mikor lelepleztem őt. Megelégedve a játékot hirtelen kitörtem a 35 fokos hús árnyékból és határozott léptekkel elindultam az épület háta mögé. Mikor megálltam fotózni, álcázott pillantásokkal vissza-vissza néztem, vajon talált-e másik társaságot magának az én kis piócám? Megláttam őt. Egyenesen felém tartott. Megindultam hát én is, elraktam a kamerámat, majd a buszunk irányába lépkedtem tovább. Valahogy mégiscsak beért, és amikor már mellettem baktatott, nem vettem róla tudomást. Elnéztem felette, mellette, ám ő mégis kitartóan elkísért, majd mikor megálltunk, mondott valamit. Nekem mondott valamit.

- Nem értem – böktek oda zavartan, kissé elhúzott szájjal. Elismételte ugyanúgy ugyanazt.

- Nem értem...sajnálom – tettem hozzá, mikor harmadjára végre kihallottam a mondandóját: “Jó utat!” – mondta nekem és abban a pillanatban nem csak a tört angolsággal morzsolt szavait, hanem valami mást is megértettem. Elszégyelltem magam. Már megint legyőzött az előítélet. Végérvényesen elmulasztottam az elmúlt percekből ki tudja, mennyi mindent. Gyorsan felszálltam a buszra, leültem, és onnan kerestem meg az időközben kisebb sereggé duzzadt kísérők között az én kis követőmet. Magamra mért penitenciaként még integettem is neki, minden bizonnyal csak ennyi figyelmességet remélt volna tőlem az én kis pimasz kölykőm. Azóta is sokszor eszembe jutott ez a jelenet. Már csak ezért is érdemes volt elutaznom Ghánába.

^ Larabanga mecset

Valóra vált álom

Egy ismeretterjesztő csatornán láttam egyszer egy filmet arról, hogy egy árva kis-elefántot miként mentettek meg és neveltek két évig egy afrikai menhelyen. Ezek után menthetetlenül berögzült egy gondolat: bár ott lehetnék, bár átélhetném, bár láthatnám! Folyamatosan Afrikáról olvastam, könyveket, cikkeket, honlapokat. Egyre erősödött bennem az elhatározás, hogy el fogok jutni a fekete kontinensre! 8 hónappal később, mikor itthon még mindenki télikabátot hordott, megérkeztem Ghánába. Ahogy kiléptem a repülőgépből megérintett a forró, fülledt levegő, a pára és egy illat, amit itthon talán szagnak hívnék, de ott illat volt. Nem tudom semmihez sem hasonlítani, magamban azóta is Afrika illatának hívom.

^ Valóra vált álom

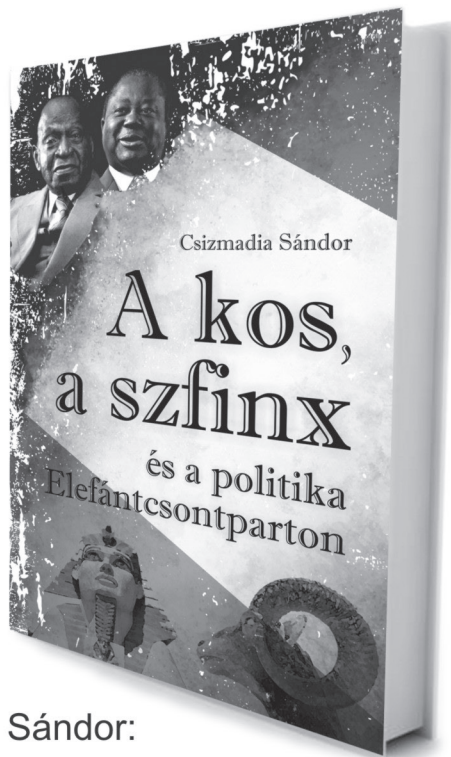
Két hét alatt körbeutaztuk az országot. Hihetetlen helyeken jártunk, nagyszerű emberekkel találkoztunk és életre szóló élményekben volt részünk. Jártunk Accrában, a fővárosban, ahol még egy James Town hangos forgataga volt a legemlékezetesebb. Elminában, az egykori transzatlanti rabszolga-kereskedelem egyik központjában jártunk. De útba ejtettünk az Asante Birodalom egykori központját Kumasit, Nzulezot, a cölöpökre épült falut, Mognori falut és a kente-szövöket is. Találkoztunk egy fétis papnővel, aki jelenlétünkben lépett kapcsolatba a szellemvilággal. Utunkat pedig vízesések, botanikus kertek, majomrezervátumok kereszteztek. Az utazás során rengeteg kedves, barátságos emberrel találkoztunk, a programban pedig ott díszelgett a várva várt Mole Nemzeti Park is. A hajnali gyalogos szafarin találkoztunk először elefántokkal. Óráig követtük és figyeltük őket. Hihetetlen volt élőben,

természetes környezetében látni ezt a gyönyörű állatot. Délután kocsival jártuk be a parkot, viszont nagy bánatomra egyetlen elefántot sem láttunk, csak az itatóknál sereglettek, amire jó rálátás nyílt a hotelből. Szomorú voltam, mert másnap indultunk tovább és ez volt az utolsó lehetőség, hogy még egyszer találkozzam velük. Késő este, mikor mindenki elvonult a szobájába és már lefekvéshez készülődtem, egyszer csak hangos zajra, ágak zörgésére, léptekre lettem figyelmes. Egyre hangosabban hallottam a súlyos, komótos lépteket és a kíváncsiságom az ajtóhoz vitt. Résnyire nyitottam. 5 méterre az ajtómtól, velem szemben, teljes életnagyságban ott állt egy elefánt és engem nézett. „Látni akartál? Hát itt vagyok!” Ezek járhattak az elefánt fejében. Az enyémekben pedig az, hogy Te jó ég! Most itt van egy és engem néz. Rövid ideig néztük egymást, majd végigkóstolta a házikóink előtt lévő bokrokat és szép lassan eltűnt a sötétben. Alig tudtam elaludni akkor éjjel a boldogságtól. Afrika... Nekünk, európaiaknak e szó hallatán szegénység, nyomor, betegségek jutnak először eszünkbe. Nem így kellene lennie! Valóban más világ Afrika. De egy csodálatos világ a népeivel, melyek több figyelmet, törődést és elismerést érdemelnek. Még el sem hagytuk a kontinenst, máris honvágyat éreztem utána. Hasonlóan érzek azóta is, mint Hemingway: „Én nem akartam mást, csak visszajutni Afrikába”.

^ Nzulezo, Ghána. Fotó: Lantai-Csont Gergely

Szerzők: Balázs Ferencné Ildikó; Majdán Anita; Mester Dávid; Török Judit; Kovács Nóra; Szilasi Ildikó Hermina

Csizmadia Sándor:

A kos, a szfinx és a politika Elefántcsontparton

A könyv Elefántcsontparton az „akanok” hatalomgyakorlását (1960–2000) és annak következményeit követi nyomon. Az 1960-ban függetlenné vált állam első elnöke, a keresztény és akan Félix Houphouët-Boigny erős kézzel, de mindig párbeszédre törekedve vezette az országot (1960–1993). A társadalom gyarapodásához vezető uralmának utolsó éveiben azonban Nyugat-Afrika korábbi, leginkább a kakaótermesztésnek köszönhető „gazdasági motorja” kimerült, ami az „etnikai olvasztótégely” szétesését vonta maga után. „Afrika bölcsének” távozása az élők sorából, könyörtelen utódlási harchoz vezetett, melyből a keresztény és akan Henri Konan Bédié (1993–2000) került ki győztesen.

Az új elnök egy új identitáspolitikát („tisza elefántcsontpartiság”) hirdetett meg és ültetett át az alkotmányba, valamint a büntetőpolitikába. Ez soha nem tapasztalt etnikai, vallási konfliktusokhoz, állampolgári diszkriminációhoz, a külső és belső migránsokat egyaránt érintő idegengyűlölethez, etnikai tisztogatáshoz, államcsínyhez, kaotikus választásokhoz, polgárháborúhoz (2002), hatalmi válsághoz vezetett. 2011 óta a muzulmán és diula közgazdász Alassane Ouattara az ország államfője, de még nem minden elefántcsontparti köztársasági elnöke. A 2000–2010 közötti elnök, Laurent Gbagbo a Nemzetközi Büntetőbíróság hágai börtönében ül, amíg az említett identitáspolitiká elszenvedőivel és áldozataival közömbös új emlékezetpolitika Henri Konan Bédiét az elefántcsontparti nemzet legnagyobbjai közé emelte...

**Keresse a kötetet az Alexandra és Lira Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.**

www.publikon.hu

Előzetes a 2014-es évfolyam téli számából:

Fókuszban:

Nigéria és a 2015 februári választások

Mi foglalkoztatja a mai Nigériát?

Válogatás a közelmúlt nigériai irodalmából

Interjú Eke Uzoma nigériai focistával,
a PMFC-MATIAS védőjével

Kisfilm és hagyományörzés Esuban